

Алматы 2011

Мазмұны

Дін турлы жалпы мәлімет

«Дін» ұғымы туралы түсінік .....
Діннің пайда болуы .....
Діннің қоғамдағы қызметі .....
Қазіргі Оңтүстік Кореядағы діндер .....

Діннің ежелгі түрлері

Жалпы мәліметтер .....
Кореядағы ежелгі сенімдер .....
Мемлекет негізін салушы культі .....
Қасиетті ағаштар культі .....
Кореядағы тотемизм .....
Тау-тас культі .....
Мемлекет билеушілері туралы аңыздар .....
Болжам түрлері .....
Корей геомантиясы .....

Шаманизм

Жалпы мәліметтер .....
Кореядағы шаманизм .....
Шамандар .....
Шамандық ғұрыптар .....
Шаманизм және Кореядағы діндер .....
Шаманизм және Корей мәдениеті .....

Даосизм

Жалпы мәліметтер .....
Кореядағы ежелгі және ортағасырлардағы даосизм .....
Чосон династиясы кезіндегі дао ілімі .....

Конфуцийшілдік

Жалпы мәліметтер .....
Корейлердің өміріндегі Конфуцийдің құрметті орыны .....

Буддизм

Жалпы мәліметтер .....
Кореядағы буддизм.....
Монастырлар - Будда ілімінің қоймасы .....
Будданың өнерді шабыттандыруы .....
Буддизм және әскери өнер .....
Қазіргі Кореядағы буддизм .....

Христиан діні

Жалпы мәліметтер .....
Кореядағы христиандық .....
Батыстан келген жат жұрт .....
Библияның хангылда жазылуы .....
Христиандық рухани училищелер .....
Кореядағы орыс православиялық шіркеуі .....
Корей христиандарының шет елдердегі миссиясы .....

Ислам

Жалпы мәліметтер .....
Ислам діні Корей жерінде .....
Корей мұсылмандар Федерациясы .....
Қазіргі Оңтүстік Кореядағы мұсылмандар .....

Жаңа діндер

Жалпы мәліметтер .....
Вон буддизм .....
Мун шіркеуі .....
Секталар мен жаңа діндер .....

ДІН ТУРАЛЫ ЖАЛПЫ МӘЛІМЕТ

«Дін» ұғымы туралы түсінік Дін дегеніміз не? Бұл тым күрделі сұрақ. Діннің мәнін түсіндіру әрекеттерінің бәрі теологиялық, не болмаса ғылыми сипатқа ие. Дін ұғымына анықтама беретін бірыңғай көзқарас жоқ, бұған ислам, буддизм және христиандық - үш әлемдік діннің әрқайсысының жеке, өзіндік анықтамаларының болуы дәлел.

Буддалық діни әдебиеттерде «дін» терминіне толығымен сәйкес келетін түсінік жоққа тән. Ежелгі буддалық канондар жазылған *пали* тілінде мұндай жағдайларда *тәртіп*, *рәсім* немесе тіпті *заң* дегенді білдіретін *дарма* сөзі қолданылады. Санскритте жазылған «*Прагматика Сутра*» атты қасиетті буддалық кітапта да «дін» термині кездеспейді.

Православтық ілімде діннің синонимі ретінде «сенім» термині қолданылады. Ал католиктік діни ілімде «дін» және «сенім» ұғымдары бір-біріне сәйкес келмейді, олар бұл жерде синоним емес. Тіпті осы бір христиандықтың кең тараған екі ағымында діннің біртұтас тұжырымдамасы жоқ.

Мұсылмандық діни ілімде «дін» ұғымы қарастырылмаған: Құранда, оның кейінгі толықтыруларында, сондай-ақ Құран түсініктерінде де дінге анықтама берілмейді. Бүкіл мұсылмандық діни әдебиетте діннің синонимі ретінде «сенім» термині қолданылады.

Осылайша, буддалық, христиандық және исламдық әдебиеттерде «дін» ұғымының теологиялық түсіндірмелері әртүрлі. Алайда әлемдік діндерге ортақ бір нәрсе бар: бұл олардың басқа сенімге деген төзімсіздігі. Барлық әлемдік діндер «*ақиқат сенім*», «*жат сенім*», «*пұтқа табыну*», «*күпірлік*», «*ырымшылдық*» түсініктерімен ерекшеленеді. Әрбір әлемдік дін өзін ғана ақиқат сенім деп санайды. Өзінің қасиетті кітабы, салт-жорасы және клирі бар дінді басқа сенімге жатқызады.

Діннің ғылыми анықтамаларын қарастырсақ, біреулердің пікірі бойынша, дін сананың ерекше түрі. Басқалардың пікірі керісінше, дін түпкі санадан бастау алады. Үшінші пікір бойынша, дін адамдардың оны хайуаннан ерекшелейтін жалғыз бастапқы қасиеті, ал төртіншілердің ойынша, дін - адамның интеллектуалдық шығармашылығының жемісі және т.с.с.

Сонымен, дін ауқымды, көп аспектілі құбылыс. Сол себепті, дінді қандай да бір «негізгі», немесе «басты», не болмаса «анықтаушы» белгіге телу - демек, мәселенің жүгін жеңілдету болып саналады. Діннің құрамдас бөліктері жекелей алғанда дінге мағына бере алмайды.

Діннің пайда болуы Діннің шығуына қатысты көптеген болжамдар мен теориялар жасалды, көлемді еңбектер де жазылды. Антикалық дүниеде бұл мәселе жайында Грекия мен Римнің атақты ойшылдары: *Геродот*, *Демокрит*, *Соқрат*, *Платон*, *Аристотель*, *Эпикур*, *Плутарх*, *Лукреций*, *Цицерон* және басқалар ой толғады. Сол ежелгі дәуірде-ақ діннің шығу тегі туралы екі түрлі көзқарас айқындалды: идеалистік және материалистік. Идеалистердің пікірі бойынша, сенімді адамдарға құдайдың өзі берген. Бұған керісінше, материалистер дінді, демек құдайларды да адамдар туғызды, діннің астарында қорқыныш пен надандық жатыр деп есептейді.

Орта ғасырларда осы тақырыпқа арналған көптеген көрнекті шығармалар туды. Еуропалық ғылымға төлтума өркениеті бар жаңа елдер белгілі бола бастаған ұлы географиялық ашулар дәуірінде бастап дін туралы ғылыми түсініктер едәуір кеңейді, ал діннің пайда болуы мәселесі неғұрлым терең танымдық мазмұнға ие болды.

Діннің табиғаты жайлы мәселені тәжірибе жүргізу жолымен шешуге тырысу әрекеттері де байқалды. Мысалы, мұндай тәжірибені Үндістан билеушісі *Желад ад Дин Акбар* (1542-1605) жасаған. Оның бұйрығы бойынша он екі жаңа туған сәби мылқау емізуші әйелдермен бірге мұнараға қамалған. Балалар мылқау адамдардың қарауында қалып, бұл тәжірибе аяқталғанша бірде-бір сөйлейтін адам бірнеше жыл бойы мұнараға жоламауға тиіс болды. 12 жыл өткен соң кішкентай тұтқындарды Үндістанның патшасына алып келген. Оның жанына түрлі елдерден оқымыстылар жиналады, онда арабтар, еврейлер, парсылар, үндістер болды және әрқайсысы өзінің «қасиетті кітабының» негізінде балалар дәл соның тілінде сөйлеп кететінін және сол құдайдың атын атайтынын дәлелдеуге тырысты. Бірақ іс жүзінде, балалар мүлдем сөйлей алмады және әрине, ешқандай құдайды танымады. Олар түсініксіз дыбыс шығарып, ыммен түсіністі.

XVIII ғасырдан бастап дінді салыстырмалы-тарихи зерттеу басталды, онда басты орында діннің генетикалық мәселесі тұрды. Мұнда діннің пайда болуы мәселесін талдауға көп үлес қосқан француз ағартушылығының көрнекті қайраткерлері *Д. Дидро* мен *П. Гольбах* алдымен аталады; олардың көптеген қағидалары бүгінгі күні де өз құндылығын жоғалтқан жоқ.

Діндер генезисі картинасы XIX және XX ғасырлардағы фундаменталды еуропалық және орыс, сондай-ақ кеңестік дәуірдің оқымыстыларының (*Э.Тэйлор*, *Дж. Фрэнгер*, *Н. Харузин*, *Л. Штенберг*, *В. Боэроз-Тан*, *И.И. Скворцов-Степанов*, *Ем. Ярославский*, *Д.К.Зеленин*, *Ю.П. Францев*, *С.А. Токарев және т.б.*) еңбектерінде ашылған. Діни сенімдер мен түсініктер адамзаттың психикасында бірге туған қасиет емес, ол адамдардың санасында қоғамдық ортаның ықпалымен қалыптасады. Бұл дегеніміз, дін әлеуметтік, тарихи құбылыс және дін әрқашанда болған ба, болса қандай жағдайларда пайда болған деген сұрақ тарихи мәнін анықтау, ол тағы бір бөлек мәселе болмақ.

Діннің қоғамдағы қызметі Дін қоғамда және адам өмірінде бірнеше қызмет атқарады, оның ішінде негізгісі - *компенсаторлық* қызметі. Алғашқы қауымдық сенімдерде, магияларда және діннің ерте түрлерінде ежелгі адамдар табиғат апаттарынан, қорқынышты күштерден қорғануға және жанашыр табуға тырысты. Рухтар мен құдайларға сене отырып, олар үшін құрбандық шалып, жалбарынып және олардың көмегіне сену арқылы, адам ерікті түрде өзін күдіретті күштерге тапсырды. Қоғамның күрделене түсуімен бірге компенсацияның түрлері де өзгерді: дінге және оның қасаң қағидаларына сене отырып, адам одан жұбаныш табуға, оның көмегімен әділетсіздік пен реніштерден, тұрмыс ауыртпашылығы мен саяси қуғын-сүргіннен құтылуды армандады.

Дегенмен, діннің функциясы сол калпында өзгеріссіз қалды, одан адамдар бейнеттен құтылудың, о дүниедегі мәңгілік өмірдің, пәни тірліктің азабынан құтылудың жолын іздеді.

Діннің тағы бір маңызды әлеуметтік мәні – *интеграциялық- дезинтеграциялық* функциясы. Діни сенімдер мен ілімдер адамдарды дәл осы конфессиялық белгісі бойынша біріктіреді немесе бөледі. Адамзат қоғамының бастапқы кезеңінде интеграциялық функция этноцентризм құбылысы арқылы өзін неғұрлым айқын көрсетті: біртұтас сенімдер, ғұрыптар, салт-жоралар және аңыздар жүйесімен біріккен кез-келген тайпа өз жүйесінің нормаларын ғана эталон деп санады, одан ауытқуға болмайды. Қоғам дами келе бұл функцияның түрі де, мазмұны да өзгерді. Дін этникалық шеңберден шығып, басқа елдер мен құрлықтарға таралды, ал буддизм, христиандық және ислам әлемдік діндерге айналды. Алайда, бұдан оның қызметінің мәні өзгерген жоқ: діни нормалардың белгілі бір жүйесіне адалдық қазіргі күні де орасан зор интеграциялық мәнге ие. Интеграциялық- дезинтеграциялық функция индивидтерді, қоғамды, халықтар мен мемлекеттерді бір жағдайда біріктіреді, ал келесі біреуінде бөледі. Интеграция күшейтеді, дезинтеграция - тұлғаның, жекелеген әлеуметтік топтардың және тұтастай қоғамның тұрақтылығын әлсіретеді. Интеграциялық функция біртұтас және ортақ діни сенім шегінде ғана жүзеге асады. Егер де тұлғаның мінез-құлқы мен діни санасында өзара сәйкеспейтін тенденциялар табылса, дін мұндай жағдайда дезинтеграциялық функциясын орындайды.

Діннің үшінші бір маңызды функциясы *реттеуші-бақылаушылық* болып табылады. Яғни дін белгілі-бір идеялар, стереотиптер, дәстүрлер, салт-жоралардың көмегімен жеке тұлғаның, топтың, қауымның санасын, мінез-құлқын, қарым-қатынастары мен іс-әрекетін басқарады. Дін өзінің қалыптасқан идеологиясымен және ұйымдасқан құрылымы арқылы дінге шын берілгендікті, салт-жораларды, рәсімдерді, діни қызметті дұрыс атқаруды бақылайды. Бақылау сондай-ақ қауымның этикалық нормалары мен моральдық қағидаларын да қамтиды, олар діни ілімнің негізін қалаушының, шіркеу басшыларының өсиетімен жүруі тиіс. Кейбір кезде тәртіп пен бақылау алғашқы католицизмдегі сияқты барлық саланы қамтуға тырысты. Уақыт өте келе қоғамның дамуы мен мемлекеттің саяси және әлеуметтік-экономикалық тұрғыдан зайырлы негіздерді иеленуіне орай діннің реттеуші-бақылаушылық функциясы әлсіреп, жойылуға бет алды. Алайда кейбір қоғамдарда, әсіресе санада, менталитетте және қауымдық ережелерде дәстүрге бағынушылығы күшті Шығыс елдерінде бұл функция осы күнге дейін маңызды орын алады.

Дін оның қоғамдағы рөлін түсіну үшін маңызды басқа да бірқатар функцияларға ие. Соның бірі - оны шартты түрде *экзистенциалды* деп атауға болады - діни тұжырымдаманың философиялық аспектіне қатысты, яғни дінді зерттеушілердің адам өмірінің мәні мен мақсатын, оның заңдылықтарын, о дүниедегі өмір, осыларға байланысты өмір мен өлім, болмыс пен бейболмыс мәселелерін түсіндіруге тырысулары. Діннің келесі, яғни *саяси* функциясы билікті дәріптеуге, патшаны тәңір тұтуға («кесарю-кесарево») қызмет етеді. Дін *дүниетанымдық* функциясын өзіндегі адамға, қоғамға және табиғатқа деген нақты көзқарастың көмегімен жүзеге асырады. Дін дүниені түсіну, ұғыну және т.б. қамтиды. Дін *коммуникативтік* функцияны қамтамасыз етеді. Қарым-қатынас ең алдымен Абсолютпен, әулиелермен, рухтармен және басқа жоғарғы күштермен өзара байланыс жасаған кезде қалыптасады.

Дегенмен осы және басқа да көптеген функциялар дін үшін әлеуметтік құбылыс ретінде негізгі емес, өйткені ең маңыздысы сенім: сенім өзі ғана кез-келген діннің негізін құраушы және оның басты әлеуметтік функцияларын іске асыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы Оңтүстік Кореядағы діндер. 1985 жылғы ресми статистика көрсеткіштері бойынша дінге сенушілер жалпы халықтың 46% -н құрайды. Дінге сенушілер көпшіліктің айтарлықтай бөлігі, олардың ішінде: будда дініне сенушілер 27%; протестанттар 18,6%; католиктер 5,7%; конфуцийшілдер және басқа діннің өкілдері 1%.

Соңғы он жылда негізгі конфессиялардың сенушілерінің саны өзгерді, дегенмен бұрынғы ең ірі қауымдар будда мен христиан дінінің өкілдері көп. 1991 ж. бүкіл сенушілер елдің 54% құрайды. Оның ішінде 51,2% (12 млн. адам) - буддашылар; 34,4% (8 млн. адам) - протестанттар; 10,6% (2,5 млн. адам) – католиктер, 1,8% (0,4 млн адам) - конфуцийшілдер; және 2% (0,5 млн адам) – басқалар. 1995 жылы дінге сенушілердің саны азайды 50,7 және олардың ішінде христиандардың саны басым. Буддашылар қазіргі уақытта 45,6% (10,3 млн адам); протестанттар – 38,7% (8,8 млн адам); католиктер – 13,1% (3 млн адам); конфуцийшілдер – 0,9% (0,2 млн адам) және басқалары – 1,5% (0,4 млн адам). Соңғылардың ішінде мұсылмандарда бар – 30-35 мың адам. Кореяда православия шіркеуі де бар. Сеулде Қасиетті Николай ғажайыпжасаушының православиялық храмы бар.

Негізгі конфессияларды ұстанушылар арасында христиандар мен буддашылар ірі діни қауымдар болып саналады.

Тарихшы Ланьков А. негізгі конфессияларға жататын топ мүшелерінің саны осы күнге дейін маңызды күш саналады дейді. Алайда христиандар мен буддашылардың шексіз саны соңғы санақтан бері осы дінге жанама, формалды түрдегі, яғни балаларды қоса есептегенде айтарлықтай өскен. Статистика деректері Кореяда христиан дінін неғұрлым белсенді және ықпалды дін екенін дәлелдеп отыр. Біріншіден адам жас болған сайын оның христиан дінін қабылдауы әбден мүмкін деп, оларды болашақ христиан дінін қабылдағандар қатарына қосып санайды. Жалпы алғанда елде 1991 ж. дінге сенушілердің ішінде буддашылар 51,2% құрады, ал христиандар 45%, тағы бір мәлімет сол жылы дінге сенетін 20 мен 29 жас аралығындағылар ішінде буддашылар 40,25%, ал христиандар 56,8% екен. Екіншіден корейлердің білім деңгейі және әлеуметтік статусы жоғары болған сайын да христиан дінін қабылдаушылар қатарына ену мүмкіндігі өседі.

Халық арасындағы сауалнаманың нәтижесі де адам таңғаларлықтай, онда сенушілерге қойылған сұрақта олар қаншалықты діни міндетін жиі орындайды делінген. Зерттеу нәтижесінде дінге сенушілердің көп бөлігі (54,2%) буддашылар діни церемонияға «жылына бір рет» қатысқан, тек қалған өзін буддашылай санайтын 17,2% храмға жиі, айына бір рет болсын барып тұрады екен. Бір шетінен христиандардың үштен екісі (протестанттардың 76,1% және католиктердің 67,2% католиктер) «аптасына бір немесе одан да жиі» храмға барады. Кореяда христиандардың қатары күн санап өсіп барады, ал басқа, оның ішінде корейліктердің дәстүрлі дінін жақтаушылар саны барған сайын азаю үстінде.

Қорыта келгенде, Кореяның қазіргі заманғы діни өмірінің дамуында жаңа және нағыз корейлік халықтық сенімдердің рөлі едәуір өсті. Бұл діндерді олардың шығу тегі бойынша жіктеуге болады: олар негізін буддизмнен, конфуцийшілдіктен, христиандықтан алады, не болмаса дәстүрлі корейлік наным-сенімдерден тамыр тартады. Тұтастай алғанда қазіргі заманғы Кореяда 200-ге жуық жаңа дін бар. Жаңа діндердің көпшілігі әртүрлі діндердің, сондай-ақ корей халықтық сенімдерінің элементтерінен құралған. Осылайша, Кореядағы діни сенімдер барынша көптірлі және бүгінгі таңда ежелгі нанымдар да, шаманизм де, үш дәстүрлі дін де, даосизм де, конфуцийшілдік те өмір сүруде және сондай-ақ жаңа секталар мен шіркеулер де бар.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Дін сөзінің мағынасын қалай түсінесіз?
2. Діннің негізгі функцияларын атап, оларға сипаттама беріңіз.
3. Оңтүстік Кореядағы діндер туралы жаңа мәліметтерді қосып, сипаттама беріңіз.

ДІННІҢ ЕЖЕЛГІ ТҮРЛЕРІ

Жалпы мәліметтер

Алғашқы қауымдық құрылыста пайда болып және дамудың алғашқы жолын бастаған діннің ежелгі түрлерін зерттеу үшін сенімді деректер мен мәліметтер керек. Мұндай тарихи мағлұматтарды алу үшін өткен заманның материалдық ескерткіштерін зерттейтін ежелгі дәуір археологиясына сүйенуге болады. Басқа мағлұматтарды алғашқы қауымдық қатынастар деңгейінде әлі өмір сүретін кейбір қазіргі халықтарды зерттейтін этнографиядан да алуға болады. Дін тарихын зерттеу барысында аңыз-әңгімелер, ертегілер, салт-дәстүр арқылы халық фольклоры да өз көмегін береді. Сондай-ақ тілтану да дін тарихы үшін маңызды қосалқы ғылым саласы. Ақырында, егер қоғамның даму жағдайын және оның адамзаттың физикалық типінің қалыптасуына ықпал еткенін ескерсе, антропологиялық зерттеулер де көмектеседі.

Дегенмен, дінді бірден адаммен бірге жаратылды және алғашқы қауымдық құрылыстың басында-ақ дүниеге келді деуге болмайды. Ең алғашқы адамдар жануарларға тән өмір кешті, оларға өздерінің ішкі қайшылықтарын шешу және ең оңай деген сенімді жасап, айқындау әлі мүмкін емес еді. Адамдар табиғатпен және өзіне ұқсас тіршілік иелерімен қарым-қатынасын білдіретін фантастикалық, діни ойдың пайда болуынан әлі алшақ болатын. Күрделі діни жүйесі бар діннің ең ежелгі түрлеріне немесе наным-сенімдерге фетишизм, анимизм, тотемизм, культ және миф жатады. Бұлардың қатарына шаманизм, магия, болжау, геомантия және т.б. кіреді.

Фетишизм. *Фетишизмнің* неғұрлым анық және көңілге қонымды анықтамасы – табиғаттағы құбылыстар мен жекелеген заттарға табыну, ал табынатын заттар – *фетиштер*. «*Фетиш*» түсінігі «*фетико*» деген португал сөзінен шыққан, яғни – «*жасалған*», «*жасалынған*» дегенді білдіреді. Португалдық теңізшілер африкалық халықтардың кейбірі табынатын заттарды солай атаған. Алайда «фетиш» терминінің анық түсінігі жоқ, оған әр түрлі мағынаны береді. Кейбір зерттеушілер фетишизм деп кез-келген табынуға лайық материалдық затты ғана атаса, басқалар оның түсінігін жердегі жаны жоқ заттар деп қысқартады. Кейбір ғалымдар фетиш деп материалдық заттың өзін санаға, басқалар бұл атауды затқа емес, оның бойындағы рухпен байланыстырады.

Анимизм. Жоғарыда айтылған діни сенімдер мен салт-жоралғыларды суреттейтін басқа түсініктерге қарағанда «*анимизм*» түсінігі көлемі жағынан кең (түсінік). Анимизм сенімі немесе анимизм – жан мен рухтың («*анима*» – «жан» латын сөзінен) бар екеніне сену. Анимизмге тән сенім-нағымдарға сәйкес, рухтар адамды қоршаған әлемде толып жүр (қатар өмір сүреді), ал әрбір адам, жануар немесе өсімдік өзінің жеке жаны бар, физикалық дененің егізі деуге болады. Мұндай наным басқаша түрде ең қарапайымнан дамыған түріне дейін жеткен кез-келген дінде кездеседі. Әрине, діннің әртүрлі формаларында және оның дамуының түрлі деңгейінде анимистік сенімге тән белгілер бірдей емес екені анық. «Анимизм» термині діни көзқарастардың түрлі категорияларынан көрініс тапқан, түрі жағынан ғана емес, идеялық мазмұны, шығу тегі жағынан да әртүрлі.

Магия. «*Магия*» туралы түсінікке дәл сондай жоғарыдағыны айтуға болады. Магиялық сенім немесе магияға сену деп белгілі бір әдіс-тәсілдердің, дұғалардың, ғұрыптардың көмегімен табиғат құбылыстарына, қоғамдық өмірдің барысына және заттарға, ал кейінірек жоғарғы күштер әлеміне әсер ету мүмкіндігін айтамыз. Бұл түсініктің мазмұнының анық еместігі кейбір қиындықтардың тууына байланысты. Бір-біріне қарама-қайшы келетін магия туралы анықтамалар көп. Магияның анимизмге қарым-қатынасына қатысты түрлі көзқарастар бар: біреулердің пікірінше магия анимизммен органикалық түрде байланысқан, өйткені соның практикасы арқылы іске асады, ал екінші пікірдегілер магияның анимизммен байланысы болуы да, болмауы да мүмкін десе, үшінші пікірді жақтайтындар магия анимизмге қарама-қарсы келеді дейді.

Тотемизм. Тотемдік сенім немесе «*тотемизм*» белгілі бір жануарларға, өсімдіктерге, кейбір материалдық заттарға, сондай-ақ табиғи құбылыстар - ол ата-баба, рудың негізін салушы, нақты бір ру ұжымының жебеушісі деген сенім. Мұндай сенімді ғылымда тотемизм дейді, ал «*тотем*», «*оттотем*» - «*оның руы*» деген солтүстік американдық үнділердің сөзінен шыққан. Тотемдік жануар және өсімдік, материалдық заттар, сенімнің фантастикалық элементтері мұнда сол аң және өсімдік пен адамдар тобының магиялық өзара байланысына деген сенімді білдіреді. Алайда тотем - тотемдік сенімде жалғыз объекті ғана емес. Тотемдік ата-бабаға сенудің және олар туралы мифтердің маңызды идеологиялық рөл атқаруы тотемде рулық қауымның өзі өмір сүріп жатқан территориясымен қарым-қатынасы, байланысы көрініс табады дегеннен келіп шығады. Тотемдік ата-баба туралы миф географиялық ландшафтың белгілі бір бөлігімен тығыз байланысқан. Тотемдік ата-тек «үлт батырлары» қызметін атқарады. Тотемизмнің іздері мен қалдықтары қазіргі діндерде де бар және көптеген халықтардың этникалық мәдениетінің элементі ретінде сақталған.

Ата-баба культі ежелгі дін түрлерінің бірі, дегенмен ол тарихи дамудың кейінгі стадиясына, яғни патриархалды – рулық қоғамға тән сенім. *Ата-баба культі* – ата-бабаға және оның рухтарына табыну, түрлі ғұрыптар мен церемониялар өткізу арқылы олардың қолдауына ие болу сенімі. Ата-баба культіне табыну алдымен Қытайда, сосын Корея мен Жапонияда айқын көрініс тапқан. Мұнда ол діни ғұрыптардың үлкен бір бөлігі саналады. Ата-баба культі бұл елдердің халқының барлық өміріне терең әсер етіп, біздің заманымызға дейін жеткен. Ата-баба культі конфуцийшілдік діннің де негізі өзегі болды.

Ежелгі уақытта қалыптасқан және кейбір халықтардың сенімінде әлі күнге дейін бар кейбір басқа культ түрлері туралы біраз айта кету қажет. *Табиғат культі* сенімнің табынатын негізгі объектілері түрлі жануарлар мен өсімдіктердің рухы, табиғат құбылыстары, аспан денелері: күн, жер, ай, жұлдыз болып келеді. Аниматикалық сенім немесе *аниматизм* (латын тіліндегі «*анимат*» - «*жаныммен*»), «*сергек*») - барлық қоршаған әлемге таралған және жекелеген адамдарда (мысалы көсемдерде), жануарларда, заттарда шоғырланатын ерекше тұлғасыз жоғары күшке сенім. *Тайпа көсемінің культі* – қауым басшыларының, тайпа көсемдерінің, тайпалық одақтық билеуші жетекшілерінің (табиғаттан тыс күшке ие) ғажайып қасиеттеріне сенуді білдіреді. Бұл культ бойынша жасалатын негізгі ғұрыптар мен церемониялар көсемнің күш-қуатын нығайтуға бағытталған. Сол арқылы тайпаның өміріне жақсы әсер етуі тиіс. *Егіншілік пен мал шаруашылығы культі* – жер өңдеу мен мал шаруашылығы жеке сала болып бөлініп шыққан уақытта қалыптасқан сенім, малдың, жердің, құнарлылық берушінің жебеушілері сияқты рухтар мен күштерге табыну.

Осылайша адамзат қоғамның алғашқы қауымдық құрылыс деңгейіндегі сенімдері әртүрлі және формасы жағынан да сан алуан. Бұл сенімдердің бәріне тән ортақ нәрсе бұл олардың сипаты жағынан дінге жақындығы. Бұл сенімдерде қандай да бір табиғаттан тыс күшке табыну элементі бар, сондықтан да оларды діннің ежелгі түрлері дейді. Барлық халықтардың діндерінің тарихына көз салсақ фетишизм түсінігі бар екенін байқаймыз. Фетишизм қай діннің болсын ең тұрақты элементінің бірін құрайды. Бұл – діни сенімдер тарихының әмбебап құбылысы.

Корей түбегіндегі ежелгі сенімдер

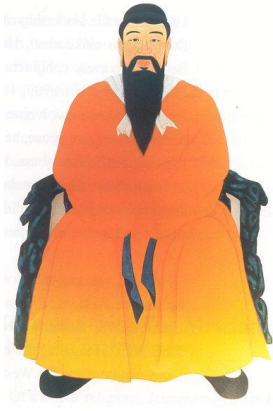
Корей түбегіндегі ежелгі адамдар өздерін қоршаған барлық дүниенің жаны бар деп қарап құрметтеген. Қоршаған дүниеге, табиғатқа ерекше түсінікпен қарап, онымен келісімде, үйлесімде өмір сүруге тырысқан. Осыдан келіп табиғат күштеріне деген сенім пайда болған. Жерді мекендеген жанды, жансыз заттарда күшті рухтар мекен етеді деген. Ежелгі адамдар аңға шығар алдында болашақ олжаларының рухын риза қылу үшін оған жалбарыну, құрбандық шалу салт-жоралғыларын жасаған. Шаруалар күзде мол өнім алу үшін де егістік пен орман рухтарына жалбарыну церемониясын жүргізген.

Мемлекет негізін қалушы культі Ежелгі мемлекеттер пайда болған кезде оның негізін қалаушының культі пайда болды. Көп уақыт өте келе бұл культ ата-баба культіне айналды. Ең көне корей діні *Тэчжонге* деп аталады. Ол ұлттың негізін қалаушы, төрт мың жыл бұрын аспаннан жерге түсіп өмір сүрген Ханьльге жән Тангун бейнесімен байланысты.

Тайпалық ғұрыптарды көсемдер басқарды, бірақ Кореяның оңтүстік бөлігіндегі *сам хан* тайпаларында, яғни үш хан тайпасында осы қызметті арнайы адамдар атқарған. Тайпалық одақтар мемлекет болып өскеннен кейін бүкіл қауымды біріктіретін сондай культтік жүйеге қажеттілік туды. Осылайша *мемлекет негізін қалаушы культі* пайда болды. Билікке келген жана билеуші *мемлекет негізін қалаушының алтарына* келіп бас иіп, құрбандық шалған. Сосын мұндай алтарьлар храмдарға айналды. Оның кейбірі ата-баба, бірінші билеуші рухына, кейбірі – *сачжикага*, яғни жер мен астық рухына арналды. *Чосон* мемлекетінің негізін қалаушы

Тхэчжо 1394 ж. жер мен астық рухына арналған ерекше алтарь *сачжик-панды* құрды, онда жылына төрт рет дұға оқылып және құрбандық шалынды. Алтарьдың құрметіне бүгінде Сеулдің бір кварталы *Сачжиктон* деп аталған.

Табиғатқа табынудан басқа ең ежелгі корей діні *Тэчжонге* болды, ол XX ғасырға дейін *Кошиндо* деп аталды. Ол ұлттың қалыптасуы туралы миф, басқа халықтардың мифіне де ұқсас. *Тэчжонге* шамамен 4 мың жыл бұрын пайда болған, үштұғырлы құдай концепциясында жинақталған: жаратушы, ұстаз және уақытша билеуші, оның аты *Ханыль*. Бұл құдай адам кейпіне еніп, *Таңгунға* айналып, корей халқының әкесі, ұстазы және билеушісі болды. *Таңгун* құдайдың ұлы, ал оның анасы кейбір тайпалардың тотемдік жануары саналатын аюдан әйелге айналды. Бұл оқиға б.д.д. 2333 ж. болған-мыс. Кейінгі уақытқа дейін корей жыл санауы осы уақытпен жүргізіліп келген. *Таңгун* - ұлы Ұстаз және корей түбегінде өмір сүрген тайпалардың заң шығарушысы; ол оларды аспанға көтеріліп кеткенге дейін басқарды.

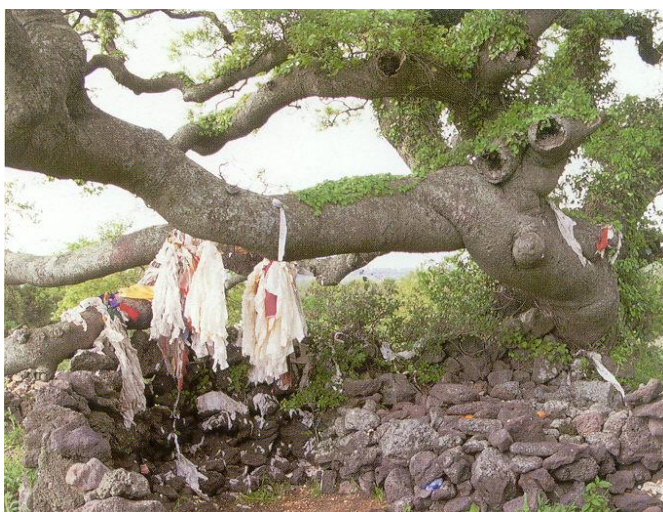

Таңгун – корейлердің берінші ата-тегі

Ханыль культіне табынуды енгізіп, тарату үшін *Таңгун* Аспанға жалбарынып тілек сұрау, дұға қылу ғұрпын орнатты. Үш патшалық (Когурё, Пэкче, Силла) кезеңінде рәсімдер әкүйектердің және қарапайым халықтың да арасында таралды. Басқа діндер пайда болған кезде *Тэчжонге* культі біртіндеп бұзылып, XV ғасырда бұл культ мүлде жойылды. XIX ғ. аяғы – XX ғ. басындағы ұлттық бас көтеру және тәуелсіздік үшін күресте осы ежелгі культті қайта жаңғырту мақсатында бірқатар секталар пайда болды.

Қасиетті ағаштар культі Кореяда XX ғасырдың басына дейін кеңінен таралды. Корейлердің ежелгі әдет-ғұрпы бойынша әрбір белгілі бұрылыста аялап қорғайтын ағаш өсетін. Бұрылыстағы жалғыз тұрған және алыстан жақсы көрінетін ағаш таулы жердегі жолдың белгісі іспетті болды. Мұндай ағаштың сабағына қағаз, мата қиындысы, күріш салынған кішкене дорба, ескі көйлек және тозған кебісті ілген. Таудың немесе жотаның төбесінде өскен кәрі ағашты, қарағайлы тоғайды кесуге қатаң тыйым салынған.

Зерттеушілер ағаштар культінің бірнеше типін келтіреді: өмірлік күш-қуат (*сучон*) беретін ағаштарға табыну; ағаш рухына табыну (*мокшин*); түрлі рухтар немесе жындар (*наму кушин*) орналасқан ағаштарға табыну.

Сучон – қасиетті ағаш

Қасиетті деп саналатын *сучон* - кәрі ағаштарға табыну әсіресе кеңінен таралған. 1919 ж. мәлімет бойынша барлық провинцияларда осындай мыңға жуық ағаш болған, соның 460-ы жекелеген ауылдық қауымның жеке ағашы саналып, қауымның әдет-ғұрпы және түрлі мерекелерінде маңызды рөл атқарды. Айталық, астық жиналып біткендегі мереке және өлгендерді еске алу, қасиетті ағаштың түбіне қағазға оралған тағамды көметін ғұрып және т.б.

Жол бойында, тау бұрылысында немесе ауыл шетінде өскен кәрі ағашты ерекше қамқорлыққа алған. Қауым оны «өз қарамағына» алып, ағаштың айналасына тас сеуіп, сабағына есілген сабан ілді. Мұндай ағаштарды сындыруға, кесуге әрине рұхсат берілмеді. Соңғы уақытқа дейін халық үш жүз болған қасиетті ағашты кескен адам міндетті түрде өледі дегенге сенген.

Кейбір отбасыларының үйлерінің жанында өскен қасиетті ағаштар болды. Кейде отбасылар қасиетті ағаштар орманынан өз ағаштарын белгілеп, оны бағып-қағып қараған. Ондай ағаштың ерекше белгісі дінгегіне немесе сабағына байланған есілген сабан, кей жағдайда ағаштың түбіне оның дінгегін құшақтап тізерлеген адамның сабан мүсіні тұрды. Қасиетті ағаштан жоғарыдан атақ пен байлық жіберілуін, балалардың ауруының жазылуын сұраған. Баласы қатты ауырып қалған ана оның киімінің бір бөлігін үзіп алып, жеміс-жидек, күріш және шарапты қоса салып ағашқа апаратын. Матаның қиындысын ағашқа байлап, қағазға өзінің тілегін жазып және әкелген заттарын тас үйіндісінің қасына қалдыратын. Сосын тізерлей отырып, баласын қинаған аурудың жандарынан матада қалуын, ал баланың өміріне рақымшылық беруін сұраған.

Қасиетті ағаштар туралы көптеген аңыздар бар. Соның бірінде 400 жыл бұрын бір бала ағашқа шығып, өзінің қолына от жағып, өлген анасының тірілуін сұраған. Оның тілегі қабыл болып, анасы тіріледі. Басқа аңызда ағаш түбіндегі тоғандағы тұқы балық (карп) айдаһарға айналып, ағашқа шығады да көкке ұшады. Молалар жанындағы орман-тоғайға аспан рухтары түскен деген аңызбен байланысы барлар қасиетті деп саналған.

Өмірлік күш-қуаты және мифологиялық рухтармен байланысты магиялық энергиясы бар қасиетті ағаштар деп корей халқы: *гинкго және ағаш тәрізді папоротник, емен, шегірішін, тал, каштан, қайың, самырсын және кәрі, бұтақты немесе ерекше түр сипатта өскен ағаштарды санаған. Әсіресе әдет-ғұрыптарда тал (ива), қарағай, кипарис ерекше орында тұрды. Талдың табиғатты қайта түрлендіріп, топырақ өнімділігін күшейтетін ғажайып, магиялық қуаты бар. Сондықтан Кореяда көктемгі егістік кезінде тал ағашының бұтағына алтыбақан құрып телкен. Ол әйелдік өмірге әкелуші бастамаға ие болғандықтан көп өнім алуға көмектеседі. Талдың ерекше қасиеті безендіру өнерінде де көрініс тапқан: оның екі бұтасының бір-біріне байланған түрі ажырамас махаббаттың символы болды. Тал ағашы әйелдік туыстық бойынша ата-тек туралы түсінікпен байланысты деп саналған.*

Мәңгі жасыл қарағай мен кипарис ерекше құрметке ие болды: оларды патша тұқымымен байланыстырған. Шырша тұқымдас ағаштар ежелгі корей ру бастаушылары туралы аңыздарда да ерекше рөл атқарды. Кореяда ежелден өлген адамның аруағына күш беру үшін әрі денесінен бөлініп кетуден сақтайды деп молалардың басына қарағай немесе кипарис отырғызған. XIX ғасырда да молаларды күзеткен кәрі қарағайлар жиі кездескен. Өлген адамның сүйегін сақтау мақсатымен табытты қарағай тақтайдан, жерлеу тақтайшасын кипаристен жасады. Қарағайдан жасалған аса таяқ қаралы ғұрыптарда жер-ананы білдірген. Корей шамандары да оны жиі пайдаланған. Оның көмегімен шаман (*мудаң*) көріпкелдік жасап, өлген адамның атынан сөйлеген. Қарағай өлгендердің жанын сақтайтын орын ғана емес, сонымен бірге өлген адамның өзіне айналды.

Мокшин - ағаш рухы, ағаштық рух. Корейлердің діни көзқарасы бойынша ағаш жалпы барлық заттар сияқты *шин* деп аталатын шынайы өмірден тыс күшке ие. *Шин* термині еуропалық еңбектерде «*рух*», «*жын*» сөзімен түсіндіріледі. Кейбір жағдайларда «*қожайын*» сөзін білдіретін «*чу*» терминімен беріледі. Халық дұғаларында *шин* сол зат түрінің «*әжесі*», «*атасы*» мағынасын білдірген.

Мокшин ағаш-рухы бойынша ата-тектің құрметіне арнайы ғұрып жасалмайтын. Дегенмен түрлі қайғы-қасіретті жібере алатын қабілетке ие болғандықтан онымен санасу қажет деп саналған. Егер бала ағашқа шығып, құлап, аяғын ауыртып алса, шешесі оны *мокишин* жазалады деп сендірген. Ағашты шабар кезде бірқатар культтік қауіпсіздік шарттарын сақтаған; айталық, ағашты кесіп түсірер алдында ол ренжімес үшін оған өтініш жазылған тұмарын іліп қойған, әйтпесе *мокишин* үйдің тұрғындарына ауру және өзге де бір бәлелерді жіберуі мүмкін. Ерекше жағдайларда шаманды шақыртып, ағаштың үлкен рухы – *мокишинэзаму* жалбарынған ғұрыпты жасатқан. Үй шатырының орталық арқалығындағы атқа ұқсас әшекейін орнатуға жиналған ер адамдар, көршілер алдымен жер мен үй рухына арнап күріш күлшесін, шошқа, кептірілген балықтан құрбандық асын берген. Корейлердің салт-ғұрыпында рухтар немесе жындар келетін ағаш *наму*, маңызды рөл атқарады. Бұл түсінік корейлердің халықтық нанымдарындағы – «он мыңдаған рухтар» («*манишин*») сенімінің негізі болды. Бұл өлгендердің рухы мен жындар, әрі тірі және өлі табиғаттың құбылысы мен заты. Олар қаны мен тәні бар, кейбірі аң кейпіне ұқсайды. Жындар мен рухтар әдетте белгілі бір тұлғалық сипатқа ие болмады, ешқандай суреті салынған бейнесі де жоқ. Демек бұл осы түсініктердің өте ежелден келе жатқанын (көнелігін) дәлелдейді. Олардың символы, бейнесі тауға, ағашқа, тастар үйіндісіне, тұрмыстағы заттарға берілген немесе соларға айналған.

Наму куишин ағашы мемлекеттің, қауымның, отбасының жебеушілері сияқты рухтардың (аспандағы, жердегі, таудағы) уақытша орналасқан жері саналған. Мысалы, *Чоньок* тауының шығыс жағында орналасқан үлкен ағашқа жыл сайын ай күнтізбесі бойынша 3-ші айдың басында мемлекеттің жебеуші рухы *Кук-сайин* түседі деп сенген. Осы уақытта шаман мұдандар оның құрметіне арнайы рәсімді өткізіп, құрбандық шалған. Ағашқа мата қиындыларын және басқа заттарды іліп, рух адамдарға зұлымдық жасамауы үшін дұға оқыды. *Наму куишиннің* таза емес рухтардан қорғайтын қабілеті болды.

Корейлердің ежелгі дүниетанымы бойынша отбасындағы рухтар жаңа некелескендердің артынан еріп, күйеу жігіттің үйіне ауып кетеді деп қауіптенетін сенім болған. Сол үшін ол рухты әкесінің үйінде қалдыру үшін әрі отбасының қирамауы үшін қалыңдық күйеу жігіттің үйіне барар жолдағы бірінші қасиетті орынға тоқтап, ағашқа өзінің неке көйлегінің кішкене қиындысын байлап, рухтарға жалбарынып өзінің артынан ермеуін өтінген.

Қасиетті ағаштар, тас үйінділері және алтарь үшеуі қосылып күрделі кешенді түсінікті білдірді, онда жер астынан нәр алып өсіп шыққан және биік аспанға бой көтеріп өскен ағаш - элементтің тұтастығын, өмірлік күш- қуатты және гармонияны білдіретін, заттық бейнедегі символ болып табылады. Сонымен қоса, бірнеше жүздеген жыл бойы өмір сүрген кәрі ағаштар өмірдің үздіксіздігін, ұрпақтардың ауысу циклын білдіреді және олардың байланысы мен сабақтастығының белгісі болды. Ағаштар культі және барлық соған жанама культтік іс-тәжірибелер оқиғаның заңды жалғасын, табиғат пен адамдар өміріндегі үйлесімділікті қамтамасыз етуге тиіс болды.

Ағаштар культі қауымның маңызды шаруашылық қызметіне байланысты қауымдық әдет-ғұрыптың құрамдас бір бөлігі. Көктемде – жер жырту жұмыстары басталғанда, күзде – егінді жинап алуды аяқтау. Қауымдық әдет-ғұрыптарда ежелгі сенімдер мен культтер сақталған. Соның ішінде ұжымдық жебеуші және ауылдық қауымның қорғаушысы культі туралы түсініктер нақты емес, көмескі сипатта болды, олардың символдары мен бейнелері ретінде таулар, көбінесе ауыл шетінде орналасатын ағаштар, тас үйінділері есептелді, және олар қауым территориясының шекаралық қызметін атқарды, сонымен қоса халықтың әл-ауқаты мен бақыт күткен алдамшы үмігімен байланысты заттық символға айналды. Көктемде және күзде қасиетті орындарда жалпы ауылдың жебеуші-рухына арналған ауылдық рәсім *тонче* өткізіледі.

Чансун – ағаш бағаналар-қорғаушылар

Ағаштар топырақтың құнарлылығын, дәннің және жануардың өмірлік күш-қуатын арттыруға арналған магиялық-діни жоралғыда маңызды рөл ойнайды. Кәрістердің көктемгі салт-жоралғыларында өзге де жер өңдеумен шұғылданатын халықтар сияқты өнімділік сипаты айқын білінеді. Ауылшаруашылық күнтізбесінде ағаштар жылдың белгілі бір мезгілінің және түрлі ауылшаруашылық циклының символы болды. Айталық, Солтүстік Кореяда жылдың бірінші айында талдың бұтағына ұзын жолақ қағаз қиындысын іліп, сол жылдың мол өнімді болуын жер рухынан сұраған, ал Оңтүстік Кореяда екінші айда шабдалы ағаштары гүлдеген кезде «*кәріні өртеу*» жоралғысын жасап, күріш күлшесімен рухтарға табынған. Бұл көктемгі рәсім астықтың мол болуын тілеуде айтарлықтай қызмет атқарды.

Ағаш культі мен басқа да культтердің өміршең болу себебі рулық қатынастардың қалдығы мен тұрақты қауымдық құрылымы күшті сақталып қалған Кореяның әлеуметтік-экономикалық құрылысының ерекшелігінде болса керек. Ауылдық қауым әлеуметтік құрылымда маңызды әрекет етуші институт және әлеуметтік-шаруашылық ұйымның негізі болды. Ағаш культі ауылдық

қауымда қауымдық культтің бір бөлігі саналды, онда ұжымдық бірлік, тұтастықты сезіну, қоршаған табиғатпен және территориямен ажырамас байланысы көрініс тапқан.

Корей тотемдері. Осы уақытқа дейін корейлердің арасында жануарлармен байланысы бар түрлі сенім-нанымдар болды. Әсіресе *сиыр, жылқы, ит, түлкі, мысық, тауық, сауысқан, қара, жылан, бақа*ға қатысты нанымдар кеңінен таралған. Аң-құстар мифологияда, халықтық сенім-нанымдарда және корейлердің діни ғұрыптарында маңызды орын иеленеді. Олар корей тайпаларының пайда болуындағы рудың ата тегі, бастаушысы саналды. Корей әулеттерінің негізін салушыларды аюдан, бақадан немесе жұмыртқадан пайда болған деген аңыздар бар.

Ежелгі корей мемлекеті – *Пуё* билеушісінің ежелгі түсінікпен байланысы бар кереметтің күшімен дүниеге келуі жайлы аңыз көне түсінікпен астасып жатыр. *«Пуё билеушісі Хэ Пурудың қартайғаниа ұлы болмапты. Ол тауға да, өзенге де сыйынып, өзіне мұрагер беруді тілепті. Бір күні атына мініп, Конне-нуға барады. Онда ол жас тамшылаған үлкен тасты көреді. Билеуші бұған таңқалып, адамдарын осы тасты аударуға жұмсайды. Оның астында кішкентай бала жатыр екен. Оның түрі алтын түсті бақа бейнесіне ұқсас еді. Билеуші қуанып, «Мұндай мұрагерді маған аспан жіберді» дейді. Билеуші оны өзімен бірге алып кетіп, бағын өсіреді. Оған Кымуа - «Алтын бақа» деген есім береді.*

Корей аңыздарындағы бақа-бала бейнесі және «Алтын бақа» атауының қатар айтылуы тегін емес, яғни ежелгі тотемдік түсініктердің жаңғырығы сақталуы мүмкін. Когурё мемлекетінің негізін салушыға байланысты аңыз бойынша ол жұмыртқадан пайда болған. *«Хэ Пуру қайтыс болған кезде Кымуа таққа отырады. Бір күні Тэбэк тауының оңтүстігіндегі Убалъ өзенінің жағасынан бір әйелді кезіктіреді. Одан кім екенін сұрайды. «Мен өзен құдайының қызымын. Есімім - Люхуа. Әпкелеріммен қыдыруға шыққан едім, бір ер адам жанымға келіп, өзінің Аспан билеушісі Хэмосудың ұлы екенін айтты. Ол Амноккан өзенінің жағасындағы Унсим тауының етегіндегі үйіме келіп жүрді. Бірақ бір күні кеткеннен соң қайтып оралмады. Әкем мен иешем мені құдалықсыз, некесіз ерге қосылғаным үшін жазғырды. Мені үйден қуып жіберді де, Убалъ өзенінің бойына орналастырды». Кымуа таңқалып, оны өзімен бірге әкеліп, бөлмесіне жасырады. Оған күннің сәулесі түсті. Ол жасырынса да күн сәулесі қуып жүріп, жарығын түсірді. Ақырында қыз жүкті болып, үлкендігі бес сын (өлшем белгісі) болатын үлкен жұмыртқа туды. Билеуші оны иттер мен шошқаларға тастайды. Олар жұмыртқаны жемейді, сосын жолға апарып тастайды. Өгіздер мен жылқылар да одан қаша жөнелді. Содан соң оны алқапқа апарып тастады. Құстар оны үлгісімен жапты. Билеуші оны жарып тастамақ болып еді, ол жарылмады. Сол кезде ғана жұмыртқаны анасына қайтарды. Анасы оны жылы етіп орап, жауып қояды. Күндердің күнінде жұмыртқаның қабығы жарылып, ұл бала шығады. Одан жан-жаққа сондай керемет сәуле шапшырап тұрды. Жеті жасында адам таңғаларлық қабілетке ие болды. Садақ пен жібені өзі жасап алатын болды. Жүз рет садақ атса, көздеген жеріне жүзі де тиетін еді. Пуё тілінде «садақпен жақсы ату» - «Чжумон» деген сөзді білдіреді. Сондықтан оны осылай атап кетеді.*

Силла тайпасының тұңғыш анасы жайлы аңызда айтылғандай, ол тауық тұмсықты болып туылған, ал баланы – Силла руының негізін қалаушыны әтеш күзеткен. *«Көктемде, яғни үшінші айда, - дейді аңызда, - бір күні түнде ван Кымсонның батысындағы Сирим тоғайының ағаштары арасынан әтештің шақырғанын естиді. Таң атысымен онда не болып жатқанын көріп келуде Хогонды жібереді. Хогон оралысымен ол жерден кішкене алтын жәшіктің ағашқа ілініп тұрғанын, оның астында ән салып тұрған әтешті көргенін айтады. Ван адамдарына жәшікті алып келіп, ашуды бұйырады. Оның ішінде гажайып сұлу кішкентай ұл бала жатыр екен. Оны көріп қуанған билеуші маңындағыларға жар салып: «Мұны маған мұрагер ретінде Аспан жіберген жоқ па?» деп, баланы өз тәрбиесіне алады. Ол өсе келе өте ақылды, үлкен білім мен қабілетке ие болады. Оны Альджи деп атады. Ол алтын жәшіктен шыққандықтан, оған Ким (ким – алтын) деген фамилия (тек) берді. Ал «Сирим» орманы «Керим» болып өзгертілді. Осыдан мемлекет атауы шықты».*

Кейбір рулардың негізін салушылардың жұмыртқадан пайда болуы туралы аңыздар ұзақ уақытқа дейін сақталып келді. XII ғасырдағы корей тарихшысы *Ким Буш ик* «силлалық Паг пен Сок руларының алғашқы тегі жұмыртқадан шыққаны жайлы әңгіме шынайы оқиға ретінде ұрпақтан ұрпаққа беріліп келді» деп жазды.

Билеушілердің әйел-аюдан немесе жұмыртқадан шығуы туралы аңыздардағы тотемизмнің негізгі идеясы - адамдардың жартылай аң, жартылай адам кейпіндегі тіршілік иесі - тотеммен топтық туыстығы идеясының әсерінен деп саналады. Ата-тек саналатын аңдар мен құстар жайлы корей мифтері мен ертегілерінде корей ғалымдарының пікірінше, тотемизмнің кейбір сипаттары бар және алғашқы қауымдық құрылыс кезінде Кореяда тотемдік түсініктердің өмір сүргенін көрсетеді дейді.

Жартылай аң, жартылай адам тәрізді ата-текке деген сенім тек мифологияда ғана емес, сонымен қатар бейнелеу өнерінде де көрініс тапты. Корей территориясынан денесі адам, ал басы жануардікі сияқты көптеген фантастикалық мүсіндер табылған. *Кёнджудағы Чонкым-каккан* патша моласындағы (IX ғ.) қабырғада жұлдызнама цикліне кіретін жануар басты адамның барельефі бейнеленген. Жұлдызнамаға кіретін жануарлар қытай мифологиясында да түрлі фантастикалық жан иесі ретінде денесі адам, ал басы түрлі жануарларға ұқсас (көртышқан, өгіз, барыс, қоян, айдаһар, жылан, жылқы, маймыл, қой, құс, ит, қабан және т.б.) салынған. Когурёнің (IV-V ғғ.) молаларындағы қабырғаларда адам басты түрлі жануарлар бейнеленген. Бұл кезеңге әйел төсті аюды елестетін жануардың бейнесі тән. Археологиялық қазбалардан табылғандардың ішінде аю, ит, шошқа, жылан сияқты жануарлардың кішігірім мүсіндері көп кездеседі. Корей және Қытайдың жазба ескерткіштерінде корейлердің ежелгі кезде руларды аң-құстың атымен атайтын дәстүр болғанын дәлелдейтін мәліметтер бар (тауық, сиыр, доңыз, ат, ит және т.б.).

Ежелгі діни нанымдар бойынша қайтыс болған ата-бабасының тотеммен байланысы болады деген сенім орын алған. Корейлердің сенімі бойынша, адамдар өлген соң атқа, жолбарысқа, шошқаға, жыланға, түлкіге немесе қарғаға айналады. Бұл байланыс түрлі жерлеу ғұрпында байқалады. Мысалы, тотемдік жануардың терісін жамылып, оның қимыл-қозғалысын салып билеу. Адам өлген соң жануарға айналады деген сенім корейлердің көптеген салт-дәстүрінде көрініс тапқан.

Корейлердің арасында қазіргі уақытта да иттің өзінше ата-тегі санағын түсінік бар. Олар адам өлген соң итке айналуы мүмкін деп біледі. Корейлердің діни түсінігіндегі тотемнің алатын орнының маңыздылығына ортағасырларда табынатын орын алдына қойылған иттің бейнесі дәлел болатын сияқты. Бұрынғы көптеген ғұрыптарда ит құрбандыққа шалынатын жануар болды. Оны тау рухына жалбарынғанда, жаңбыр сұрау және басқа да жыл сайынғы рәсімдерде құрбандыққа шалған. Кореяның кейбір аудандарында ит теңіз иесіне арналып құрбандыққа шалынған.

Корейлердің аю культіне деген сенімін дәлелдеуге келтірілген мәліметтер кешені: ежелгі рулардың аю атымен аталуы, Тангунның әйелге айналған аюдан туылуы туралы аңыз, үйлену рәсімдеріндегі «аюдың» қатысуы. Ежелгі уақытта неке шартын жасар кезінде аюдың терісі ерекше рөл атқарған. Оның кейбір мүшесі ауруды жазатын, сәттілік әкелетін магиялық қасиеті бар деп сенген. Жаңа босанған әйелге ерке жана туған балаға аюдың бауырынан қайнатылған су берген, ол ананың күшін қалпына келтіріп, балаға денсаулық береді деп саналған. Аю табиғаты екі негізді деп есептелді: қаласа ол адамға айнала алады. Тағы бір аңыз бойынша, жас жігіт тауда адасып қалып, бір үйшікке тап болады, оның ішінде сұлу әйел отыр екен. Бір күні әйел тауға кетеді. Оның артынан аңдыған жігіт бір уақытта әйелдің бұғыны қуып ұстау үшін аюға айналғанын көреді. Өзінің құпиясы ашылғанын байқап қалған аю-әйел жігітті қуады. Одан қашып, жігіт өзенге түседі. Жүзу білмейтін аю қалып қояды. Жігіт ауылға қарай жүзіп келген жағалау *«Аю жағалауы»*, ал өзен *«Аю өзені»* деп аталып кетеді.

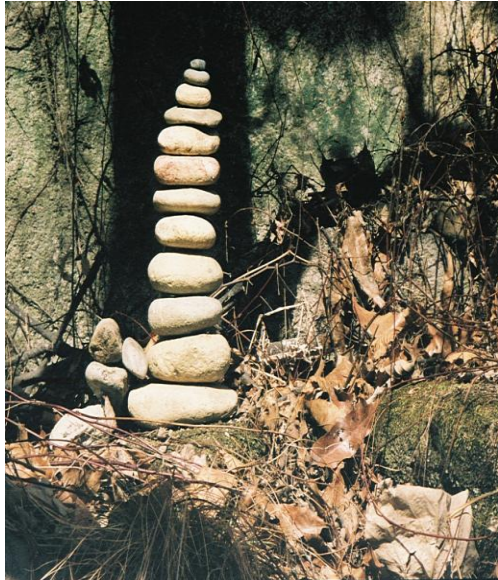
Тайпалық одақтардың жойылуымен және Когурё саяси бірлестігінің пайда болуымен аю культі мифтік ру анасы культіне дейін өседі. Осылайша, аю мен корейлердің жандар жайлы түсінігі арасында да байланыс бар. Когурё дәуіріндегі үй шатырларында бейнеленген әйел кеуделі аюды еске түсіретін фантастикалық бейне *«куишин»* - жынның, шайтанның бейнесі деп түсіндіріледі. Мұнда жын бейнесі аю-ана туралы мифтік түсінікпен тығыз байланысты. Аңызға айналған алғашқы ата-тектің фантастикалық бейнесі жалпы ата-бабаның, о дүниенің қожайыны мен символына айналды. Міне, сондықтан да мысалдарда фантастикалық тіршілік иелері – жартылай аң, жартылай адамның бейнелері салынды.

Тау және тас культі. Корей шаруалары тауға өмірлік қуат береді деп сенген, баласы жоқтар таудан ұрпақ беруін сұраған. Корей аңыздарында батырлар тауда дүниеге келген немесе олар *«тау рухынан»* пайда болған. Тауды өздерінің мифтік ата-тектерінің

рухы мекендейтін орын санаған. Осыған байланысты «Самгук сагиды» құрастырушы Ким Бусик корей мемлекетінің негізін қалаушы әйел Жер рухына айналып, қасиетті тауды мәңгілік мекендейді деп қызықты мәлімет келтірген. Яғни, мұнда тау – рудың негізін қалаушы әйелдің мекені және ол жартылай әйел, жартылай аң ең алғашқы ру анасының мифтік тұлғасын білдіреді.

«Ата-бабаға» табыну ғұрпының қазіргі кезде орындалуы кезінде үңгірдің кірер есігіне ата-бабасының ағаш бейнесі немесе жер асты патшалығының рухы – жартылай аң, жартылай адам қойылды. Бұл бейнелер барлық саяхатшылардың назарын аударды, бірақ олардың маңызы ғылымда түсіндірілген жоқ. Кейде онда «жер асты патшалығының қожайыны» деген жазу болды. Мұндай мүсіндер ауылға кіретін жол шетіне де қойылды. Қазір бұл ағаш бейнелердің мәні басқада емес, дәл осы ата-бабаның мифтік бейнесі деп түсінуге болады, оларға адамның да, аңның да бейнесі жинақталған ортақ дүние ретінде қарау керек. Діңгек бағана бейнелердегі жын-шайтандардың түр-әлпетінде кейбір аңдардың маскасына қатты ұқсастық бар, әрине мұны кездейсоқ сәйкестік деуге болмайды. Демек, бұлардың бәрі жын-шайтан діңгектер, аңдардың маскалары тотемдік ата-бабаға арналған ғұрыптық заттар құрамына кіреді.

«Сонхван-дан» - бұл ағаш немесе бұта түріндегі тастар үйіндісінің немесе тастар пирамидасының атауы. Тастар аса үлкен көлемде емес. Мұндай алтарьларды жол бойында, ауылдың кіреберісінде, көбінесе жолдың аяқталар тұсында кездестіруге болады. Онда тау құдайы – *саншин* бейнесі немесе басқа бір аңның бейнесі бар картина қойылған табынатын орын жиі кездеседі.

Сонхван-дан

Алтарьға табыну тамақ алып келумен қатар жүреді. Әдетте әйелдер тасқа күріш салынған кішігірім ыдысты қойып, әртүрлі өтініш айтады, мысалы: «*О сонхвандан. Мені тыңдашы, менің үйімде балам ауырып жатыр, оған өмір сыйлай гөр» деп жалбарынды.* Әрі бұл сөзді бірнеше рет қайталаған. Мұндай салт-жоралғы бала ауырған кезде жасалынды. Анасы бір өзі немесе шаманмен бірге тас үйіндісіне келіп, баласының жазылуын тіледі. Кейде мұндай жағдайда оған қоса сойылған шошқаны құрбандыққа шалды. Мұндай ғұрып XX ғасырдың басында Кореяның барлық жерінде дерлік орындалатын, мыңдаған корейлер жыл сайын осындай ғибадатханаларда жалбарынып, дұға қылды. Әсіресе әр жылдың алғашқы екі аптасында дұға қылу ерекше танымал болды, өйткені рухтармен, әулиелермен байланысу үшін осы күндер өте қолайлы саналды.

Алтарьларда мата мен қағаз қиындысы, киімнің бір бөлігі, аяқ киім, ақша, жіп, арқан және басқа да заттарды көруге болады. Жіп пен матаның қиындысы балаларға ұзақ өмір тілеу үшін тасталған. Аурудың аяғы өлімге соқтырмас үшін, шаманның нұсқауы бойынша, *сонхванданға* тарту-таралғы жасау және оны алтарь алдындағы қақпаға киімнің үзігін іліп кетуін керек. Саудагерлер сапарға шығар алдында тұз, мақта, жібек қалдырған. Мол өнім алу үшін құрбандыққа күріш ұсынды.

Таудан түсер жолдағы Сонхвандан

Белгілі орындарда тас үйінділерін жасау және оған тастар лақтыру немесе басқа затты қалдыру көптеген халықтар арасында кездеседі, мәселе оның мәні-мағынасы мен пайда болуының даулы әрі түсініксіз екендігіне байланысты. Бұл әдет-ғұрыптың пайда болуы туралы бірнеше көзқарастар бар. Біреулер жол белгілері немесе шекарадағы бағаналарды сол уақытта әлі жол түспеген кезде саяхатшылар қалдырған деп санайды. Бұл үйінділер жол құдайына арналған *табу* түрінде пайда болды дейді. Басқа топтағы зерттеушілер үйіндіге тас немесе басқа заттарды лақтыру құдіретпен бірігу немесе онымен байланысқа шығу әктісі санайды, яғни лақтырылған зат жалбарынған құдіретпен тығыз байланыста болып, жақындасады. Үшінші топтағы ғалымдар тас үйінділерінің болуын кейбір зорлық өлімнен өлгендердің, сиқыршылардың және т.б. моласына тас лақтыру салтымен түсіндіреді. Бірқатар зерттеушілер тас лақтырудан зұлым күштерді және «көз тигенді» кетіру құралын көреді. Корей салт-дәстүрін сипаттаудан корейлердің

тас үйінділеріне табынатынын, одан өмірдің жалғасуын, мол өнім, амандық-саулық пен бақытты сұрайтынын байқадық. Құрғакшылық кезде тас үйінділерінен жанбырды тілеу өткізіліп, тасқа құрбандық малының (сиыр, шошқа, ит) қанын ағызды.

Тас үйіндісі тауға табынудағы магиялық-діни ғұрыпта маңызды рөл атқарды. Бұл мейрам кезінде оған қатысушы ер адамдар тастың жанына келіп, аяқтарымен үш рет жерді басып, үш рет үйінді тасқа түкіріп, сосын ұсақ тастарды лақтырып, ағашқа қағаздың жолағын, матаның бір бөлігін байлаған. Үйме тасқа табыну «ата-бабаға – жер асты патшалығын мекендеушілерге» табыну ғұрпының бір бөлігі болып табылады. Тастар осы ата-бабаларының символы саналды, бұл тас алтарьлардың атауларынан да көрініс тапқан. Жер асты патшалығындағы ата-бабасы туралы түсінік аңнан пайда болған ата-тек туралы түсінікпен қосылды, бұған дәлел тас алтарьлардың қасында орналастырылған аң бейнесі немесе тұлыбы.

Ежелгі магиялық-тотемдік салт-жоралғыларда тас айтарлықтай рөл атқарды. Ежелгі тас дәуірінде ол аңшылықтың негізгі құралы болды. Аңға шығар алдында тасқа магиялық жоралғы жасалды. Археологиялық қазбалар нәтижесінде табылған заттардың ішінде зерттеушілердің назары қызыл бояудың іздері бар тастарға түскен. Мұндай тастар аңшылықты баяндаған ескерткіштер, яғни тастар аң ретінде алынып, ал бояу олардың жаралануын білдірсе керек деген болжам дәл сияқты.

Басқа тотемдік-аңмен байланысы бар деп діни символ ретінде қарау, тас лақтыру жоралғысын содан шыққан деп ұғынуға болады. Бұл актіде ұжымның әрбір мүшесі біртұтас деген идея, оның тотемдік аңмен байланысы жатыр, бұл ауқатты, жақсы өмір сүру үшін қажет. Корейлердің тасқа табыну сияқты кейінгі ғұрыптарында магиялық-тотемдік негіздің айтарлықтай белгілері сақталған. Тас үйінділеріне тотемдік ата-тектің қасиеті берілген. Діни көзқарастардың эволюциясы оған байланысты ғұрыптардың анық емес, екіұштылығын байқатады. Кореяда ол шамандық сипатқа ие болған: тас үйінділер рухтардың орналасқан жері саналған. Сондай-ақ буддизм де ескі жоралғыны өз мақсатында пайдаланғысы келді: буддизм догмасы бойынша, тас үйінділері Жер мен Су рухтары болып кеткен орындарда тұрғызылған.

Ежелгі діни көзқарастардың іздері әсіресе, тотемдік ата-тектің адамдардың тағдырына және олардың ұрпақтарына ықпалы бар деген сенім корейлердің көптеген ғұрыптарынан байқалады. Мысалы, *«Жеті жұлдыз»* - *Пукту чильсон* (Үлкен Аю шоқжұлдызы) культінде. Бұл культ әлі күнге дейін сақталған, корейлер олар (Жеті жұлдыз) әркімнің тағдырына ықпал етеді деп сенеді, адамның тууы мен өлуін реттейді. Корей аңызында *«Әкесі сүйегін, анасы қан береді, ал «Жеті жұлдыз» өмір береді»* дейді. Оларды балалардың қамқоршысы санайды. Оларға үйде тыныштық, отбасында бақ-дәулет, ондағы адамдарға – ұзақ ғұмырды қамтамасыз ету үшін табынды.

«Жеті жұлдызға» табыну *«үйдегі тыныштық»* ғұрпы кезінде, яғни ай күнтізбесі бойынша күзде оныншы айда жүзеге асты. Үй алтарының алдында *«Жеті жұлдыз»* рухына арнап жанадан орылған күріштен құрбандық асын (күлше, шарап, аспан суы) береді.

Алтарь алдына үй қожайыны туыстарымен тізерлеп отырып, таза су құйылған ыдысты *«Жеті жұлдыз»* рухына сыйға тарту жоралғысын жасайды. Ауладағы құдықтың жанында «аспан орны» бар, ол жерге бірнеше құмыра мен себетке, құрбандыққа күріш пен күлше қояды. *Пансу* – барабан мен латун табақшаның сүйемелденуімен тағдырды болжау ғұрпын жасайды. Сосын қасиетті құмыраларға жеті кесек мата салады, ал қақпа алдына қарағай ағашына байланған арқанды тартып, екі үлкен және бір кіші ыдысты қойып, алдына күлше, балық, жеміс-жидек қояды.

«Жеті жұлдыз» культі жерлеу рәсімінде де кездеседі. *«Жеті жұлдыз тақтайшасын»* жерлеу рәсімінде корейлердің қолданғанын жазба деректерде көптеген авторлар келтірген. Тақтайшада бас орналасқан жерде жеті тесік болады, яғни Үлкен Аю шоқжұлдызының сұлбасы түсірілген. *«Жеті жұлдызға»* табыну ғұрпының *«Жеті қазанға»* табынумен байланысы барын корей әдет-ғұрыптарынан да байқауға болады. Ритуалдың міндетті бөлігі – қазандар (үлкен қыш құмыралар) орнату. Корей халқының сенімі бойынша, қыш құмыралар қвисин фетиші болып табылады, ал корейлердің қвисин түсінігі мифологиялық алғашқы ата-тектен байланысып жатыр.

Корей фольклорын, ежелгі жазба ескерткіштерді, сондай-ақ археологиялық және этнографиялық мәліметтерді оқып үйрену корейлердің діни әдет-ғұрыптарында тотемизм қалдықтарының бар екенін дәлелдейтін жаңа материал табуға көмектеседі.

Мемлекет билеушілері туралы мифтер. Билеушілер жайлы корейлік ғылыми әдебиеттерде әдетте барлығы бір атаумен *конгук синхва* – *«мемлекеттің негізін салушылар туралы мифтер»* немесе *конгук сорхва* – *«мемлекеттің негізін салушылар туралы аңыздар»* деп аталды. Үш мемлекет (б.д.д. I – б.д. VII ғғ.) және біріккен *Силла* (VII – X ғғ.) кезеңінде көптеген әйгілі мифтер дүниеге келді. Ежелгі Чосонның негізін салушы атақты *Таңун* туралы миф (жазба деректер бар екені белгілі) – *«Таңун коги»* шығармасының болғаны жайлы айтқан мәліметтер сақталған. Оның бір нұсқасында *Пуё* мемлекетінің негізін салушы десе, екінші нұсқасында кейінгі уақыттағы – *Когурё* мемлекетінің негізін салушы делінген. Мифтердің басым бөлігі ортағасырлық корей шығармасы *Ким Бушиктің «Самгук саги»* (XII ғ.) және Ирённің *«Самгук Юса»* (XIII ғ.) шығармасында айтылған.

Ұлт билеушілері туралы мифтерді талдау барысында олардың барлығының шығу тегі ерекше болғанын көреміз. Кейбір мифтерде бағырлар (кейіпкерлер) Аспан әміршісінің ұлы деп жарияланды. Айталық, *Хуанун*, Көктегі әлемнің тұрғыны, жердегі өмірді қалаған *Хуанун* – Аспан билеушісі *Хуануннің* ұлы.

«Коре са коги» атты еңбекте жазылған ежелгі миф бойынша, алғашқы адамдар жер бетінде *Чеджудо* аралында болған күшті жер сілкінісінен кейін пайда болған. *«Осы күнге дейін солтүстіктегі Чинсан тауының басында Мохын деп аталатын үңгір бар. Одан үш алғашқы адам шыққан. Оның біреуін – Яё Ылла, екіншісін – Ко Ылла, ал үшіншісін – Пу Ылла деп атаған. Алғашқы кезде бұл үшеуі аңшылықпен айналысқан, аңның терісін киім қылған және жабайы аңдардың етін жеген. Бір күні олар теңіз жағасына толқын әкелген ағаш жәшікті көреді. Үш адам жанына келіп, оны ашады. Оның ішінде үш тас жәшік бар екен. Біріншісінен қоңыр қызыл түсті шапан киген адам шығады. Екіншісінен көк көйлек киген үш қыз, үшіншісінен бұзау, құлын және үш түрлі астық дәнін алады. Бірінші жәшіктен шыққан адам: «Мен Жапон мемлекетінің елішісімін. Біздің ваньмыздан үш қыз туылды. Ол батыста, теңіздің ортасында, аралда үш қасиетті адам тұратынын естіп, олардың мемлекет құрғысы келетінін естіді. Сондықтан біздің ваньмыз үш қызын әйелдікке беріп отыр». Осы сөзді айтып еліші бұлттарға көтеріліп, көзден ғайып болды».*

Мифте ары қарай аралдың тұрғындары сол уақыттан бастап жер өңдеумен және мал шаруашылығымен айналыса бастағаны айтылады. *Чеджудоның* қазіргі тұрғындары – солардың ұрпақтары.

Билеушілер туралы мифтерде барлық халықтардың мифологиясындағы ежелгі мотивтердің бірі – *«күнәсіз жүктілік»* туралы сюжет кең тараған. Кейіпкерлер анасына түскен бұлттан, немесе күн сәулесінен пайда болады. Мысалы, *Пуёнің* негізін қалаған *Тонмённің* тууы жайлы былай деп айтылған: *«Солтүстіктегі жабайы мемлекеттің Доли билеушісінің күтушісі жүкті болады. Билеуші оны өлтірмек болады. Бірақ ол былай дейді: Тауық жұмыртқасы тәрізді бұлт аспандан түсіп, содан менің аяғым ауырлады. Сосын ол ұлы туады. Оны шошқалардың қорасына тастайды. Шошқалар оны жьыыту үшін демдерімен үрлейді, ол өлмей тірі қалады. Сонда патша ойланып, бұл Аспанның ұлы шығар деген оймен оны анасына қайтарып береді».*

Билеушілердің жұмыртқадан пайда болғаны туралы сюжет кеңінен таралған. Бұл мифтердің циклы корей әдебиетінде *ансэн сорхва* деген ортақ атаумен – *«жұмыртқадан туылғандар туралы аңыз»* деп аталады. Бұған Пак Хеккосе, Тхархэ, Чумонның шығу тегі жайлы мифтер мен аңыздар жатады.

Тарихи-этнографиялық материалдар ежелгі корейлік халықтар мен олардың көршілерінің көпшілігінде аю мен жолбарыс тотемдік аң болғанын дәлелдеді. Ежелгі қытай деректері біздің дәуіріміздің алғашқы ғасырында ежелгі корей халықтарының бірі Е халқы (кыт. Вэй) сол уақытта Корей түбегінің орталық бөлігінде өмір сүрген, олар өздерінің құдайы тәрізді жолбарысқа табынған. Кейінгі уақытта жолбарыс Кореяда тау Қожасы немесе оның бірінші көмекшісі ретінде саналды.

Бұл кейіпкерлердің тотемдік және құрмет тұтылатын жануарлармен байланысы басқа да мифтерде кездеседі. *Пуё* билеушілерінің бірі *Кымуа* көл жағасындағы тастың астынан табылған, бұл жөнінде *«Самгук сагида»* былай айтылады: *«Хэбуру ван қартайған шағына жеткенімен, әлі де ұлы жоқ екен. Ол тау мен өзен рухына жалбарынып, өзіне мұрасер жіберуін сұрайды. Бір күні ол ат үстінде келе жатып, Конен өзеніне жеткенде бір-біріне қарама-қарсы орналасқан жас тамшылаған тастарды көреді. Ван таңқалып, өз адамдарына тастарды аударуды бұйырады. Тас астында кішкентай бала жатты. Ол алтын түсті бақаға ұқсас (кейде*

«бақа» иероглифінің орнына «ұлу» жазылады). Ван қуанғанынан «Бұл баланы маған Аспан жіберді!» деп айқай салды. Баланы ван өз тәрбиесіне алады. Оған Қымуа деген ат береді («алтын бақа»). Ол өскен кезде ван өзінің мұрагері деп жариялады».

«Самгук сагида» сақталған мәліметтер Пуёде бақаның кейінгі кезеңдерге дейін де тотемдік жануар саналғанын дәлелдейді. Ежелгі мифтерде чинхан тайпасы Силланың бірінші ванының әйелі Арен айдаһардың қабырғасынан жаратылғаны айтылады.

Ежелгі корей қоғамындағы қоғамдық қатынастардың дамуы барысында, ел билеген кейіпкерлер жайлы мифтерде кездесетін шығу тегі бақа болуы арқылы ерекшеленетін басты кейіпкерлердің орнына енді тарихи қайраткерлермен туыс болып келетін кейіпкерлері бар мифтер келді. Пэкчөнің негізін қалаған *Онджо Чжумонның* ұлы деп жарияланды, ал *Киджа* ежелгі Чосон билеушілерінің бірі – чжоулық ванның қол астындағы адам.

Батыр кейіпкерлер сипатындағы өзгерістер олардың іс-әрекетінен байқалады. Ежелгі дәуір кейіпкерлері табиғат стихияларымен күресетін, жануарларды адамдарға айналдыратын, адамдарда жер өңдеуге, мал бағуға, геомантия құпиясына, тоқыма шеберлігіне, сазбалшықтан ыдыс жасау ісіне үйрететін «қызметі» туралы мифтермен тығыз байланысты екендігі күмәнсіз ақиқат.

Осының жарқын көрінісі *Хуанун* туралы мифте айқын көрінеді (*Таңгун* туралы мифтің басты бөлігі). Мұнда *Хуанун* аюды әйелге қалай айналдырғаны айтылды. Алайда, мұнымен *Хуанунның* қызметі аяқталған жоқ. «*Самгук юсадагы*» ежелгі жазбада *Хуанун* деген Аспан билеушісінің қызметшісінен туылған *Хуанун* жердегі өмірге қызығады. Жердегі адамдармен бірге болғысы келеді. Әкесі баласының тілегін қабыл алып, *Самви* мен *Тэбэк* жеріне көз салады да, өз ұлының адамдарға көп пайда әкелетінін ұғынады. Сол мезетте Аспан билігінің үш белгісін тапсырып, оны Жерге жібереді. *Хуанун* үш мың бағыныштыларымен *Тэбэксан* (*Тэбэксан* – қазіргі *Мёхянсан*) тауына, қасиетті ағаштың баурайына келіп түседі. *Хуанунді* сол уақыттан бастап *Хуанун* – *Аспан ваны* атайды. Оған жел құдіреті, жаңбыр жаудырушы, бұлттардың билеушісі бағынды. *Хуанун* астықтың шығуын және адамдардың тағдырын айқындайды, ауруды және үкім шығаруды, қайырымдылық пен зұлымдықты басқарды. Оған адамдардың 360 ісі тәуелді болды. Бұл әлемде ол барлық құбылыстарды меңгерді.

Хуанун туралы миф кеңінен таралған. Бұл аңыздың бірнеше нұсқасы бар. Олардың кейбірінде *Хуанун* адамдарды қоғамдық өмірдің басты қағидаларына үйретті делінеді. «*Ол үш мың қауымды аудандарға бөліп және кей сәттерде өзі бұқасына мініп алып адамдар қалай тұрып жатқанын тексеру үшін оларды аралап шығатын. Жүз жиырма төрт жыл ішінде ол өз халқын ешқандай патшалық шенсіз басқарды және оның халқының да адамдардың этникалық бір ұлтқа ғана жататыны туралы түсінігі болмады. Б.д.д. 2333 ж. адамдар оны Таңгун деп жариялады. Барлық аудандар біріктірілді, ал астана Тэбэксан тауында орналасты. Жиырма екі жыл өткен соң астана Пхеньянға ауысты, ал елдің және халқының аты Чосон деп өзгертілді.*»

Осылайша *Хуанун* турала Ирён жазған миф нұсқасында *Хуанун* табиғат құбылыстарын және адам тағдырын басқарды, адамдарды этика мен құқыққа үйретті. Соңғы нұсқасында *Хуанунның* бірден-бір зор еңбегі - мемлекетті құруы деп жазылады. Бұл нұсқада *Хуанун* басқа корей мифтеріндегі батырларға жақын. Тіпті соңғы нұсқада *Хуанун* және *Таңгун* бір бейне деп қабылдануы бекер емес.

Кореяға буддизмнің, конфуцийшілдік пен даосизмнің дендеп кіруі ежелгі корей мифологиясындағы мәдени кейіпкерлердің өзгеріске түсуіне әкеп соқты. Олардың көпшілігінің жаңа идеологияның пантеонына кіргізілуі де тегін емес.

Кейінгі дәуірдегі қалалардың құрылуы Корей мифтеріндегі билеушілердің сіңірген еңбегіне жатқызылды. Олар этникалық топтардың рубасылары, атакты тайпалардың алғашқы ата-бабасы, мемлекет құрушысы ролін атқарды. Айталық *Таңгун* ежелгі Чосонның негізін қалаған, *Тонмен Пуенің*, *Чумон Когурё* мемлекетінің негізін қалаушы деп бекітеді. Пак Хеккосе Силла мемлекетінің, *Онджо* – Пэкче мемлекетінің, *Ким Суро* – Кая мемлекетінің негізін қалаушы. Осылайша, корейлік мифтердің мәдени кейіпкерлері әлемнің барлық халықтарына тән белгілі мифологиялық мұралардан еш айырмашылығы жоқ екенін көреміз.

Корей болжамы. Болжам жасау, әрқашан да өз тағдырын алдын-ала білуге, оны басқаруға талпыну жалпы адамға тән нәрсе. Болжам жасау, көріпкелдік туралы Үш мемлекет (б.д.д. 37 ж. – б.д. 668 ж.) кезіндегі жылнамаларда көп кездеседі. Алдымен адамдар комета, күннің және айдың тұтылуы, кемпіркосақ, гүл мен құстың ұшуы сияқты табиғат құбылыстарының мәні мен себептерін түсініп, білгісі келді. Мұндай құбылыстар болашақта болатын айтулы оқиғалардың символы саналды.

Силла патшалығында (б.д.д. 57 ж. – б.д. 935 ж.) *шыгван* деп аталатын қызмет болды, яғни табиғаттағы әдеттен тыс құбылыстарды түсіндіру мен патшаға болжам жасап беріп отыру міндеті жүктелген «*күн шенеунігі*». Коре кезінде (918-1392 жж.) мұндай шенеунік болжамшы аталды. Ол метеорологиялық құбылыстарды бақылау және түсіндіру, жеке адамдардың тағдырын болжаумен айналысқан. Алдымен жасалған болжамның бәрі табиғат құбылыстарымен байланысты және өмірдегі маңызды оқиғаларға қатысты болса, кейін оның бәрі ұсақ істер мен күнделікті өмірдегі оқиғаларды да қамтыды.

Болжам жасау табиғат құбылыстарына негізделсе, тағдырдағы ірі өзгерістермен – Күннің, Айдың, жұлдыздардың, бұлттың, жаңбырдың, кемпіркосақ пен желдің көмегімен анықталды. Табиғат құбылыстары бұл элементтердің өзара әрекеті арқылы туындайды. Белгілі бір дәрежеде онда өмірге байланысты және болашақтағы айтулы оқиғалардың символы көрініс табады. Әр адамның өзіне тән жұлдызы бар деген сенім бар. Әсіресе, батырлардың, данышпандардың және ұлы адамдардың үлкен жұлдызы болады. Адамның тағдырына жұлдыздардың жарығы немесе олардың құлауы әсер етеді деп саналған. Алдағы болатын оқиғалардың белгісін білу үшін кейбір жануарлардың пайда болуы мен жоғалып кетуі, олардың мінез-құлқы және дыбыс шығарған уақытына мән берген. Ежелгі Кореяда негізінен сиыр, ат, ит, тауық, мысық, сауысқан, қарға, өрмекші және құмырсқа, жыланды көбірек бақылап отырған.

Өсімдіктермен байланысты болжамдар өсімдік әлемінің әдеттен тыс құбылыстарына сүйенеді. Айталық, ағаш қурап қалып, кейін жаңа түйін пайда болып гүлдесе немесе мезгілінен тыс уақытта жапырақ шығарса, бұл құбылыстардың бәрі адамның өміріне әсері бар деп саналған. Сондай-ақ адамдардың көрген түстері де болашақты болжауға көмектесуі мүмкін. Аңыздар мен жылнамалардың айтуы бойынша жақсы түстер әдетте бақытты оқиғаларды білдіреді, мысалы, қызметте жоғарылау және тіпті таққа міну. Ал жаман түстер бақытсыздықты күні бұрын ескертеді. Осындай болжауларға қызығушылықты көп мөлшерде шығарылған түс жорамалдарының жинағынан байқауға болады.

Болжам жасаудың тағы бір түрі *физиогномика* (бет әлпетінің ерекшелігі мен адам тағдырының арасындағы байланыс жайлы) мен *френология* (адам бас сүйегінің пішіні мен адамның ақыл-ой және адамгершілік қасиеттерінің өзара байланысы жайлы) қатысы бар. Көпшілік болашақта болатын оқиғалар адамның кейбір органдары: мұрын, көз, ауыз, құлақ, шаш, сондай-ақ дауысына, мінез-

құлқына, терісінің түсіне, алақандағы сызықтарға және меңдерге әсер етеді деп сенеді. Батыс мәдениетіндегі осы сияқты болжау түрлері шығыстың болжамдарына көбінесе сәйкес келе бермейді.

Болашақты ойынның нәтижелеріне қарап та болжауға болады деп саналды. Ай күнтізбесі бойынша бірінші айда көптеген үйлерде дәстүрлі ойын – *юннори* ойнайды: арт жағы дөңгелек және алды жалпақ таяқшаларды ауаға лақтырады және олардың қалай құлағанына, яғни бет (дөңес) жағымен немесе жазық жағымен түсуіне байланысты санақ жүргізеді. Төрт таяқшамен ойын нәтижесі сол жылдағы астықтың түсімі болжау үшін қолданылады. Ойыншылар «*тау*» және «*жазық*» деп аталатын екі командаға бөлінеді. «*Таудың*» жеңісі нашар өнімді білдіреді, ал егер «*жазық*» командасы ұтса, онда егін бітік шығатын жыл деп саналады.

Тағы бір ойын түрі *арқан тартуға* ерлер мен әйелдер командасы қатысады. Ерлер командасы ұтса, астық түсімі нашар болады деп саналды. Ал егер әйелдер командасы ұтса, онда жыл астығы мол, өнімді болады деп үміттенеді.

Ым-ян негізіндегі болжам жасау әдісі *ым* (жағымсыз қуат) және *ян* (жағымды қуат) қарама-қайшы бастауларына негізделген. *Ым* мен *янның* өзара әрекетін басқаратын заңдарға бағына отырып, бес алғашқы элемент – *металл, ағаш, су, от және жер* пайда болады немесе жойылады. *Тхочжон-пигель* деп аталатын болжаудың кең тараған түрі де *Ым-ян* қағидалары мен бес элемент туралы ілімге негізделген.

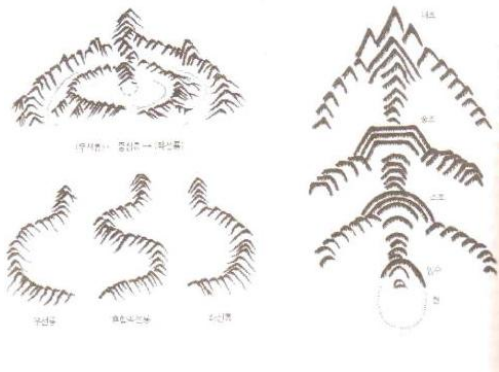
Жаңа ай жылы басталысымен әрбір адам өзінің тағдырын келесі 12 айға бөліп есептейді. Бұл болжау түрі *тхочжон-пигель* кітабы бойынша ай күнтізбесіндегі Жаңа жыл мен одан кейінгі екі аптада көңіл көтеруге айналған. Бұл күндері базарларда, көшелердің бұрышында немесе басқа да халық көп жиналатын орындарда қолына «*тхочжон-пигель*» кітабын ұстаған үлкен ақсақалдарды көруге болады.

Болашақты болжаудың көптеген түрлеріне үлкен адамдар ғана емес, жастар да көп жүгінген. Қазіргі уақытта көбінесе студенттер мен оқушы жастар көріпкелдерге емтихан тапсырар алдында, оқу орнына түсерде және басқа да мектеп істерінде, бизнесте туындаған мәселелер және т.б. бойынша жүгінеді. Некелесер алдында таңдаған жарының дұрыс екендігіне көз тектізу үшін кеңес алуға көбірек барады. Балалар жоғалтып алған заттарын алақанға түкіріп, саусақтарымен түкірікті ұрып табуға тырысады. Ұшқан түкірік жағынан жоғалған затты іздеу керек деп санайды. Әрине, келешекке, алдағы болар оқиғаға болжам жасау кең таралған және ол табысқа жетуге көмектесуі мүмкін деп есептеледі.

Геомантия. *Геомантия* – бұл қала тұрғызуда және тұрғын үйлер мен молалар үшін орын таңдау кезінде қолданылатын болжау жүйесі. Қолайлы, жақсы жерге салынған үйді бақыт жайлайды және амандық-саулық болады деген сенім бар. Ата-бабаның моласына да өте қолайлы жерді таңдау керек, өйткені сенім бойынша ол қалған барлық отбасының тағдырына ұзақ және шешуші ықпалын тигізеді.

Геомантияның негізгі ережесі Жер аналық бастау ретінде жарық дүниенің барлығын жаратады және Жер энергиясы белгілі бір орында сол жерді пайдаланушыларға үлкен ықпал тигізеді деген сенімге келіп тіреледі. Осы теория бойынша ер мен әйелдің бастауы, яғни аспан мен жер бір-бірімен үйлесімде және өзара ықпалдастықта болғанда Жердің ішкі энергиясы сыртқа шығады, сол арқылы сыртқы энергияның қарсылығын туғызады және осылайша жел мен су әрекетке түседі. Корейше геомантия *пхунсу* деп аталады, бұл тура мағынасында «жел мен су» дегенді білдіреді.

Геомантиядағы маңызды фактор топография саналады, өйткені энергия шығатын және жинақталатын дәл сол нүктелер жағымды деп есептеледі (*мендан*). Айнала таумен қоршалған аумақ ең қолайлы деп саналады: ол биік әрі солтүстікке қарай тізбектелген болуы тиіс, ал жан-жағын бірнеше қатар тау жоталары құрайды: солға қарай кететін жоталар «көк айдаһар» деп аталады, ал оңға қарай - «ақ жолбарыс». Кез-келген ғимараттың немесе моланың алды оңтүстіктегі жатаған жотаға қарап орналасуы керек, ал осы жер учаскесінің орталығынан қарағанда неғұрлым үлкен жазық кеңістік көзге шалынуы тиіс. Осы жазықтың үстінен ағып өтетін өзеннің болуы бұл жердің тартымдылығын одан әрі өсіреді. Оңтүстік Кореяның астанасы Сеул қаласы осы талаптардың барлығына толығымен сай келеді. Осы қаланың орнын Чосон мемлекетінің негізін қалаушы Тхэчхо патша ұзақ іздену мен толғаныстардан кейін осыдан 550 жылға жуық уақыт бұрын таңдап алған болатын.

Тау диаграммалары

Қала таулармен қоршалған: солтүстікке биік, қатты жырымдалған тау жоталарының тізбегі *Пуэаксан* (тасбақа) созылып жатса, шығысқа қарай – *Наксан* (көгілдір айдаһар), батысқа – *Маллидонсан* (ақ жолбарыс), ал оңтүстікке – *Намсан* жалғасып жатыр. Аңғарда *Ханган* өзені мен *Чонгёнчхон* ағып жатыр, бұл астананың ең жақсы жерде орналасқанын білдіреді. Ли әулетінің тұсында Чосон 500 жыл бойына гүлдену кезеңін бастан кешті.

Егер адам немесе оның отбасы бақытсыздықтың бірінен кейін біріне тап болса, бұл оның үйінің не болмаса ата-баба бейітінің сәтсіз жерде орналасқаны деп саналды. Егер ауылдың орналасқан жері геомантия тұрғысынан дұрыс таңдалса, онда ауыл да табысты болып, ата-анасын құрметтейтін ұлдар, адал қызмет ететін азаматтар мен адал жар көп болады. Қазіргі заманғы бейіттер қала тұрғындарына жерлеу үшін қолайлырақ орын табуға мүмкіндік бере бермейді, бірақ көптеген ауылдық тұрғындар әлі күнге дейін геомантия қағидаларына көп мән береді және *мендан* іздеу барысында тіпті алыс аумақтарға дейін жетеді.

Үй тұрғызар кезде және жерлеуге орын іздестіруде корейлер өзен ағысының бағыты және таудың көрінісі сияқты қоршаған табиғаттың ерекшелігін әрдайым ескеріп отырады. Қолайлы жерді таңдау үшін, яғни *менданды* таңдауға арналған бірнеше критерийлер бар. Геомантияның көмегімен *мендан* таңдауға үшін кейде тіпті көп ақша да жұмсалды. Барлық ауқатты отбасылар өздері қолайлы жерде тұруын қамтамасыз ету және ата-анасының дұрыс жерде жерленуі үшін айтарлықтай күш пен қаражат жұмсады. Ал билеушілердің сарайы мен бейіттері тура геомантия ережелеріне сәйкес салынды. Геомантия заңдарын сақтауды Кореяның бүкіл территориясындағы көптеген жерлеу орындарынан байқауға болады. Бұл әдет-ғұрып Чосон мен Коре дәуірінде ерекше таралды.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Мемлекет негізін қалаушының культінің пайда болу мәні неде?
2. Ағаш культінің ғұрыптары халық тұрмыс-тіршілігінде қандай орын алады?
3. Корей тотемизмі тағы қандай сеніммен байланысы бар?

4. Тау мен тас культiнiң пайда болуы неге сенуден туындаған?
5. Ежелгi корей сенiмдерiнiң бiр-бiрiмен кандай байланысы бар?
6. Ежелгi корей болжамдары және Геомантияның қазiргi қоғамдағы орны.

ШАМАНИЗМ

Жалпы мәліметтер

Шаманизм (бақсылық) – тас ғасырында шаруашылығы терiмшiлiк пен аң аулауға негiзделген рулық-тайпалық қоғамда пайда болған ежелгi сенiмдердiң бiрi. Шаманизм Американың үндiстерiнде, Африка, Орталық, Солтүстiк және Шығыс Азия мен т.б. көптеген халықтарда сақталған. Алайда шаманизм оларда әртүрлi деңгейде дамыған, айталық *Сiбiрдiң солтүстiк халықтарында* шаманизм ХХ ғасырдың ортасына дейiн адамдардың өмiрiнде едеуiр маңызды орын алды; кейбiр еуропалық халықтардың мәдениетiнде, мысалы венгрлерде оның қалдықтары кездессе, Австралияның аборигендерiнде оның тек бастапқы көрiнiстерiн ғана кездестiруге болады.

Бұл дiн түрiнiң атауы *эвенкi тiлiнен* шыққан, онда *«шаман» («саман»)* – елiрген, жыны қозған адам дегендi бiлдiредi. Кейбiр ғалымдар шаман сөзiнiң түбiрiн тұңғыс тiлiнен шыққан деп санайды. Орталық және Солтүстiк Азияның басқа тiлдерiнде оған сәйкес келетiн терминдер – якут тiлiндегi *ойун*, моңғолша *боге* және *удага* делiнедi. Сондай-ақ *бурят және якут* тiлiнде әйел-шаманды бiлдiретiн *удаган*, түркi-татар тiлiндегi *кам*, алтайлық *кам*, моңғолша *ками* және т.с.с. сөздер бар.

Шамандардың дүниетанымында анимизм басым, яғни адамдарды қоршаған заттардың, өсiмдiктердiң және жануарлардың барлығының рухы, жаны, иесi бар деп сенедi. Адамның өмiрi мен өлiмiне әсер ететiн, оларды ауруға душар етiп, бақытсыздық немесе сәттiлiк әкелуi мүмкiн қараниеттi және мейiрiмдi рухтар бар деп санайды. Дiннiң осы түрiн ұстанушылардың сенiмi бойынша, рухтарға ықпал етуге болады, ал сол рухтар мен адамдардың арасында байланыс орната алатын жан шаман болып табылады. Ол экстаз күйiне түскен кезiнде *камлания* деп аталатын айрықша ғұрыпты орындау арқылы рухтармен тiлдеседi дейдi. *Камланияның* өзi рухтармен тiлдесудiң тәсiлi болып табылады, оның екi түрi бар: рухтар шаманның денесiне орнығады (не болмаса оның сылдырмағына) немесе керiсiнше, шаманның жаны рух патшалығын аралап қайтады. Ал шындығына келетiн болсақ, *камланияның* мағынасы айналасындағыларды гипноздау немесе өзiн-өзi гипноздау, сол арқылы шаман өзге адамдарды өзiнiң ғажайып құпия қабiлетке ие екенiне сендiрiп қана қоймай, оған өзiнiң де сенетiнi соншалық, кейде шаман *камлания* кезiнде галлюцинацияға түсiп, елестер көредi. *Шамандық камлания* ес-түсiнен айырылып құлайтын ұстамасы бар адамға ұқсайды, және де жалпы шамандар негiзiнен ызакор, ашуланшақ адамдар болып келедi. Алайда шаманның кәдiмгi неврастениялы, ұстамалы ауру адамдардан айырмашылығы да бар, ол мысалы аурудың ұстамасын жасанды түрде басқара алатын қабiлетке ие. *Шамандық камлания* физиологиялық жағынан алғанда әдейi iстелген және саналы түрде басқарылатын нервтiк-истерикалық ұстама деген түсiнiк шындыққа сай келедi. Шын мәнiнде шаманды өз кәсiбiне даярлау өте ұзаққа созылады. Осы даярлық барысында ол ұстаманы, яғни естен танып құлау және оны тоқтату қабiлетiне, бiр сөзбен айтқанда *камлания жасауға* жаттығып үйренедi. Шаманның бұл қабiлетi айналадағы адамдардың санасында фантастикалық көрiнiс табады және олар шаман тек рухтарға қызмет етiп қана қоймай, оларды басқара алады дегенге сенедi.

Шамандық түсiнiк бойынша бүкiл ғалам үш әлемнен тұрады: *Жоғарғы*, онда тек рухтар (аруактар) мекендейдi; *Ортаңғы*, мұнда рухтармен қатар адамдар, өсiмдiктер, жануарлар өмiр сүредi, сондай-ақ өлгендердiң рухы мекендейтiн *Төменгi* әлем.

Әрбiр шаманның *камлания* кезiнде шақыратын *көмекшi рухтары* мен *қолдаушы рухтары* бар. Көмекшi рухтары жабайы аңдар, балықтар, құстар болса, ал қолдаушы-рух шаманның қайтыс болған ата-бабасы түрiнде көрiнедi. Шамандардың *камлания* кезiнде түрлi рәсiмдiк аспаптары, заттары, арнайы рәсiмдiк киiмдерi, басынан аяғына дейiн айрықша үлгiде тiгiлген арнайы киiмi болады.

Ауруды емдеу мақсатында жүргiзiлетiн *камлания* кезiнде шаман оның туыстарының алдында транс жағдайына түсiп, ауру адамның денесiндегi зұлым рухтарды қуып шығып, емдеу үшiн өзiнiң көмекшi-рухтары мен жебеушi рухтарын көмекке шақырады. Зұлым рухтармен қалай күресiп жатқанын шаман жан-жағындағыларға көрсетiп тұрады. Ол зұлым рухтармен айқасып жатқандай кейiпте алысып-жұлысып, бар күшiн салады. Арасында айғайлап, әндетiп дұғалар оқиды. Онысы кейбiр кезде ән-өлеңге де ұқсайды.

Шамандар өзiнiң қабiлетi мен қызметiн мұра етiп қалдырып отырады. Шаман өлген соң оның рухы өз ұрпақтарына өтедi деп есептеледi. Бұл рухтар шаманның туыстарының iшiнде кiмге барып қонатынын өзi таңдайды. Шамандықпен айналысудың алдында әдетте болашақ шамандардың басым көпшiлiгi бiр тылсым психикалық ауруға ұшырайды. ХIХ ғасырдың өзiнде-ақ шамандарды бақылаған көптеген ғалымдар мен саяхатшылар оларды психикалық жүйесi өзгеше болатын және нерв жүйесi ауруына шалдыққан адамдар деген ортақ пiкiрге келген. Алайда ХХ ғ. кейiнгi онжылдығында шаманизм құбылысын зерттеген бiрқатар зерттеушiлер дәлелдегендей, *шамандықпен ауыру дегенiмiз* – бұл бар болғаны өзiндiк бiр *инициация*, яғни болашақ шаманның дәстүр бойынша оған берiлген рөлдегi арнайы рәсiм-ғұрыптарды саналы түрде ойнап шығуы. Соңғы кездегi психиатрлардың қатысуымен өткен арнайы зерттеулер де шамандар айрықша психикалық құрылымға ие адамдар деген алдыңғы көзқарасты дұрыс деп тапты.

Ал ендi шаманизмнiң *тұқым қуалайтын* қасиетi – адамдардың рулық ұжымының әр ұрпақ сайын белгiлi бiр психикалық ерекшелiктерi және де ең алдымен терең *галлюцинациямен* жалғасатын әрi реттелетiн транс жағдайына түсу қабiлеттерi бар адамдарды iрiктеп, таңдап алу процесiнiң нәтижесi деген топтамға келуiмiзге әбден болады. Шамандардың қауым сурағысы немесе оның кейбiр жекелеген мүшесiнiң мүддесiне орай рухтармен тiлдесу үшiн белгiлi бiр әрекеттердi орындауына мүмкiндiк беретiн кейбiр психикалық ерекшелiктердi иеленуi осылайша жүзеге асып келдi.

Сiбiрлiк және ортаазиялық шаманизм тiптi өзгеше, олардағы «рухтармен» байланыс, экстаздық қабiлет және т.б. осы сияқты әлемнiң басқа бөлiктерiнде бiр-бiрiне тәуелсiз өмiр сүретiн элементтер бұл аймақта өзiндiк бiр ерекше идеологияға бiрiккен құрылым ретiнде көрiнедi. Мұндай қатаң тәртiппен айқындалған шаманизм тек қана Орталық және Солтүстiк Азиямен шектелмейдi. Тағы бiр жағынан қарағанда, шаманизм Орталық және Солтүстiк Азияның дiни өмiрiнде басым болғанымен де ол осы бiр ұланғайыр аймаққа ортақ жалғыз дiн емес екендiгi белгiлi.

Шаманизмнiң кейбiр қызықты элементтерi дiн мен магияның әрқилы архаикалық формаларында кездеседi. Мұның бәрi шаманизмнiң қаншалықты «алғашқықауымдық» сенiмдердiң мәнi мен техникасын сақтай алғанын және қайсысына жаңалық енгiзе алғанын көрсетедi. Шаманизмде түрлi дiни элементтер бар, алайда ол сонымен бiрге қоғамның өзге де бөлiктерiнiң бүкiл дiни өмiрiн толығымен қамти алмайтыны рас.

Сiбiр мен Солтүстiк-Шығыс Азияның шамандарды таңдаудағы басты әдiстерi: 1) шаман кәсiбiнiң тұқым қуалау арқылы берiлуi; 2) табиғи бейiмдiлiк («белгi беру» немесе «таңдау»). Кейде өз еркiмен немесе рудың қалауымен шаман болатын жағдайлар да кездеседi. Алайда бұлар ата-бабасынан берi бұл кәсiптi мұра еткендерге немесе құдайлар мен рухтардың «бұйрығымен» болғандарға қарағанда анағұрлым әлiсi саналады. Дегенмен, бұл әдiстердiң түрiне қарамастан, таңдалған адам мiндеттi түрде екi сынақтан кейiн ғана: бiрiншi – экстаздық (түс көру, транс және т.б.) және екiншi – *дәстүрлi* (шамандық техникалар, рухтардың аты мен қызметiн, мифологияны, ру шежiресiн, құпия тiлдi және т.б.) бiлiмдердi меңгергеннен кейiн ғана шаман деп мойындалады. Рухтар мен жасы келген ұстаз-шамандар үйрететiн бұл бiлiмдер *шаман қатарына қабылдаумен* бiрдей тең.

Кейде *шаман қатарына қабылдау* көпшiлiк алдында өтедi және өз алдына жеке-дара ғұрып болып табылады. Алайда мұндай ғұрыптың атқарылмауына қарап *шаман қатарына қабылдау* болған жоқ деп санауға мүлдем болмайды: ол ұйықтап жатқан кезiнде немесе неофиттiң (жаңадан қабылданушының) экстаздық көрiнiсiнде жүзеге асуы да әбден мүмкiн. Шаман түстерi туралы жинақталған мәлiметтер көрсеткендей, мұнда дiн тарихында көп кездесетiн өзiндiк құрылымы бар *шаман қатарына қабылдау* жайлы сөз болып отыр. Әрi мұнда бейберекет галлюцинациялар мен жеке бастың қиялына орын жоқ. Керiсiнше, бұл галлюцинациялар мен қиялдар (фантазиялар) айқын көрiнiсi бар және ғажайып бай теориялық мазмұнға ие нақты бейнедегi дәстүрлi үлгiлерге толық сәйкес келедi.

Шаман болатын адам *шаман қатарына қабылдауға* байланысты белгілі бір сынақтардан өтіп, өте күрделі тапсырмалар алуы тиіс. Тек осы экстаздық және дидактикалық екі *қабылдау* ғана кандидатты невротиік болу қаупінен құтқарып, қоғам мойындаған шаманға айналдыра алады. Осы ескертудің шамандық қабілеттің шығу тегіне де қатысы бар, яғни мұндай қабілеттерге ие болуда басты себеп (тұқымқуалаушылық, рухтардың сыйы, өз еркімен қалау) маңызды емес, керісінше шамандық техника мен оның астарында жатқан, шаманға оның *шаман қатарына қабылдануы* кезінде берілетін теория үлкен рөл ойнайды. Ғалымдар мынадай тұжырымдарға сүйене отырып, шаманизмнің құрылымы мен орнын анықтауға тырысып көрді: яғни бұл діни құбылыстың қандай да бір түрі тұқым қуалайды ма әлде оқыстан болатын нәрсе ме; шаманның кәсібін айқындап берген қабілеті оның психикалық ауруының белгісі емес пе?

Шаманизм туралы осындай қысқа да жалпы мәліметтерден мынадай қорытынды жасауға болады. Біріншіден, шаманизм ертеден келе жатқан діни сенімге жатады, дегенмен ол өзінің өміршеңдігін дәлелдеп берді және Солтүстік, Орталық және Солтүстік-Шығыс Азияның кейбір халықтарының өмірінде маңызды орын алуын жалғастырып келеді. Екіншіден, шаманизмде басқа ешбір дінде жоқ нақты тұлға – *шаман* маңызды орын алады, ол адамдарды қорғап, құтқару мақсатымен осы дүние мен өзге әлем ортасындағы делдал қызметін атқарады. Үшіншіден, шамандық қабілет мұра болып ұрпақтан ұрпаққа беріледі немесе оларды бұл қасиеттерге құдайлар мен рухтар өзі бөлейді. Төртіншіден, бұл екі жағдайда да түрлі невротиікалық бұзылыстардан көрініс тапқан психикалық ерекшелігі бар адамдар ғана шаман бола алады. Бесіншіден, әр халықтың шамандық іс-тәжірибесінде жеке өзгешеліктері бар.

Кореядағы шаманизм

Қазіргі уақытта көпшілік қауым *шаманизмді* өткен ғасырлардың діни қалдығы деп санайды, ал шындығында ол қазіргі заманғы корей халқының тұрмысында да маңызды орын иеленіп келе жатыр. 1990 жылдардың аяғындағы мәліметтер бойынша Оңтүстік Кореяда 40 мыңнан астам шаман ресми тіркелген екен, бірақ профессор *Хван Руши* (Квандонг Университеті) олардың өмірдегі шынайы саны 100 мыңнан асуы мүмкін деп пайымдайды. Тіпті ресми статистика көрсеткен 40 мың шаманды негізге алғанның өзінде корей тұрғындарының айтарлықтай көп бөлігі халықтық наным-сенімдерден қол үзбегені күмән тудырмайды. Бірақ корей шаманизмі буддизм, конфуцийшілдік, христиан (католик және протестантизм) діндері сияқты дін мәртебесіне ие емес. Діннің құрамдас бөліктерін құрайтын дінбасы, церемония-ғұрыптар және қауым деген үш фактордың болуы және олардың өзара ықпалдастығы міндетті саналады. Осы тұжырымға қарайтын болсақ, онда жалпы шаманизмде мұның бәрі бар: *шаман* (анығырақ айтқанда әйел-шаман) – дінбасы, *кут* – ғұрып, ал барлық сенушілер – *қауым*.

Шамандықтың ерекшеліктері. Шаманизм дегеніміз – бұл ең алдымен жеке тұлғаны білдіреді, ал Кореяда шаман әйел-адам – *мудан*.

Оңтүстік Кореяда шаман – *мудан* сөзімен теңестіріледі, ал кейде әр аймақтың өзінше бөлек атаулары бар. Солтүстік Кореяда шаман әйелді – *мансин*, ер шаманды – *паксу* немесе *мугёк* дейді. Хамген провинциясында – *осими*, оңтүстік аймақта да *талгёле* дейді, ал Чечжудо аралында – *симбан*. Шығыс жағалауда шамандарды жәй ғана *мудан* деп атайды.

Мудан – корей шаман әйелі

Корей шамандары дәстүр бойынша екі категорияға бөлінеді: *кангсинму*, бойындағы қабілеті жоғарыдан берілгендер және *сесыпму* – бұл қасиетті ата-бабасынан мұра еткен әулеттер.

Кореяның Хан өзенінен солтүстікке қарай, Тхэбэк тау жоталарынан батысқа, Сеул және Кёнги провинциясының солтүстік бөлігінде, және сондай-ақ Пхеньян, Хамгён, Кангвон провинциясының кейбір жерлерінде *кангсинму* тобына жататын шамандар бағзы заманнан өмір сүріп келді. Оларға *синняерим* қасиетті рухы әдет бойынша ұзақ уақытқа созылған психикалық аурудан (*синбонг*) кейін немесе отбасында болған қайғылы оқиғадан болған эмоциялық соққыдан кейін қонады деп есептеледі. Ондай адамдар өздерінің шамандық және көріпкелдік жасау қабілетіне «*наерим кут*» деп аталатын инициациялық рәсімнің көмегімен бойына қасиетті рух енген уақыттан бастап ие болады. Алайда нағыз мықты шаман болу үшін *кут* рәсімін жүргізіп тәжірибе жинақтау қажет, оған екі жылдан он жылға дейін уақыт кетеді. *Наерим кут* инициациялық рәсімін жүргізген соң тәжірибелі шаман мен жаңадан қабылданған шаман екеуі өзара ұстаз бен шәкірт ретінде қарым-қатынас жасай бастайды. Енді бұдан былай шәкірт үлкен шаманның тәжірибесін алуы және оған көмектесуге міндетті.

Хан өзенінің оңтүстігінде және Тхэбэк тауының батыс жоталары аймағында тұқымынан шаман болып келе жатқандар бар. Олардың бәрі әйел адамдар және Чхолла, Чхунхон, Оңтүстік Кёнги, сондай-ақ Кореяның оңтүстік шығысындағы Ёнгдонг ауданында *мудан* дәстүрін жалғастырып келеді. Ер адамдар *кут* рәсімін музыкамен сүйемелдеп, қажет сәттерде тапқыр, дөп айтылған сөздерімен, түсіндірме беру арқылы көмек көрсетіп отырады. Шаман әулетінен шыққан тәжірибелі әйел-шамандар жүргізетін *кут* рәсімі көркем көріністерге толы және мұнда корей шамандық ғажайып қабілеттері толық ашылады. Бірақ мұндай нағыз шамандар мүлдем жойылып бара жатыр және бүгінде олардың бәрі жасы келген адамдар, тіпті бұрыннан шамандар көп шыққан шығыс жағалаудың өзінде де жасы қырықтан төмен шаманды табу қиын.

Кейінгі кезде *Кансингму шамандардың* саны өсті, бірақ олар бұрынғы дәстүрді жалғастырып, жасы үлкен шамандарға көмекшілік қызметін көрсетуді қаламайды. Қазіргі заманның шамандары әдетте көріпкелдікпен айналысады және *пхуодаккэри* церемониясын, яғни ауруды емдеу сияқты аса күрделі емес рәсімдерді орындайды. Бұлар *сэнмудан* деп аталады және олардың тәжірибесі де шамалы.

Қазіргі заманғы шамандардың күнделікті өмірде қарапайым халықтан еш айырмашылығы жоқ. Олар күйеуге шығып, отбасын құрады және балалы болады. *Кансингму шамандарының* әулетімен баксылық дарығандардан бір өзгешелігі бар, олар кейбір ғұрыптарды өз үйінде, алтарь алдында өткізеді. Чолладағы шаман ұрпақтары тіпті кез-келген рәсімді арнайы киімсіз-ақ өткізе береді, мысалы *кут* рәсімін өткізерде олар дәстүрлі корейлік әйел киімі – ақ түсті ханбок кие салады.

Бүгінгі Кореядағы шамандар өткен замандағыдай көбінесе кедей және сауатсыз адамдар, олардың басым көпшілігі әйелдер. Олардың қазіргі заманғы қоғамдағы алатын орны бұрынғы Чосон мемлекетінде болған жағдайдан да төмен деп санайды корей ғалымы *Хван Руши*. Бір таңқаларлығы корей қоғамында құқықтық жағдайы ең төменгілер қатарындағы әйелдер шаманизмде басты рөл атқарады. Шаманизмнің дін ретінде құрметке ие бола алмауының негізгі себептерінің бірі де осында жатқан сияқты. Сауатсыз немесе жартылай сауатты әйел қайтып діни көсем болады және діндар адамдар одан не үйренбек? Бірақ діннің негізгі мақсаты білім беруде ме? Бәлкім, діннің негізгі және түпкілікті міндеті адамдарға өмірдегі өзекті мәселелердің шешімін табуға көмектесу және оларды кез-келген азап-қайғыдан құтқару деп есептеу қажет шығар. Шаман қоғамның төменгі табы болып табылатын қарапайым халық ішінде өмір сүргендіктен кез-келген діни көсемдерге қарағанда қалың бұқараның мұң-қайғысымен жақсы таныс. Шаманның дәл осы қарапайым халыққа жақындығы көптеген ғасырлар бойы шамандықтың басты қозғаушы күші болып, оны сақтап келе жатыр.

Шамандық церемонияларды көлеміне қарай үш негізгі топқа бөліп қарастыруға болады. Ең қарапайым түрі *писон*, яғни тура мағынасында алақанды ысқылау дегенді білдіреді. Ол жеке бас қауіпсіздігін сақтау және ұзақ сапарға шығар алдында сәттілік тілеу, денсаулықты түзеу, отбасылық берекені сақтау үшін орындалады. Мұндай жағдайларда *ғұрыптық* дастархан (тағам) үй иесінің ең басты бөлмесінде жайылады не болмаса әдетте соя соусы мен пастасы бар үлкен ыдыстар сақталатын үй ауласында беріледі. Осы арада шаман екі алақанын ысқылай отырып, дұға оқиды. Кейде мұндай қарапайым ғұрыпты үй иесінің әйелі де орындай береді.

Жоғарғы деңгейдегі церемонияға *коса* мен *хуодаккэри* жатады. *Коса* ай күнтізбесіндегі оныншы айда астық жинау науқаны кезінде өткізіледі, ал *хуодаккэри* – егер адамның өзі және оның отбасы мүшелерінің бірі науқастанса берсе, не болмаса сәтсіздік пен материалдық қиыншылыққа душар болғанда зұлым рухтарды (*чхакви*) қуу үшін жыл бойы жасала береді. Ондай жағдайда бір-екі мұдан тапсырыс берген адамның үйіне келіп, олардың тілегін ән, би және *чханго* (құм сағатына ұқсас барабан) мен *чхегым* (үлкендеу гонг) аспабында орындау арқылы құдіретке жеткізуге тырысады. Бұл церемониялар мазмұны жағынан өте қарапайым және әдетте екі-үш сағаттан аспайды. Қазіргі уақытта олар бұрынғыдан да жеңіл түрде орындалады және көбінесе күріш күлшесі салынған табактың алдында бірнеше рет бас июмен тәмамдалады.

Шамандық ғұрыптардың өткізілуі. Шамандық салт-жоралардың арасындағы ең көрнектісі және ірісі *кут* саналады, ол әртүрлі элементтерден тұрады: ғұрыптық тағам мен шарап ұсыну, қағаз гүл, фонарлар мен қайық түрінде жасалған безендірулер. Мұның бәрі жоғарғы күштердің назарын аудару мақсатымен орындалады. Сондайақ шамандардың бір тобы арнайы музыкалық сүйемелдеумен шамандар топтасып би билейді, ән айтады, дұғалар оқиды, акробаттық трюктер көрсетеді, әзіл-сықақ және т.б. орындайды.

Бейнелеп айтқанда, корейлік шаманизмнің мәніне бойлау үшін ең алдымен *кут рәсімін* түсінуге тырысу керек. Шаманизмде Библия мен Құран сияқты қасиетті кітаптар жоқ, және де онда қатаң қағидалы доктрина да жоқ. Сондықтан шаманизмнің өзара бөлінбес бірлікпен тұтасқан ең елеулі категорияларын біз *кут* ғұрпынан ғана толығымен кездестіре аламыз.

Кут ғұрпы оған кім мұқтаж, қандай себеппен және қандай мақсатта тапсырыс берілуіне қарай ерекшеленіп отырады. Ең алдымен тұрақты түрде өткізіліп отыратын деревнялық *кут* ғұрпын айта кету қажет, дегенмен кейде оның өткізілу жиілігі ондаған жылда бір рет болуы да мүмкін. Деревнялық *куттың* мақсаты сол ауыл тұрғындарының аман-саулығы мен табысқа, сәттілікке ие болуын тілеу үшін өткізіледі.

Кут ғұрпына жеке тұлғалар да тапсырыс бере алады. Отбасылық деп аталатын *кут* екі түрге бөлінеді: *чесу кут* – игілікке, бақ-дәулетке жету және *нок кут* – қайтыс болған адамдарды о-дүниеге шығарып салу ғұрпы. *Чесу кутты* ауылдық *куттың* кішігірім түрі деп қабылдасақ, оны неғұрлым оңай түсінуге болады.

Нок куттың мынадай түрлері бар: *чхиноги* – зұлым рухтарды тыныштандыру ғұрпы, *суманг кут* – суға батқан балықшымен қоштасу ғұрпы және *сситким кут* – тазару ғұрпы.

Кут ғұрыптарының барлық саналуан түрлерінің арасында қазіргі Кореяда ең жиі кездесетін түрі *наерим кут* болып табылады. Оны орындау кезінде рух *кансингму* шаманның денесіне қонады. Ал дәстүрлі шаман отбасынан шыққан ұрпақтары *наерим кутты* орындамаған.

Дін әрқашанда өлім құбылысымен тығыз байланысты болғандықтан шамандық ғұрыптардың ең көп таралғаны да осы *нэк кут*, осы ғұрыпты атқару арқылы өлген адамның жаны ана дүниеге аттанады. Кез-келген адам *исынг* - бұл дүниедегі өмірмен қинала қоштасады, әсіресе ол әлі жас және тірліктің дәмін татып, қызығына тойып үлгермеген болса, оның пенделік арман-тілектері де сол қалпы орындалмай қалады. Осылай жастай өлген адамдардың жаны екі дүниенің ортасында қалып қояды, ал бұл оның жақын-жуықтары үшін қауіпті болуы мүмкін. Шаман болса *нэк кут* ғұрпының көмегімен қайтыс болған адамның жанын *чхэсынг* – о дүниеге аттандырады.

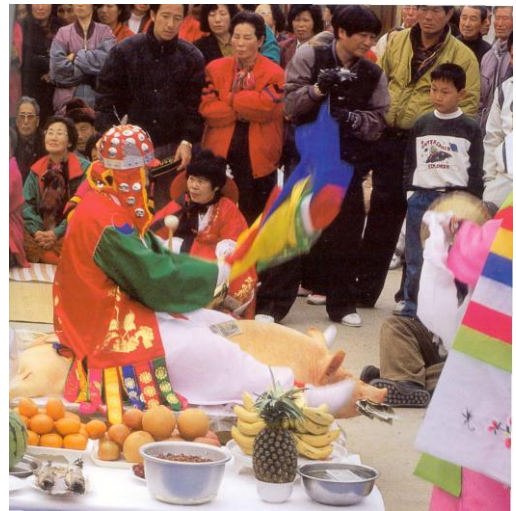
Дегенмен *нэк куттың* әр аймақта өзінше бөлек нұсқалары бар, ал құрылымдық негізі жағынан Кореяның барлық жерінде бірдей деуге болады. Тазару ғұрпы – *Пари Кончжу* (*Кончжу ханшайым*) туралы мифті ауызша әңгімелеуден басталады. *Пари Кончжу* ежелгі императорлардың бірінің жетінші қызы, әке-шешесі одан дүниеге келе салысымен бас тартқан. Қыздарына деген мейірімсіз қылықтары үшін жазасын тартқан олар жазылмас дертке ұшырап, ақырында о дүниелік болады. *Пари ханшайым* әке-шешесін құрмет тұтатын қыз болып өседі де сиқырлы шөпті іздеуге аттанады. Осы шөптің көмегімен қыз әке-шешесін қайта тірілтіп алады. *Нэк кут* діни ғұрпын орындай отырып шаман *Пари Кончжудан* өлген адамның жанын о дүниеге шығарып салуын өтінеді.

Хантхури деп аталатын ғұрыптың екінші бөлімінде шаман ашулы рухтарды тыныштандырады. Егер *кутты кансингму* жүргізсе, шаманның тәніне өлген адамның жаны келіп орналасады. Рух шаман арқылы тіл қатып, өзінің жердегі өмірде көрген бүкіл азабы мен зәбір-жапасы, жанын жегідей жеген тірілер әлемімен байланысы туралы айтып береді. Тұқым қуалаған шаман ұрпақтары бұл көріністі қарағайдың бұтағы немесе бамбук таяқшасының көмегімен орындайды. Ол бар назарын бұтақшаға салады, сонда оған өлген адамның жаны қонып, бұтақшаны ары-бері шайқап белгі береді. Ал шаман біршама уақыт өлген адамның жанын игеріп, орны толмас қайғыны өлген адамның отбасымен бөліседі.

Нэк кут ғұрпының соңғы, қорытынды сәті өлген адамның жанын о дүниеге аттандыруды бейнелейді. *Хантхуридан* кейін рух осы әлеммен байланыстырып тұрған азапты байланыстан азат болып, о дүниеге кетуге дайын. Рәсім болатын жерге ұзынынан макта мата жолақтарын төсейді, бұл мына дүниеден ана дүниеге өтетін жолды білдіреді, ал көлденеінен – ана дүниеге кіретін жолдың белгісі зығыр мата жолағын төсейді. *Мудан* қағаз қайықты сүйреге жүріп макта мата жолағының бойымен билейді, бұл жанның бір әлемнен екінші әлемге сапарға аттанғанын бейнелейді. Егер рәсімді *кансингму* орындаса, онда ол жолақ матаны жыртады, яғни мұнымен өлген жанның осы әлеммен байланысын толық үзу арқылы бұл дүниеден құтқарылғанын білдіреді.

Қут- шамандық церемония

Ауыл кутынан көрініс

Нэк кут ғұрпы өлген адамдардың жанын құтқару үшін қолданылмайды, сонымен бірге оны жоқтаған жақын адамдардың қасіретін жеңілдетуге көмектеседі және өзара бітпес қайшылықты білдіретін өмір мен өлім құбылыстарын жарастыруға мүмкіндік жасайды. Шаман өлімге қызмет етеді деген біржақты пікір бар, ал іс жүзінде шаман өмір үшін жұмыс жасайды, өйткені ол тірілердің ашу-ызасын, өкпе-ренішін ашық түрде сыртқа шығаруға, сөйтіп олардың өмірін жеңілдетуге көмектеседі. *Нэк кут* ғұрпы осылайша екі бірдей қызмет атқарады: қайтыс болған адамның жанын о дүниеге аттандырады және тірілерді өлім қорқынышынан еркін, азат болуға үйретеді. Ол тірілердің өлген жақын-жуық адамымен мәңгілікке қоштасуына көмектеседі және қайғысына ортақтасады, күнделікті күйбең тірліктегі таусылмайтын мәселелерін есіне түсіріп, өмірін одан әрі жалғастыруға бастайды.

Ауыл куты – бұл ең алдымен деревня тұрғындарының тыныш тіршілігін, денсаулығы пен береке-байлығын қамтамасыз ету тілегінен туған қауымдық рәсім. Сонымен бірге ол халықтық мереке-фестиваль қызметін де атқарады, оның бағдарламасына керілген арқан үстімен жүру, «таудағы күрестер», шаруалар музыкасы, бетперде киіп билеу, клоундар ойыны және т.б. кіреді. Оған бүкіл ауыл тұрғындары қатысады, ал қалалық саудагерлер мен қолөнершілер, көше әншілері мен музыканттары осы фестивальге қатысу арқылы өз өнерлерін насихаттап, ақша табады.

Ауылдық кут дәстүрлі корей қоғамында маңызды әлеуметтік рөл атқарды, яғни ол қауымның татулығы мен біртұтастығына және әрбір ауыл тұрғынының осы қауымның мүшесі болғанын мақтан тұтуына қызмет етті. Кут ауылдықтардың еңбекке құлшынысын ынталандырып отырды, бұл тұрғылықты мекеннің ерекшелігіне қарай, яғни балықшы ауылда басты жебеуші – теңіз құдайы, ал егіншілікпен айналысатындарда – жер, құнарлылық және т.с.с. рухтар мен құдайларға табынуды білдіреді.

Ауылдық куттың дәл осы ынталандырушы қызметі үшін жапондық отарлау кезінде (1910-1945 жж.) оған тыйым салынды. 1945 ж. Кореяны азат еткеннен кейін корей ауылындағы дәстүрді ағайын-бауырлар өзара бірін-бірі өлтірген *Корей соғысы (1950-1953)* қиратып тынды және оның арты әлеуметтік шиеленіс пен дағдарысқа әкеп соғып, ақыры Корей түбегінің бөлінуіне душар етті. Осы бір қым-қуыт оқиғалардың нәтижесінде көптеген *ауылдық кут* жойылып кетті.

Бұл ғұрыптың одан әрі құрып бітуін “*Сямаль*” («Жаңа деревня») қозғалысы тіпті тездетіп жіберді. Аталған қозғалыс 1960 ж. Пак Чжон Хи режимі тұсында корей ауылын жанарту деген сылтаумен көптеген ауылдық храмдар мен алтарьлар қиратылды. Оңтүстік Кореяның қауырт урбанизациялануы, яғни қалалардың жылдам дамуы – шамандық рәсімдердің, әсіресе *ауылдық куттың* жоғалуының тағы бір басты себебі еді. Қазіргі кезде *ауылдық кутты* тек Шығыс жағалау маңында және Чечжудо аралында, кейде Сеулге жақын орналасқан корей мәдени орталықтарынан көруге болады. Христиан дінінің үлкен табыстарға жетуі және қазіргі Кореядағы буддизмге сенетіндер санының азаю көрінісін байқау қиын емес, бұған мысалы, шіркеулердің қаланың кез-келген жерінен орын тепкенінен, ал буддизм храмының жырақта, тауда орналасқанына қарап-ақ көз жеткізуге болады.

Қандай да бір елдің ішінде әрбір жеке аймақтағы діни айырмашылықты әрқашан да байқауға болады, ол мысалы, сол жерде тұратын адамдардың тұрмысы мен шаруашылығынан, географиялық орналасуынан да көрініс табуы мүмкін. Осыдан келіп әлеуметтік-мәдени салада, оның ішінде әсіресе діни іс-әрекетте ерекшеліктер мен әрқилы реңктер туындайды. Бұны шамандық ән-билер, музыкалық аспаптар мен киімдер, құрбандық шалу дастарханы, және т.б. туралы мағлұматтардан көруге болады.

Шамандық әндер. Сеул қаласының маңайындағы шамандар айтатын *мансубади*, яғни *рецитал*, оған – шаманның *кидэ* (ғұрыпты музыка арқылы орындау) қолдануы, жеке орындаудағы *тхарен және* және хор түрінде *-норякарак* орындау кіреді. Ол соған қоса игілік тілеу, жаманшылықтан тазару, көмек пен құтқарылуын сұраған өтініштерін сөзбен жеткізу сияқты түрлерімен толықтырылады. Мұндағы *мансубади*, *тхарен* және *норякарак* орындалуы көп уақытты алмайды, ал нарративті (сөз түріндегі) элементтері ұзаққа созылады. Сеул маңайындағы шамандық ән айтудың тағы бір сипаттық ерекшелігі – олардың бәрі билей жүріп айтылады, ал Кореяның өзге аудандарында рухтарды шақыруға, жалбарыну дұғалары бар мифологиялық сюжеттің мазмұнын ашуға арналған шамандық әндер би билеусіз өтеді және ұзаққа созылады.

Шамандық рухтар мен құдіреттердің бейнесі

Мансубади сазының негізгі мән-мағынасы ғұрыпқа қатысу үшін рухты ояту және оны шақыруда жатыр, сондықтан да *мансубади* барабанның сүйемелдеуімен өтеді. *Тхарен* мен *норя карак* қызметі қасиетті рухты мадақтау мен оған алғыс айтуға арналған. *Тхарен* 12/8 ырғақтық өлшеммен орындалады, ал әуені көптеген халық әндерінің *ольсигуна* – *чольсигуна* қайырмасына ұқсас. *Норьякаратың* өлшемдік (метрикалық) формасы *сиджо* формасына ұқсайды.

Сеулге жақын аудандарда бақсының әндері мен билерін музыкалық сүйемелдеу үшін қолданылатын музыкалық аспаптар ретінде *чхангу*, *чхегым*, *пхири*, *тяегым*, *хяегым* шекті аспабы жатады. *Чхангу* – екі жақты барабан, ұзындығы 60 тан 90 см-ге дейін, ал диаметрі 30-40 см, түрі құм сағатын еске түсіреді. Музыкант барабанның оң жағын жіңішке бамбук таяқшасымен, ал сол жағын таяқпен соғады.

Чхегым батыстың музыкалық аспаптарының ішіндегі шимбалаға ұқсайды, бірақ диаметрі едәуір кіші. *Пхири* аспабын жіңішке бамбуктан әзірлейді, пішіні жағынан гобойға ұқсас. *Тхегым чхоттяе* деп те аталады, бамбуктан жасалады және батыстағы флейтасының бір баламасы. *Хэгимның* төменгі бөлігі жуан бамбук төлкесінен әзірленеді, оның ортасында тартылған екі ішегі бар бамбук гриф бекітілген. Қазақтың қобызы тәрізді ысқы таяқпен ойналады.

Шаманның киімі жоғарыда айтылып өткендей, дәстүрлі корейлік әйел киімінен еш айырмашылығы жоқ және екі элементтен тұрады. *Чхогори* – қысқа кеудеше және *чхима* – ұзын белдемше. *Чхогори* қою қызыл түсті ленталары мен қызыл манжеті бар таза аппақ түсті матадан тігіледі; не болмаса ашық жасыл түсті, таза сары болады. *Чхима* – белдемшенің түсі ақ, шымқай көк, қызыл. Шаман киімінің материалы мақта-мата немесе жібектен болады. Шаман киімінің міндетті атрибутына желпуіш пен қылыш жатады.

Қут ғұрпының дастарханы. Зерттеушілер атап көрсеткендей, *қут* ғұрпының түріне байланысты құрбандық дастарханының композициясы және дастархан жасау тәртібі саналуан. Дегенмен, үстел жасаудың қатып қалған белгілі бір қатал ережесі жоқ. Мысалы, осы арада *чхонсинмаджи* *қут* ғұрпын келтіре кетуге болады. Оны Сеул манайындағы деревняларда көктем кезінде отбасы мүшелерінің денсаулығы мен ырыс-берекесін қамтамасыз ету үшін ұйымдастырады. Үйдің ағаш еденінде, дәл ортаға ең үлкен үстелді қояды, ал оның оң және сол жағына қосымша үстелдер қойылады. Бас үстелдің алдына *саманг* – ата-баба үстелін (үміт-армандар, келешек жоспарлар), *мальменг* – үй иесінің үстелін орнатады. Үй ауласының шығыс жағынан *чхонгутмаджи* және *чхедангмаджи* үстелдері, ауланың ортасына тағы үш үстел орнайды. Ал егер аулада ескі ағаш өсіп тұрса, онда оның түбіне арнайы – *монски тэгам* (ағаш рухына арналған) үстел қояды. Дастарханға күріш, күріштен жасалған күлшелер, жанғақ, тәттілер, жеміс-жидектер, шарап, макколи, кептірілген балық, су, туба, шошқаның басын немесе тұтас етін, шай және көптеген басқа да тағамдарды қояды. Ғұрыптық үстелдердегі тағамдар, суындар және басқа да заттар отбасы мүшелерінің армандарын, тілектерін білдіреді. Негізгі ғұрыптық үстелдер алдында шаман-әйел би билейді, өйткені би дегеніміз шамандық ғұрыптың ең көрнекті және сонымен қатар өте маңызды элементі болып табылады.

Кореяның діндері және шаманизм. Корей діндерінің тарихында шығыстың үш классикалық діні – конфуцийшілдік, буддизм мен даосизм және батыстың христиан дінінің таралуы тұғырлы мәнге ие. Қазіргі заман зерттеушілерінің кейбірі Кореяда жатгерлік діни сенімдер келгенге дейін жергілікті дін шаманизм болды деп есептейді. Шаманизмнің ежелгі қоғамдағы өзге де жергілікті сенімдерге қарағанда ең күшті нанымдық жүйесі болды және ол «*кибок*» - осы дүниеауи тірліктегі адамның қажеттіліктерін асқан құштарлықпен жүзеге асыруда басты рөл ойнай білді. Басқа классикалық діндерден бір артықшылығы, корейлер өздерінің күнделікті мұқтаждықтарының шешімін шаманизмнен тапты. Сондықтан да осындай таза өмірлік себептерге байланысты конфуцийшілдік пен буддизм шаманизмнің кейбір элементтерін өздерінің діни жүйелеріне енгізді. Дегенмен, шаманизм Кореяда ресми дін мәртебесіне ие бола алмаса да, ол конфуцийшілдікке, буддизмге, тіпті христиан дініне де үлкен ықпалын тигізді.

Корей шаманизмінің негізгі мән-мағынасы *синменг*, *синьяерим* және *конгсу* (құдайдың аян беруі) - корей діндарлығының соғып тұрған «жүрегі» саналатын осы үш тұжырымдамаға орныққан. Осылайша, шетелдік жат діндер Кореяға ене салысымен «шамандану» процесіне ұшырады. Бұл әсіресе, ең алдымен буддизмге тән сипат және бұл үдерісті кейіннен христиандық та бастан кешкені анық. Чосон династиясы тұсында (1392-1910 жж.), яғни буддизм қудалауға ұшыраған кезде, мемлекеттік басқару тек конфуцийшілдік ілімнің принциптеріне сәйкес жүргізілді, философияның діни жағы әлсіз болуы себепті дінге жергілікті шаманизм элементтері батыл кірігіп кетті.

Буддизмнің доктринасы барынша икемді болып шықты, бұл оның дінді таратуға көмектесетін барлық маңызды нәрселерді қабылдай білуінен байқалады. Буддизмнің басты мақсаты – қандай әдіс-тәсілдермен болса да дінді насихаттауға қол жеткізу болғандықтан, буддалық монахтар өз храмдарына жаңа мүшелер тарту үшін бүкіл күш-қуаттарын аямай жұмсауға тиіс болды. Міне, осыдан синкретизм процесі басталды. Буддизм қандай да бір жаңа қоғамға енбесін, ол жергілікті діни мәдениетке жылдам бейімделе отырып, өзінің діни жүйесіне жергілікті дін элементтерін қабылдай білді. Буддизм өзінің храмдарына жергілікті діни сенімдердің өкілдерін тартуда түрлі тәсілдерді қолданды, мысалы, ол жергілікті құдай – басқаша бейнедегі Будда деп сендіреді. Осындай процестер арқылы будда дінбасылары жергілікті халыққа жақындасып, олардың сеніміне кіріп алды, осылайша адамдар біртіндеп буддизмнің қасиетті ақиқатына иланды.

Мұндай синкретизм о бастан буддизмнің бір бөлігі болатын, бірақ Чосон династиясы кезінде буддизм билеуші режим тарапынан қабылданбауы себепті дінбасылар дінді сақтап қалу үшін жаңа стратегиялық жол іздеуге мәжбүр болды. Мұның өзі буддизмді қарапайым халыққа одан әрі жақындата түсті. Бұл кезең жергілікті сенімдердің буддизммен тіл табысып, буддалық храмдардың қол астында белсенді әрекет етуімен ерекшеленеді. *Самсонгак* (*Үш Рухани Зал*) – шаман құдайларына тағзым ететін ғимарат; *Чхильсонгак* (*Жеті жұлдыз Залы*) – *Үлкен аю шоқжұлдызына* арналған доалық қасиетті орын, – бұлардың барлығы буддалық храмдар кешенінде салынды және буддалық монахтар түрлі шамандық рәсімдерге қатынаса бастады.

Самсонгакта үш құдайды пір тұтады: *Чхильсонг* шаман құдайы, тау рухы *Сангсин* және *Токсонг* деп аталатын бір будда құдайы. *Чхильсонг пен Сангсин* екеуі де шамандық ұғымдар. Әсіресе *Чхильсонг* баланың дүниеге келуіне жауапты ең көрнекті

құдайлардың бірі. Дәстүр бойынша корей әйелі аяғы ауырлаған кезде *Самсонгакқа* сапар шегеді және *Чхильсонгқа баланың аты жазылған* бір орам жіп әкеледі. Ол балаға ұзақ ғұмыр тілеуді білдіреді.

Сангсин мағынасын түсіну үшін әрбір жеке діни церемонияда тау рухы әрдайым еске алынатынын айту қажет. Өйткені, тау рухын насихаттайтын қасиетті орынның табысы Будда мүсіні тұрған басты храм – *поттантан* ылғи да бірнеше рет асып түсетіні белгілі. Кореядағы будда храмдарын шолып шыққан кезде байқалатыны *поттан* тек бірнеше храмда ғана бар, ал *Самсонак* кез-келген храмда кездеседі. Бұл әрине, ешкімді таңқалдыра қоймас. Бұл жағдай корей буддизміндегі шаман құдайларының маңызы зор болғанын көрсетеді.

Чосон династиясы билік еткен кезеңде буддалық монахтар мен шаман-әйелдер арасындағы байланыс өте жақын болды, себебі шамандар *кут* рәсімін храм ішінде жиі өткізетін, будда монахтары да шаман рәсімдерін ұйымдастыруға белсенділікпен қатынасты. Қазір әрине, бұрынғыдай тығыз «ынтымақтастық» жоқ, тіпті кейбір буддалық монахтар храмдағы шаманизм көріністерін бар ықпал-ниетімен мүлдем жойып, оларды аластауды талап етеді. Әсіресе, *Самсонгак* пен *Чхильсонгак* қазіргі заманғы буддизмдегі шаман элементтерін айқын көрсетіп тұр. Алайда, мұндай талаптар әлі күнге дейін орындалған емес.

Шаманизмнің буддизмге ықпалы біршама ұзақ уақытқа созылды, ал оның христиандықпен өзара қарым-қатынасы кейінірек, бергі кезеңде жүзеге асты және ол бірқатар қиындықтарға тап болуымен ерекшеленеді. Кейбір ғалымдар Оңтүстік Кореяда христиан дінінің табысқа жетуі – бұл христиан дінінің шаманизмді тез арада қабылдауы және сол арқылы қарапайым адамдардың қажеттілігіне айнала білуінен деп есептейді. Бұл пікір шындыққа сай келеді, өйткені қазіргі Кореяда христиан шіркеулері құрт дамып, қарқын алғаны анық. Шамандану үдерісі «Киелі рухтың» рөлін көтермелеп, дертінің дауасын діннен табуға шақырған шіркеулерде ерекше білінеді. Шындығында бұл шіркеулердің христиандық деген тек аты ғана, ал ішкі мазмұны жағынан дәстүрлі корей шаманизмінен еш айырмашылығы жоқ. Олар *Иса мен Құдайдың* кейінге ысырып, *Киелі Рухты* олардан жоғары қойып, көтермелейді. Бәлкім, мұның бәрі *Пятидесятница* деп аталатын діни секта миссионерлерінің христиан дінін жергілікті корейлік діни жүйеге неғұрлым жақындатуды қалаған еріксіз амалдары мен ұжымдық бейсаналықтың нәтижесі болар. Мұндағы *синьяерим* концепциясында рухтың не болмаса құдайдың қамқорлығы, мейіріміне бөлеуі негізгі элемент болып табылады. *Пятидесятница* шіркеулері Киелі Рухты насихаттайды және оны жақтаушылар саны өте көп, демек бұл жергілікті шамандық сенімдермен өзара тығыз байланысы бар екенінің дәлелі.

Пятидесятница шіркеуі мен шамандықтан бұдан өзге де ұқсастықтар көп. Мысалы, *Пятидесятниктер шіркеуіндегі* діни қызмет белгілі бір қағаз тәртіппен жүргізілмейді, ол хормен айтылатын гимндер мен жалбарыну дұғаларын қайталаудан тұрады. Бұл шамандық ғұрыптардағы айқайлап айтылатын әндер мен билерге өте ұқсас. Осы екі жағдайда да діндарлар өздеріне рух, мейлі ол шамандық құдай немесе *Киелі Рух* болсын, қонуы үшін шақыл-ой мен сананың осы бір тылсым күйінің ұзаққа созылғанын қалайды. Христиандар бұл жағдайға жалбарынып дұға оқу және үздіксіз тағзым жасау арқылы қол жеткізеді, ал шаман бақырып, ән салады, еліріп билейді. Мұндай сәйкестіктер аз емес.

Бұл шіркеулерде өткізілетін шоқындыру рәсімі көбінесе сенімді бекітуге қызмет ету үшін емес, адамдарды аурудан емдеу тәсілі ретінде өткізіледі.

Пятидесятниктер шіркеуінің жылдам өсуінің тағы бір себебі осында жатыр, яғни сенушілер өздерін немесе өз туыстарын аурудан арашалауға үміттеніп дінге бас қояды. Созылмалы ауруы бар науқастар көбінесе дәстүрлі медицинадан көңілдері қалғандықтан осындай шіркеулерге, не болмаса осы шіркеулердің бөлімшелеріне жол тартады. Бұл бөлімшелер кейіннен үлкен шіркеуге айналады. Дәл осы мақсатпен ертне дауа табу үшін емделушілер шамандарға да қаралады. Қазіргі уақытта дінбасылар, зайырлы уағызшылар, Инжілді таратушылар баяғы Чосон династиясы кезіндегі емші шаманның (*миу*) рөлін ойнайды. Әрине, мұндай «ем жүргізудің» мән-мағынасы бірдей екені түсінікті. Профессор Ким Кван Ир діни сенімнің терапевтік тиімділігі жайлы мәселені зерттей келе, бұл құбылыстың нақты фактілерін көрсетіп берді. Осы фактілерге сәйкес, *Пятидесятниктер* дін қызметшілердің басым бөлігі ауруды зұлым рухтар немесе елестер әкеледі деп пайымдаса, ал шаманизм ауру мен бақытсыздықты о дүниеден келген аруақтардың кесірінен болады деп ұйғарады. Адамзаттың жауыздық пен азап концепциясын корей шаманизмі мынадай қарапайым түрде түсіндіріп береді: барлық жауыздық пен бүкіл бақытсыздық атаулының бастау көзі о дүниедегі аруақтардың пәни дүниеде өмір сүріп жатқан адамдарға қарсы зәбір-жапа, ренішінен келіп шығады. Мұндай жүйе түрлі дерт пен аурулардың, бақытсыздықтың сыртқы себептерін іздеп, тереңге үңілмейді және бұл түсінік өзге діндерге қайшы. Бұл діндер адамдарды азапқа салатын қолайсыз жағдайларды өзіндік сана кемшілігінің нәтижесі немесе адамның нағандығы ретінде қарастырады.

Шаман ашулы рухтар мен олардың ұрпақтары арасында делдал болып, олардың тірі адамдарға зиянын тигізуіне жол бермей, реніштерін жазады және тыныштықпен ана дүниеге аттандырады.

Пятидесятниктердің дін қызметшілері қызметі де дәл сондай деуге болады. Егер айырмашылық бар дегеннің өзінде ол рухтармен байланысқа қалай түсетіндігінде ғана. Пятидесятниктердің дін қызметшілері рухты күштеп кетіруге мәжбүрлейді. Шамандардың әдістері болса оларға қарағанда жұмсақтау, рухтарды өздерімен өздері бөлек өмір сүру үшін алдап-сулап, тыныштандырады. Шамандар қолданатын рухтарды қуу процесі жалпы мағынасы жағынан корейліктердің табиғатына неғұрлым жақын.

Алайда, мұндай өзгешеліктерге қарамастан, ауру мен бақытсыздық әкелетін рухтардың есімдері мен табиғаты христиандық пен шаманизм контексті бойынша іс жүзінде өте ұқсас екендігі таңқаларлықтай. Айталық, «пәктік рухы» - күйеуге шықпай тұрып қайтыс болған жас қыздың аруағы; «зұлым ру рухы» - өз өлімімен өлмеген жан және «ренжулі жесірдің рухы», «аштықтан өлген кедейдің рухы» сияқты және т.б. Христиандықта және сондай-ақ шаманизм контекстінде аруақтар бұрын өздері өмір сүрген уақыттағы көрсетілген әділетсіздіктер үшін тірілердің мазасын алады деген ортақ ұғым бар.

Христиандық дін қызметшілері зұлым рухтарды қуғандықтан қолданатын сөйлеу мәнері мен екпіні дәл шамандардың тәсілдерімен бірдей. Дін қызметшісі: *Ей, зұлым рух! Бұл жерден қараңды батыр!»* десе, шаман былай дейді: *«Ей, рух! Күріш күлшесін ал да кет!»*.

Мұнда профессор Ким христиандық сеніммен емдеу рәсімінде шамандық реңк бар екенін атап көрсетеді: *«Мен өзімнің христиан шіркеуінде тұрғанымды және ондағы адамдар – дін қызметшілер мен уағызшылар екенін білдім, бірақ сонда да менің таңқалғаным – олардың оқыған дұғалары, қимыл-қозғалыстары, бет-әлпеттері өлілер әлемімен тілдесіп тұрған шаманды қатты еске түсірді»*.

Шаманизмнің қазіргі заманғы жаңа корей діндеріне ықпалы жоғарыда сөз болған буддизм мен христиандықтың қалыптасқан діни дәстүрлерімен шектелмейтіні белгілі. Шаманизм сонымен бірге 19-ғасырдан бастап дами бастаған жаңа діндерге де зор ықпалын тигізді. Сол бір қысқа ғана тарихи уақытта 300-ге таяу діни жүйе пайда болды. Атап айтатын болсақ, *Чхунгсан* лақап атымен белгілі *Кан Иль Сун* (1871-1909 жж.) іліміне ерекше назар аударуға болады. Сондай-ақ *«Дэсун Чжоненг»* - *Чхунгсан* ілімінің жазбасы, онда конфуцийшілдіктің, буддизмнің, *Сонда* ілімінің діни элементтері, *инь* мен *ян* космостық қағидалары, геомантия және басқа да наным-сенімдер жинақталып, керемет орын тапқан. *Чхунгсан* көрнекті корейлік синкретист ретінде танылған. Осы ілімге жасалған терең талдау *реништи* (*хяевон*) жою концепциясына негізделген жергілікті дәстүрлердің мәнін ашып берді. *Чхунгсан хяевонды* өз ілімінің өзегі етіп алды және басқа діни доктриналарды қайта бағалай отырып, керемет өміршең, икемді сенімнің құрылымын тұжырымдап шықты. Сондай-ақ, осы арада қытай тілінен шыққан *хяевон* термині – бұл шамандық *пхури* түсінігінің синонимі екенін айта кету керек.

Бұл ілімге сәйкес алғашқы кезде *бүкіл әлем* хаос жағдайында болды, өйткені Жер мен Аспанның негізгі құрылымы әлі де нақты айқындалмаған еді. Осындай тұрақсыздықтан туындаған адамдардың өзара өкпе-реніші ғасырлар бойы Ғаламшардың кіндігінде жинақталып, жарылудың аз алдында тұр. Жер шары мен бүкіл Ғаламды аман сақтап қалу үшін адам баласы осы жинақталған ренішті жоюы керек. Бұл міндетті атқару қарапайым жанның қолынан келмейді, мұны тек *Чхунгсан* – Әлемді Құтқарушы ғана жасай алады. Мысалы, оның тірі кезінде күйеуі ренжіткен әйел рухының «көңілін аулайтын» арнайы дұғасы бар. «Космостық жанару рәсімі» (*«Чхончжи Конгса Конса»*), *Чхунгсан ілімі* бойынша, барлық зәбір-жапа шеккен адамдардың, әсіресе әйелдердің, шаруалардың, басқа

қарапайым адамдардың ренішін жеңілдететін жаңа дәуірлі білдіреді. *Чхунгсан*ның пікірінше, оны жақтаушылар тек жиналған реніштерді жеңілдетіп қана қоймайды, сонымен бірге алдағы уақытта ондай нәрселерді болдырмауға тырысады. *Чхунгсан* әлемді реніштен азат етуші және ғаламдық үйлесім жағдайын туғызатын ұлы шаман деп атауға болады.

Оның «космостық жаңғыру ритуалы» Әлемді тазартуға арналған ерекше ритуал болып саналады. *Чхунгсан* ілімі сұранысқа ие болды, өйткені оның негізін салушы жолын тауып «діни данышпандық» көрсете білді. Ол ілімнің басты элементі ретінде қабылдаған шамандық реніш концепциясы корейлердің дүниетанымына тым жақын. *Чхунгсан* оны қайта пайымдап, жаңаша діни пішін берді, сөйтіп өздерінің діни бағыт-бағдарын жоғалтып алған адамдарға жұбаныш, үміт сыйлады. Бұл ілімді жақтайтындар *Чхунгсан*ның тірі кезінде де және ол өлген соң да көбейе түспесе азайған жоқ. Бұл діни жүйе осы уақытқа дейін интеллектуалдар, әсіресе университет студенттері арасында аса танымал болып келе жатыр. *Чхунгсан* ілімінен 60-тан аса түрлі секталар шықты.

Осылайша ресми діндердің өздеріне шамандық салт-ғұрыпты сіңіріп алуы ұзақ уақыт бойы жалғаса берді. Ақыр соңында осыншама ұзаққа созылған бұл шаманизм құбылысы корей мәдениеті тарихының бір бөлігіне айналды. Сондықтан да, тарихты зерттеушілер мистикалық-дүниеауи қарым-қатынастың негізінде жатқан өзіндік ерекшелікті және классикалық данышпандық пен қарапайым адамның мұқтаждығы арасындағы гармонияны іздеуге мұқият қараулары тиіс.

Дегенмен, корей шаманизмін зерттеу оның Солтүстік Кореядағы жағдайын тек Оңтүстік Кореядағы жағдайын көзге ілмей, тек Оңтүстік Кореядағы көріністеріне ғана назар аударатын болсақ біржақты болып шығады. Осы тұрғыда Солтүстікте дінге жол берілуі мүмкін бе деген сұрақ туындауы заңды. Алайда Солтүстік Корея әлемдегі ең дінге қарсы мемлекет деп саналғанымен шын мәнісінде нағыз діни мемлекеттің бірі болып табылады. Дінтанушылардың пікірі бойынша, Ким Ир Сеннің жеке тұлғасына табыну – бұл қазіргі қоғамдағы зайырлы дінінің керемет үлгісі. Әрине, оның алдында солтүстік корейліктердің қандай сезімде екенін білмей тұрып, бұл тақырып жайлы сөз қозғау оңай емес. Дегенмен, Ким Ир Сен культінің кейбір шамандық элементтері назарға алуға тұрарлық тақырып. Іс жүзінде оған табынуды басқа ешбір контексте түсіндіру мүмкін емес. Мысалы, солтүстік корейліктердің Ким жөнінде сөз қозғалғанда қандай ілтипатпен сөйлейтінін алайық. Мұнда кезіндегі немістердің Гитлерге табынуы мен қытайлықтардың Мао алдында бас июі қаншама шынайы, терең болса да солтүстік корейліктердің Кимді идеалдандыруына жете алмайды және тарихта бір де бір ұлт осындай дәрежедегі табыну түрін көрсеткен емес. Телеарналарда көрсетілетін ауялы Кимнің соңынан ерушілердің бейнесі шаманның экстаз кезіндегі мінез-құлқын еске түсіреді. Бәлкім содан шығар, бүкіл әлемде қирап тынған коммунизм Солтүстік Кореяда өзінің айрықша формасында өмір сүруін әлі де жалғастырып келе жатыр.

Көптеген дінтанушылар мен зайырлы христиандық марксизмді жабық, құпия дін деп атағаны белгілі, бірақ бұл христиан дінінің қозқарасы тұрғысынан қарағанда ғана түсінікті. Дегенмен, осы бір екі идеологиялық дін немесе діни идеологиялар 38-параллельден оңтүстікке және солтүстікке қарай ерекше қарқынмен дамып, гүлденуге бет алды. Бұл құбылысты «шаманизм» терминімен белгілеп, басқаларға ұқсамайтын өзгешелікке ие корейлік дін деп түсіндіруге болады.

Корей діндерінің тарихын оқып зерттеу көрсеткендей, Кореяға шетелден енген діндер көп уақыт өтпей-ақ шаманизммен әйтеуір бір бейнеде ұқсас, жақын болып шыға келеді. Ал негізінде конфуцийшілдік, буддизм және христиан діндерінің арасындағы туыстыққа қарағанда шаманизм мен жетекші діндер туыстығы анағұрлым жақынырақ. Үш негізгі ресми дін әрқайсысы өз артықшылығын айқындаған кезеңнен бері өзара бәсекелестікке түсу үлесі бір бәсеңсіген емес. Бұл діндердің әрқайсысының өз жақтаушылары бар және олар осы діни жүйені оның мәдени метафизикалық ұстанымдары мен логикалық негіздемелері ең жетік, керемет деп есептейтін діндарлардың пікіріне сүйенеді.

Ресми діндерден бір ерекшелігі, шаманизм нәзік метафизика мен логикаға, қатаң ұйымдасқан наным-сенім жүйесіне арқа сүйеген ресми діндерге қарағанда шаманизм күнделікті өмірге араласып, өзін көрсете алады. Шаманизмнің осы мистикалық-дүниеауи позициясы адамзат тірлігінің аяусыз қатал талаптарына жауап бере алатын, өмір сүрудің өзіндік бір қуатты серпіні болып табылады. Тарихи тағдыры болар, шаманизм ресми дін ретінде бекітілуге мүмкіндік беретін діни сенім жүйесін қалыптастыра алмады. Ол орасан зор мәдени күш-қуаты жасырынып жатқан алғашқы қауымдық дін болып қала береді. Неғұрлым бір жүйеге келтірілген қасаң қағида догмаларға қарағанда, шаманизм ресми діндердің негізгі қағидаларына қауіп төндірмей-ақ өзара жеңіл қарым-қатынас жасауға қабілетті екендігін көрсетіп берді.

Шаманизмнің корей діндерінің тарихында екі жақты рөл ойнағаны жайлы жоғарыда айтылды. Біріншісі, халықтың белгілі бір мұқтаждықтарын білдіруге арналған арна; екіншісі – әртүрлі ресми мәдени жүйелердің арасындағы өзара байланысшы қызметін атқаратын «желі». Осы екі функциядан шаманизмнің басты үшінші қызметі бастау алады, ол: халық мәдениетін сақтау және оны мәңгілік ету. Корей мәдениетінің тарихы шаманизм арқылы дәстүрлі мәдениеттің ежелгі дәуірлерден біздің заманымызға жетіп, жаңа ұрпаққа берілгенін анық көрсетіп берді. Шаманизмнің үш негізгі функциясы мистикалық-дүниеауи қатынасқа, адамның қарапайым талаптарына, оның тірліктегі қолайсыз жағдайларды сезініп, қабылдауына негізделген. Бұл табиғи импульс шамандық сенімдер аясындағы транс пен өзін-өзі менгерудің мистикалық тәжірибесін қамтиды.

Шаманизм корейліктер адам өмірінің мистикалық тылсым саласына қызығушылықтарын тоқтатқанға дейін белгілі бір дәрежеде өмір сүре беретін болады. Дәл осылайша ресми діндер өздеріне шамандық салт-ғұрыптарды қосып алуын жалғастыра береді, өйткені мұның өзі халықтың сұранысын білдіреді. Қысқасы, шаманизм корей мәдениетінің бір бөлігі болып қалыптасқаны ақиқат, сол себепті тарихшылар классикалық даналық пен қарапайым халықтың мұқтаждықтары арасындағы үйлесімді іздеу және мистикалық-дүниеауи қатынастардың негізінде жатқан төлғума ерекшелікті үнемі мұқият зерделеуі тиіс.

Шаманизмнің қоғамға қосқан үлесі мен тигізген ықпалын мынадай үш түрлі жағдайдан байқауға болады. Біріншісі, шаман ғұрыптары әлеуметтік ортодоксияны (қалыптасқан ереже-үлгілер) мәңгілік, өміршең етудің тәсілі болды. Дәстүрлі корей ауылында ауылдың гүлденуі мен ырыс-бәрекеcін тілеуге арналған қауымдық ғұрыптар өткізіп тұратын қасиетті орындар (святислице) міндетті түрде болады. Бұл ғұрып *танг* кут (қасиетті орын куты) деп аталады және жыл сайын немесе әр үш жыл сайын ауылдың көлемі мен олардың дінге қызығушылығына қарай өткізіледі. Жүздеген жылдар бойы бір ғұрыпты өзгертпей сол күйінде қайталау арқылы кейінгі ұрпақтарға ата-бабасының өмір сүру үлгісі беріледі, және де ауыл тұрғындары өздерінің сол қауымға тиесілі екендігін үнемі сезініп жүреді. Осылайша, ұрпақтар сабақтастығы жалғасын табады. Бұл ғұрып қауымдық бірліктің іргетасын бекемдеп, осы қоғамдағы дәстүрлі өмір үлгісі мен ортодоксияны мәңгілік етуге итермелейтін қозғаушы күш қызметін атқарады.

Екіншіден, шаманизм қауымның психологиялық байланысын және өзара ынтымақтастығын сақтауға ықпал жасайды. Осылайша *танг гут* қауымдық құбылысқа, үлкен оқиғаға айналды, оны өткізуге бүкіл ауыл болып атсалысты. Ауыл тұрғындары ғұрыптық табу-ережелерді бірлесіп сақтайды және «жамандықтан» да жабылып қашады. Мұндай қауымдық рәсім үшін *табу* уақыты әдетте 21 күнді құрайды. Алайда кейбір жағалауда мен аралдағы аудандарда *табу* кезеңі 100 күннен бір жылға дейін созылуы мүмкін. Табу-ережелерді дұрыс сақтамаған жағдайда ауылға түрлі бақытсыздықтар – астықтың шықпай қалуы, балық аулаудағы сәтсіздіктер, оба және т.б. жіберілуі мүмкін деген сенімге ден қойған кезден бастап ауылдың бүкіл тұрғындары бірігіп, табуды қатаң ұстануға бел буды. Осы ғұрыпқа қатысты шығындарды өтеу үшін олар қолма-қол ақша немесе астық өткізеді.

Ауылдық кутты өткізген күннің ертесінде, ай күнтізбесі бойынша толық айдың бірінші күні қарсаңында ауыл тұрғындары арқан тартудан жарыстар өткізеді. Әдетте оның екі көрші ауыл, ал кейбір аймақта ерлер мен әйелдер арасында өтеді. Ауыл тұрғындары мұндай жарыстарға өте байыппен қарайды, өйткені ойында жеңіске жеткен жақты күзде мол астық күтіп тұр, ал жеңілген жақтың астығы шықпай қалуы мүмкін дегенге сенеді. *Ауылдық кут* – бұл ауыл тұрғындарын өзара ымыраға келтіретін, қауымдық ынтымаққа шақырып, «кемедегенің жаны бір» екендігін сездіруімен де қымбат. Бұған ғұрыпты өткізуге бүкіл қауым бірігіп атсалысу арқылы алдын-ала дайындық жасау, арнайы табу-ережелерді сақтай отырып, арқан тарту сияқты неше түрлі халықтық ойын түрлері кіретін іс-әрекеттерді қамтиды.

Шаманизмнің қоғамға қосқан үшінші, негізгі үлесі – бұл оның демократияның дамуына ықпал еткені. *Кут* ғұрып өткізу жоралғысы негізінен ауылдық жиналыста анықталады. Ауыл тұрғындары ай күнтізбесіндегі соңғы айдың 20–шы күні жиналып,

шыққан шығындарды санайды, ауыл қазынасын толтырудың жаңа тәсілдерін талқылайды және өздерін басқаратын адамдарды сайлайды. Бұл шешімдер демократиялық жолмен қабылданады, яғни ауыл тұрғынының әрқайсысы өз пікірін ашық айтуға құқылы.

Кутты өткізгеннен кейін келесі күні таңертең ауыл тұрғындары тағы да шаманның үйіне жиналып, қасиетті орынның қасында кут өткізген кезде алтарьда болған тағамнан дәм татады. Жұмсалған қаржыны мұқият санап, нәтижесі белгілі болған соң, қалғанын (егер бар болса) қауымның келесі шығынына сақтап қалады. Ауылдағы жаңа көпірдің немесе бөгеттің құрылысы, жаңа жол төсеу сияқты маңызды істерін осындай жиындарда талқылайды. Осылайша, мұндай жиындар және кут құрпын өткізу дәстүрлі қоғамда демократияның дамуына өзіндік ықпалын тигізеді.

Корей мәдениеті және шаманизм. Шаманизм халықтық музыка, драма, би және әдебиет сияқты өнер түрлеріне, әсіресе ауыз әдебиеті мен фольклор жанрына орасан зор ықпалын тигізді. Шындығына келгенде, шамандық ғұрыптар – халықтық өнердің саналуан түрінің жиынтығы сияқты. Мысалы, *кут* – басынан аяғына дейін музыкадан, би мен драмдан құралады. Шаман түрлі қойылымды көрсете жүріп, ән салады, би билейді, осының бәрін қойылымға сай келетін импровизаторлық суырып-салма өнерімен, қимыл-қозғалыстарымен сүйемелдеп отырады. Бұл тіпті де оңай емес – өйткені куттың әрбір элементін: артистік жанр ретінде музыка, драма және биді жеке-дара бөліп орындау қажет. Сол себепті бұл ғұрып артистік жанрдың жоғарыда аталған барлық формаларын жинақтаған бастаукезі сияқты. Шаманизм корей мәдениетінің тарихында маңызды орын иеленеді, өйткені ол өнердің барлық түрлерін қамтып, олардың дамуына өзіндік үлес қосты. Шаманизмдегі сандаған құдайлардың суреттері Кореядағы діни тақырыпта салынған алғашқы картиналар еді. Шамандық мүсін-бейнелер кейінгі замандағы мүсін өнерінің дамуына жол ашты. *Кут ғұрпын* өткізген кезде қолданылатын қағаз гүлдер, шамдар мен қайықтар кейін келе колөнерінің дамуына әсер етті, ғұрыптық шаман киімдері – Кореядағы тігіншілік өнерін зерттеуде мол мағлұмат беретін дереккөздері болып табылады.

Пом кут, яғни жолбарыс бетпердесімен би билеу, жағалаудағы кейбір аудандарда өткізіледі және пельсин куттың бір бөлігі болып табылады – ол өзінің көздеген мақсаты мен ниеті бойынша – діни қойылым. *Тхаль нори* (бетперделер биі) әдетте жаңа жыл мерекесі кезінде ауылдық кут құрпын өткізіп болған соң орындалады. О баста бұл рәсім айдың бірінші онкүндігі қарсаңында қауымдық куттан кейін өткізілген болса керек.

Қорыта келе, жалпы шаманизм мәселесі дін тарихында әлі де болса шешуін таппаған күрделі мәселелердің бірі болып қалып отырғанын баса айту қажет. Шаманизм туралы жазылған әдебиеттердің аса көптігіне қарамастан, олар негізінен шамандық іс-әрекеттердің жекелеген аспектілерін баяндау сипатынан аспайды. Сол себепті діннің осы түрін анық та айқын парықтауға әлі күнге дейін қол жеткізу қиын болып отыр. Шаманизмді зерттеудегі ең басты мәселе шамандық құбылыстардың жүйке жүйесі мен психикалық, тарихи және әлеуметтік астарларының өзара сәйкестігін дұрыс табуға келіп тіреледі, өйткені осылардың кез-келген біреуін ғана шамадан тыс әсірелеп көрсету ақиқаттан алыстатып, адастырып жіберуі сөзсіз.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Шаманизмге тән белгілерді атап, сипаттама беріңіз.
2. Корей шамандарының халық арасындағы қызметі несімен ерекшеленеді?
3. Корей шамандары қанша түрге бөлінеді және айырмашылықтары неде?
4. Корей шамандардың кут түрлеріне сипаттама беріңіз.
5. Корей шаманизмінің басқа елге келген діндермен синкретизмін немен түсіндіресіз?
6. Корей шаманизмі халық мәдениетінде қандай рөл атқарды?

ДАОСИЗМ

Жалпы мәліметтер

«Даосизм» - сан-салалы ұғым. *«Даосизм»* сөзінің түп-төркіні *«дао»* ұғымының осы ілімге ғана емес, сонымен бірге бүкіл қытай даналығына, мәдениеті мен өркениетіне қатысы бар. Ежелгі Қытайдың барлық данышпандары, философтары және ғалымдары үшін *«дао»* ең жоғарғы ақиқат пен өмірдің хақ жолы деп білдірген.

Даосизмнің өз тарихы бар; оның қытай тарихындағы бейнесі мен орны бірнеше жүзжылдықтар барысында өзгеріп отырды. *Дао* дәстүрінің қалыптасу кезеңі ежелгі Қытайдағы философиялық ойдың гүлдену кезеңі – б.д.д. V-III ғғ. тұспа-тұс. Бұл кезеңде *Дао* жайлы даолық ілімнің негіздері мазмұндалған екі классикалық даолық шығарма – *«Дао-дэ цзин»* және *«Чжуан-цзы»* дүниеге келді.

«Дао-дэ цзин» мен *«Чжуан-цзы»* еңбектерін философиялық шығармалар деуге болады, бірақ даосизм дүниені түсіндіруге тырысқан ғылыми доктрина ғана болып қалған жоқ. Даосизм даналарының өсиеттері Дао даналығын өз өмірінің мәні ретінде қабылдағандарға, дао мәтіндерінен өзін-өзі одан әрі жетілдіру үшін нұсқау, дәлел іздеген адамдарға ғана түсінікті болады. Ежелгі заманнан-ақ Қытайда *«кемел өмірге»*, сананың ең жоғарғы дәрежесіне және, түптің түбінде – Ұлы Жолдың мәңгілік сабақ-тастығын дәлелдейтін ажалсыздыққа жету үшін тән мен рухты шынықтырудың түрлі тәсілдері мен әдістері болды. Даосизмнің негізін салушылардың ақыл-ойынан нәр алған өзін-өзі жетілдірудің жеке іс-тәжірибесі уақыт өте келе даолық дәстүрдің нағыз өзегіне айналды. Мұндай мәңгілік өмірді ансаушылар Қытайда *«сянь»* деп аталды (мысалы, қазақ аңыздарындағы Асан Қайғы, Қорқыт баба).

Біздің жыл санауымыздың алғашқы жүзжылдықтарынан бастап даосизм өз храмдары және священниктері, күрделі салт-ғұрыптары мен ұланғайыр құдайлар пантеоны бар діни ұйым ретінде өмір сүрді. Қытай қоғамында даостар неше түрлі сиқыршылық, бал ашу, медицина және тәуіптік өнер білгірлері және ең маңыздысы – адамдар мен рухтар арасындағы көпір ретінде қызмет атқарды. Олар жын-шайтандарды куумен, мейірімді құдайларды шақырумен, қайтыс болғандарды о дүниеге жөнелтумен және халыққа қажет көптеген басқа да ғұрыптарды атқарумен айналысты. Даосизмді кейде Қытайдың ұлттық діні деп атайды, бірақ бұл дұрыс емес. Біріншіден, даосизм қытайлықтармен көрші тұрған басқа халықтар арасында да таралды. Екіншіден, даостар қоғамда өз діндерін уағыздауға аса қызыққан жоқ, керісінше, бөтен адамдардан өз құпияларын жасырып, тіпті ең маңызды мінажаттарына дүниаяуи адамдардың қатысуына рұқсат етпеді.

Сонымен бірге даосизм көптеген дербес секталарға бөлінген болатын, мұнда *«Дао өнері»* ұстаздан шәкіртке құпия түрде берілді. Дегенмен де, даосизмді қытай мәдениетінің нағыз айнасы деуге болады, себебі ол Даоның бекзат даналығы және қарапайым халықтың наным-сенімі, іші терең қағидаттары және қытайлықтардың жалпы өмір уклады арасындағы сабақтастықты қамтамасыз етті. Даостар үшін олардың діні *«пайдалы қиял»* ғана сияқты, өйткені құдайлар бейнесі, олардың ұғымын-ша, қасиетті Даоның *«шашыранды сәулесі»* ғана. Өз мінажаттарын атқара отырып, даостар шын мәнінде әруақтарға табынған жоқ, анығында, оларды Ұлы Әлемнің шексіз үндестігіне тартты. Сонымен бірге Даоның *«өзгерген денесі»* болып табылатын дүниедегі барлық формалар сияқты, құдайлардың бар болуының өзі даостарға әбден керек еді.

Даосизм – Шығыс Хань династиясының *Шуньди* императоры (125-144) билік құрған уақыттарда ресімделген Қытайдың ежелгі діні. Даосизм 1700 жылдан астам уақыт бойы феодалдық Қытайдың саяси ойына, эконо-микасына және мәдениетіне өте зор ықпал жасады. Император *Шуньди Тяньши* (*«Аспан ұстазы»*) билігі тұсында Чжан Даолин даосизмнің бастапқы кезеңіндегі формасын елестететін *«удэуни»* (*«күріштің бес өлшемі»*) сектасының негізін қалады. Оның жолын қушылар Лао-цзының рухани ұстаз, ал оның *«Дао дә цзин»* (*«Дао – жол және игі күш-құат туралы кітап»*) трактатын қасиетті қағида деп жариялады. Адам өзін-өзі жетілдіру жолымен мәңгі өмірге қол жеткізе алады дегенге сене отырып, олар өз ілімін ежелгі магия және өлімнен құтқаратын рецептілер негізінде құрды.

Даолық ойдың басты ерекшелігі – бұл ой өзінің барлық көріністері арқылы заттардың түп-негізіне: тарихтың терең қатпарларында жасырын-ған уақыттың, ақыл-парасатқа бағынбай жалт беретін сананың, өмірдің күйкі тірлігіне жұтылып жатқан біздің бүкіл жан тербелістеріміздің негізгі-не арналғанында болса керек.

Лао-цзы

Даосизмнің негізін құрушылар өмірдің өзі сияқты жұмбақ, таңқалар-лық және қарапайым. Олар – тіршіліктің ұмыт болған бастауларына бас қойған данышпандар. Олар «барлығы сияқты» өмір сүретін жай адамдар: дао өсиетінде айтылғандай – «Дананың жүрегі халықтың жүрегімен бірге соғады».

Даосизмнің бас ұстазы – *Лао-цзы*, «*Кәрі сәби*», өз есімі *Ли Эр*. Ол өзінен-өзі туылды, осынау ғаламат және сан түрлі дүниені өзінен теріс айналдырды, және де өзі дүниеге жетпіс екі рет келді. Бірақ, сонда да ол ұзақ әрі қарапайым өмір сүрді. Аңыздарда ол патша мұрағатының сақтау-шысы, Конфуцийдің аға замандасы (демек, *Лао-цзы* б.д.д. VI-ғасырда өмір сүрген) деп суреттеледі. *Лао-цзы* конфуцийшілдіктің болашақ негізін қалаушымен жүздескен, бірақ Конфуцийдің адамгершілік уағыздарының күшіне деген сеніміне салқын көзқарас танытқан дейді, бұның өзі адамзат тарихының білгірі үшін табиғи нәрсе. Адамдардан әбден көңілі қалған ол буйволына мініп, Батысқа қарай бет түзепті де, сол беті қайтып оралмапты.

Қытай шекарасынан өтіп бара жатып, сол жердегі шекара бекеті бастығы-ның өтініші бойынша қоштасар кезде *Лао-цзы* кейінгі ұрпақтарға кішігірім «*бес мың сөзден тұратын*» кітабын қалдырыпты. Әдетте «*Жол және Қуат туралы Трактат*» деп аталатын бұл шығарма (*Дао-дэ цзин*) даосизмнің басты канонына айналды.

Лао-цзымен қатар *Дао* пайғамбарларының арасында философ *Чжуан Чжоу* немесе *Чжуан-цзы* тұр. Ол нақты тарихи тұлға және ежелгі Қытайдың ең көрнекті ойшылдарының бірі болған. *Чжуан-цзы* өмір сүрген уақыт б.д.д. IV-ғасырдың соңғы онжылдығына келеді. Бұл – еркін ойдың және әртүрлі философиялық мектептердің өткір бәсекесі шарықтаған кезең. *Чжуан-цзы* үлкен эрудит болған, бірақ патша мен жеке билеушілер сарайларында тайталасқан ғалымдардың пікірталастарынан өзін аулақ ұстауды жөн көрген. Көптеген жылдар бойы ол лак ағаштары плантация-сының бақылаушысы қызметін атқарды, кейін демалысқа шығып, қалған өмірін туған деревнясында өткізді. Қайтыс болар алдында ол шәкірттері-нен өзін арулап көміп әуре болмауын өтінді, оның денесі кең далада жатуы тиіс, өйткені оның қабірі – бүкіл әлем. Қарабайыр, жұпыны тұрмыс және батырлық деуге келмейтін, тіпті маскара десе де болатын өлім *Чжуан-цзының* қадір-қасиетін кемсіте алмады. *Лао-цзының* сөзімен айтқанда, нағыз даос «*күлмен бірге нұрға айналады*». Күйкі тірлікте ол мәңгі өмірдің құпиясын сақтай біледі, Жердегі сан түрлі дыбыстар арқылы Аспан үнін түйсінеді.

Тарихы ежелден келе жатқанына қарамастан, даосизм кейінгі уақытта ғана ғылыми зерттеулер объектісіне айналды. Бұған дейін ол белгілі бір діни ілім және сенім ретінде емес, жай бір ырымшылдық сияқты қарастырылды. Ал кәзір көбінесе даосизмді мистицизм мен энергияның тылсым қазынасы деп санайды және оның түпкі мәнін ұғынуға тырысады. Даосизмнің мәні неде екенін түсіну үшін, ең алдымен оның негізін қалау-шы категория – дао – «*абсолютті нақтылық*» (мұны сөзбен айтып түсіндіру мүмкін емес) ұғымына жіті зер салу қажет. Философиялық сөздікте «*даоның*» қытай тілінен аудармасы жол, әдіс, заңдылық, ілім, шындық және т.б. деп берілген. Бірақ бұл ұғымдардың барлығы қосылып басқа тілде «*дао*» категориясының семантикасын да, толық мән-мағынасын да бере алмайды.

Конфуцийде дао – «*мин*»-ге (құдайдың ісі) және жеке адамның өзіне де байланысты болатын адам өмірі мен қоғамдық құбылыстардың игілікті, құтты жолы. Оның иесі – адам, мемлекет, бүкіл адамзат.

Даосизм мен *Лао-цзы* философиясының негіздері жүйеленген «*Дао-дэ цзин*» трактатында (б.д.д. IV-III ғғ.) Даоның басқаша, конфуцийшілдікке қарама-қайшы түсінігі берілген. Дао – барлық жерде, әрқашан және шексіз билікке ие. Дао – барлық заттар мен игіліктердің бөлінбес, жеңілмес қайнар көзі. *Даоны* анықтау және оған қол жеткізу мүмкін емес, ол сезім органдарынан тыс, тұрақты және таусылмайды, аты жоқ және өлмейді. Дао трансцендентті және сонымен бірге имманентті. Тіпті Ұлы Аспан да Даоға тәуелді. Даоны түсіну, оған мойынұсыну- өмірдің мән-мағынасы, мақсаты және бақыты.

Конфуцийшілдік ресми дін мәртебесін толық ұстап тұрғанмен, даосизм қытай қоғам элитасы арасында және сондай-ақ қарапайым халық ішінде беделді болды. Өмірді ұзарту мүмкіндігін іздеу және өлмес өмірді уағыздау арқылы даолық насихатшылар адамдардың, соның ішінде қытай императорларының арасында танымал болды. Бұл идеяға алғашқы қызығушылардың ішінде Қытайды біріктіруші *Цинь Ши Хуанди* бар еді. Даолық сиқыршы *Сюй Ши* оған өлімнен құтқаратын эликсир болуға тиісті жұмақ аралдар туралы айтып береді. *Цинь Ши Хуанди* арнайы экспедиция жасақтайды, бірақ ол сәтсіздікке ұшырайды. Кейінірек, ортағасырлық Қытайда сиқырлы эликсирге қызығушылық кең таралды және алхимияның жылдам дамуына әсер етті.

Дао табынушылары және қасиетті мәтінді сақтаушылар үш негізгі топқа бөлінді: монастырларда тұратын тақуалар. Ауылды мекендерде дүниаяуи адамдар сияқты өмір сүріп, өз ауылдастарын емдеумен және арнайы діни қызметтермен айналысатын абыздар. Үшінші топ – ауылдағы даолық уағызшылар және кезбе абыздар. Даолық абыздар өз білімдерін ұрпақтарға қалдыра алды, бірақ сонымен бірге томаға-тұйық каста сияқты өмір сүрген жоқ. Өз қатарларына қабылдау алдында ұзаққа созылған шәкірттік кезеңнен өту қажет болды. Даолық абыздарды даярлау белгілі бір канондық мәтіндер негізінде жүргізілді, қасиетті мәтіндердің мазмұны ұстаздың өз білімін, тәжірибесін, сезімдерін шәкіртіне беруін бейнелейтін схемаға ұқсайды.

Даосизм пантеоны ғаламат үлкен және сан түрлі. Оған діни доктриналар көсемдерімен (*Лао-цзы*, Конфуций, Будда) қатар көптеген құдайлар мен батырлар кірді. Дүниаяуи өмірде таланты мен игілікті істерін көрсете білген, артында жақсы атын қалдырған кез-келген адам қайтыс болғаннан кейін даолық құдайлар пантеонына есімі енді. Әрине, олардың ішінде ерекше маңыздылары бөлек тұр, мысалы: қытайлардың аты аңызға айналған императоры *Хуанди*, Батыс құдай-анасы *Сиванму*, алғашқы адам *Паньчу*, *Тайчу* («*Ұлы бастау*») немесе *Тайцзы* («*Ұлы шектеу*») типтес категориядағы құдайлар.

Даолық құдайлардың ерекше категориясында ажалсыз батырлар тұр, оларға ең алдымен Чжан Даолин – дао дінінің негізін құрушылардың бірі, атакты алхимик Вэй Боян жатады. Дегенмен Қытайда «*басьян*» - «ажалсыздар сегіздігі» әр уақытта да

ерекше танымалдыққа ие болды. Қасиетті сегіздіктің бейнелері шиыршық қағаздарда сақталған, сондай-ақ олардың ағаштан не сүйектен жасалған мүсіндері әрбір қытайлыққа бала кезден таныс.

Қытайлық діни-философиялық ілімдерді зерттеушілердің пайымдауына, даосизм - ежелгі қытайлық мистиканың нағыз көмбесі. Бұл тұжырымға «Адам-Әлем» кос бірлігінің байланысы және өзара қарым-қатынасының сипаты дәлел. Адам мен ғарыш арасындағы өзара іс-әрекет абыздардың көмегімен жүзеге асады, олар алдымен пәлендей бір субстанция-медиаторлармен (әруақтар, әзәзіл күштер, т.б.) байланыс орнатады.

Философиялық, астрологиялық, медициналық трактаттарға жасалған талдау көрсеткендей, ресми канондарға еңбеген және конфуцийлік басқару теориясымен, олардың діни-ғұрыптық ресімдерімен қатарласа өмір сүретін ежелгі және дәстүрлі қытайлық білімдердің бүкіл жүйесі даолық ойлауға негізделген болып шықты. Даоның алхимиялық әдебиеттерге ықпалы тіпті айрықша, өйткені мұнда да заттарды түрлендірудің мақсаты ұзақ өмірге, рухтарға билік етуге, ажалсыздыққа жеткізетін өмірлік энергиямен тығыз байланысты.

Қытайда (Кореядағы сияқты) үш дін – қытайша «сань-цзюэ», ал ағылшынша «үш изм» деп атайды: буддизм, конфуцийшілдік, даосизм өзара татулықта өмір сүрді. Бірақ, осындай бейбіт көршілікке қарамастан олардың арасында тынымсыз күрес жүрді, ол дінге сенушілердің күресі емес, себебі қытайлықтар әдетте, жағдайға қарай үш діннің де салт-жораларын орындай береді. Бұл күрестің саяси астары бар. Конфуцийшіл шенеуніктер мен даолық абыздар лауазым үшін, табысты орын және саяси ықпал үшін үнемі бәсекелес болды. Мемлекеттік істерге араласпауды уағыздаған Лао-цзының өсиетіне қарамастан, даолық абыздар әрқашанда билікке ұмтылды. Кейбір кезеңдерде тіпті абыздар партиясы басқа топтарға сүйене отырып, конфуцийшіл шенеуніктерді қызметінен ығыстырды және билікті жаулап алды. Мысалы, таза конфуцийлік Хань әулеті бірнеше шаруа көтерілістерінің нәтижесінде тақтан тайдырылды, олардың ішіндегі ең ірісі «сары орнамалдылар көтерілісі» (184 жыл) атауымен белгілі және оны даолық сиқыршы Чжан Цзюэ басқарды.

Чжан Цзюэнің жолын қушылар Қытайдың батыс шекара аймақтарында әрекет еткен, Чжан Лу басқарған қуатты «Удоумидао» даолық секта-сымен біріге отырып, даолық папалардың автономды теократиялық мемлекетін құрды. Чжан Лу – атакты даолық сиқыршы Чжан Даолиннің немересі. Осы бір теократиялық автономиямен ресми қытайлық билік санасуға мәжбүр болды және ол Қытайда осы заманға дейін өмір сүріп келді. Чжандар тегінен шыққан 63-ші даолық папа (билік мұрагерлікке берілді) 1949 жылдан кейін Тайванға көшті. Басында даолық папалар мемлекетті қатаң ұйымдасқан түрде болды және тікелей «епископтар» басқарған 24 діни қауымнан құралды. Әрбір қауымда бүкіл билік рухани ұстаздар тобы – «епископ» бастаған даостарға тиесілі болды, барлық сектанттар оларға сөзсіз бағынды. Қауымда өмір сүрген әрбір даостың тазалануға, кешірім сұрауға мүмкіндігі болды, әрқилы ғұрыптарды орындап, өзін мәңгілік өмірге дайындады.

Зерттеушілер атап көрсеткендей, дәл осы ажалсыздыққа қол жеткізудің жолдары мен әдістері туралы тұжырымдамадан буддизмнің ықпалы неғұрлым көп байқалады. Ажалсыздыққа жету жайлы даосизм ілімі қысқаша түрде былай түйінделеді:

1. Ажалсыздыққа қол жеткізу үшін алдын-ала адам денесіне рух пен қасиетті күштердің қонуы үшін ыңғайлы, үйлесімді жағдайлар қалыптасуы қажет.
2. Ажалсыздыққа кандидат өзін тамақтан шектеуі тиіс, алдымен ет пен шараптан, ал кейін кез-келген қатты және ащы тағамнан бас тартады. Әртүрлі арнайы шөптерді пайдаланған жөн.
3. Мәңгілік өмірге жеткісі келгендер физикалық және тыныс жаттығуларының күрделі кешенін меңгеруі тиіс.
4. Ажалсыз болу үшін кандидат кемінде 1200 игілікті іс атқаруы тиіс болды, ал қателескен жағдайда бір қателіктің өзі барлығын жоққа шығаруы мүмкін.

Осылайша, мәңгілік өмір сүру үшін адам бүкіл өмірін өзінің мәңгілігіне даярлыққа арнауы қажет. Түрленудің соңғы актісі өте қасиетті және құпия сақталды, оны ешкім көре алмайды. Адам өлді, бірақ жоғалған жоқ, өз тәнін тастап шыққан ол басқа материяға айналды. Аспанға көтеріліп, мәңгілік өмірге аттанды.

Корейліктердің дүниетанымының қалыптасуында даосизм өте үлкен роль атқарды.

Даолық философияның мәні бес бастапқы элемент (жер, ағаш, металл, от пен су) туралы ілімде жатыр. Осы бастапқы элементтерден әлем құралды. Элементтердің өздері олардың негізі болып табылатын *ки*-ден (алғашқы материя) пайда болды. *Ки* өз кезегінде екі күйден тұрады: *янь ки* (белсенді, жарық ки) және *ым ки* (енжар, қараңғы ки); *ки* ұсақ денелік түзіліс және ауаға ұқсас бір нәрсе түрінде қарастырылады. Кидің екі түрінің күресі үдерісінде бес материалдық элемент түзілді, ал олардың өзара іс-әрекеті нәтижесінде аспан, жер және барлық тірі ағзалар пайда болды. Әлемнің өмір сүруі до және киге тәуелді. *До* – барлық заттың бастауы ретінде объективті және абсолютті ақиқат сияқты қабылданды. Мұның бәрі мистикалық әлеуметтік-саяси түсініктердің пайда болуына алып келді.

Ым-янь символы

Осы көзқарастарға сәйкес, халық тұрмысындағы бақытсыздық пен жамандық атаулының бәрі билеушілердің «до» қағидатының табиғи құбылыстарын бұзуынан және адамдардың өміріне араласуынан басталады. Тылсым діни тұжырымдамада табиғаттың бес іс-әрекетінің негізінде жатқан бес элемент дәйекті түрде бірін-бірі ауыстырып отырады: жер ағашқа ауысады, ағаш-металға, металл – отқа, от – суға. Қоғамдық-саяси өзгерістер де осы түсініктер негізінде түсіндірілді. Жоғарыда айтылған заңдылыққа сәйкес патша (император) династиялары циклды өзгерістерге тәуелді деп есептелді: әрбір әулетті аспан бес «стихияның» біреуінің көрінісіне сай келетін қасиеттерге және игіліктерге бөлеген.

Бес элементтің әрқайсысына кеңістіктегі өз орны сәйкес келеді – орталық, шығыс, батыс, оңтүстік және солтүстік. Және өз бояу реңкі – сары, көк, жасыл, ақ, қызыл және кара. Түстер діни-мистикалық символикаға ие болды: шығыс тараптың рухы көк айдаһарға айналды, батыс рухы ақ жолбарысқа, оңтүстік рухы феникс құсына және солтүстік тараптың рухы тасбақаға түрленді.

Ежелгі және ортағасырлық Кореядағы даосизм

Корей даосизмінің тамыры ежелгі қытайлықтардың діни сенімінен бастау алады. Кореяға даосизмнің енген тұсы *сам гук* – үшпатшалық кезеңінен басталады. Алайда даосизм Кореядағы өзге де жатжерлік діндер – конфуцийшілдік, буддизм сияқты айтарлықтай өзгерістерге ұшырады және белгілі деңгейде корейлендірілген, яғни корейлердің діни, ұлттық дүниетанымының ерекшеліктеріне сай бейімделді. Кореядағы даосизмді түсінудің кілті ежелгі корей философиясын зерттеуде жатыр. Ежелгі корейлердің философиялық-діни көзқарасы (дүниетанымы) барлық корей мифологиясының бастауы «*ежелгі Чосон мемлекетінің негізін қалаушы Тангун*» туралы мифтің ядросы болып табылатын «*Аспандық санада*» жинақталған тәрізді. Бұл аңыз

бойынша Аспан билеушісі Хванинның ұлы Хванун жердегі өмірді қатты аңсап, адамдар арасында өмір сүргісі келген. Әкесі баласының қалауын қабылдап, аспаннан Самви мен Тхэбэк жеріне көз салады, содан ұлының адамдарға көп пайда келтіретінін түсінеді. Хванун жерге түскен кезде үнемі Ун құдайына сыйынып, адамға айналуы сұрап жалбарынған аю мен жолбарысты кездестіреді, олар бір үңгірде тұратын. Сол кезде Құдай оларға ғажайып қасиеті бар бір шок жусан мен жиырма бас сарымсақ береді. Құдай оларға *«осыны жеңдер және жүз күн бойы күннің көзіне көрінбейдер, сонда адам кейіне енесіңдер»* - дейді, содан аю мен жолбарыс жусан мен сарымсақты алып жейді. Үшжәтілікке дейін (жүз күн) Күн көзіне жоламады. Сөйтіп Аю әйелге айналады, ал жолбарыс күн көзіне түсіп қалып, адамға айнала алмай қалады. Отбасын құрғысы келген әйел- аюға тұрмыс құруға лайық ешкім табылмайды. Содан ол сандал ағашының түбіне келіп, құдайдан өзіне бала беруін тілейді. Сонда Ун құдайы өзінің кейпін өзгертіп, оған үйленеді. Әйел бала көтеріп, ұл туады. Оны *Тангун* деп атады.

Мифтің фабуласы бойынша оны адам мен құдайдың бірлескен одағы идеясын білдіретін түсінік ретінде сипаттауға болады, мұнда басты рөл адамға тиесілі екендігі анық көрініп тұр. Бұл идея корей философиясында *«хоньик инган»* - «барлық адамға игілік тілеуші», ал діни көзқарастағы түсінікте *«синдо»* - «кемел адамды», *«синьин»* - құдай-адамды немесе әулиеден кем емес кәдімгі қарапайым адамды іздеуші *Аспан мен Адамның одағы* (ежелгі грек батыры Гераклды еске алайық).

Корейлердің ежелгі дүниетанымындағы Аспан туралы түсінігі құдай-адамға ұқсас жаратылған жердегі адамдардың дамып, жетілуі туралы идеологиялық алғышартқа негізделді.

Осылайша, корейліктердің Аспан жайлы түсінігін құдайға сенімнің діни жүйесінен гөрі адам іс-әрекеттерінен жүйелілік іздеу идеясы деп түсінген дұрыс. Мұндай түсінік даосизмнің барлық тіршілік иелерінің теңдігі, игілік пен бақытқа, гүлдену мен ұзақ өмірге қол жеткізу жайлы басты тұжырымдарына толық сәйкес келеді.

Даосық идеялар бастапқыда дәстүрлі корейлік дүниетанымға қандай да бір елеулі өзгерістерсіз енгізілді. Мұны Пэкче мен Силладағы даосизмді қабылдаудан байқауға болады, осы бір екі ежелгі корейлік мемлекетте төлтума этникалық ойлау жүйесі өте жақсы қалыптасқан болатын. Бұл дәуірде Кореяға даосизмнің енуін даосизм қағидаларын іздеу, оны табу және меңгеру ретінде сипаттауға болады, олар шын мәнінде корейлік дүниетанымның өзіндік бір бөлшегі еді. Оған Пэкче мен Силланың ресми мемлекеттік идеологияларының даолық *«сэнхунг»* - *«мәңгілік өмір сүру әдісі»* идеясын мүлдем қарсылықсыз қабылдауы дәлел бола алады. Түрлі саяси жағдайларға байланысты Когуредегі даосизм мемлекет қолдауына ие болды және ресми даолық ритуалдар тұрақты түрде ұйымдастырылып отырды.

Когуредегі даосизм. Пэкчеге қарағанда Когуре мемлекеті даосизмнің діни құбылыс ретінде елдегі қоғамдық өмірге үлкен ықпал тигізгені жайлы көптеген деректер қалдырған. Пэкче мен Силла *Лао-цзы мен Чжуан-цзы* сияқты данышпандардың жазбаларынан даосизмнің философиялық тұғырларын игеріп жатқан кезде *Когуре* билеушісі *Кэсомун ван* даосизмге өзінің саяси қолдауын көрсетті.

Даосизм Қытайдан Кореяға енген, мұнда ол халық арасында кеңінен таралған халықтық сенім - *«о думи»* культі (*«удзун»*) - бес өлшем күріш) арқылы кеңінен тарады. Бұл кезеңде даолық постулаттар Когуредә аспан мен жұлдыздарға құрбандық шалу сияқты мемлекеттік ғұрыптар айналасында шоғырланды. Тандық Қытайдағы сарайда жетекшілік еткен ғұрыптар зұлымдықты жою, бақытқа жету, мемлекетті құтқару және билеушіге денсаулық тілеуден құралды. Даосизмнің бұл нұсқасы дәл сол күйінде жеке қажеттіліктер мен тілектеріне жету үшін барлық корей халқының арасына таралды. Өйткені барлық даолық категориялардың арасынан негізінен игі тілектер және игілікке қол жеткізу аспектісіне ерекше мән берілуінен себебі Когуренің тандық Қытай сияқты қуатты көршісінің агрессивті саясатына қарсылығына негізделген болатын. Сонымен қоса, Когуре билеушілері даосизмді қолдаумен бірге конфуцийшілдік пен буддизмнің ықпалын тежеуді көздеді, сол арқылы осы жатжерлік үш діннің қандай да бір уақытта балансын (тепе-теңдігін) сақтауға қол жеткізгілері келді. Когуредә даосизмнің кең таралуының тағы бір себебі халықтық наным-сенімдер мен т.с.с. қолдануды жақтайтын мемлекеттің идеологиялық саясатына (жасырын түрде) байланысты болуы да әбден мүмкін.

Даосизм Когуредә екі үлгіде қабылданды. Біріншісі, жоғарыда айтылғандай, мемлекет пен билеуші әулеттің қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін жасалатын ритуалдар түрінде, ал екіншісі халықтың жарқын өмірге сеніміне негізделді. Когуредегі даосизм *Лао-цзы мен Чжуан-цзы* ілімдерінің философиялық мазмұнының ықпалына көп ұшырай қоймады. Бұл екі үлгі Коре дәуірінде де жалғасты. *Ечжон* ванның билігі тұсында даолық *Погвонгун* храмында Аспан культіне байланысты керемет ритуалдар өткізілетін. Даосизм геомантиямен және көріпкелдікпен үйлесім тауып, Коре мемлекетінде қоғамның төменгі таптарын да қамтыды, олардың тұрақты наным-сеніміне айналып, өмірі мен тұрмыс-тіршілігіне өзіндік сипат берді.

Пэкchedегі даосизм. Қытайдан келген даосизмнің Кореядағы ресми қабылдануы Когуре ваны *Енню* билігінің 7 жылында (624 ж.) болды деп айтылғанымен, даосизмнің іздері Пэкче мемлекетінің өте ерте кезеңінде байқалған. Бұған дәлел ретінде Жапонияның *«Кодзики»* және *«Нихон секи»* хроникаларында Пэкче мемлекетінің ваны *Кынчхого* (346-374 жж.) тұсында даолық ойдың тарала басталғаны келтіріледі. Онда даосизм және даолық ғұрыптар Пэкчеден келгені айтылады. Сонымен бірге Кореядан Жапонияға күнтізбелер, астрономия, география және «көзге көрінбей қалу өнері» жайлы кітаптар әкелінген. Солай дегенмен де, Пэкchedегі даосизмнің өз артында тым әлсіз із қалдырғанын атап айту қажет. Мұның себебі Пэкchedә даосизм дін ретінде емес, философиялық ілім ретінде қабылданған деп пайымдаған дұрыс шығар.

Пэкchedегі философиялық ойдың ең ерекше сипаты оның үйлесімдікке негізделген табиғатында жатыр. Адам мен космос арасындағы үйлесімді қарым-қатынастар идеясы ең алдымен Тангун туралы мифте және жалпы барлық корей аңыздарында көрініс тапқан. Бұл идея корей шаманизмі мен геомантияда қолданылады. Ежелгі корейлердің Аспан культі адамның жердегі өмірін білдірген, ал ежелгі *«синдо»* идеясы аспан пен адамның бірігу философиясы ретінде жинақталып, дамыды. Дәл осы идея Пэкchedә өзінің толық мәніне ие болды.

Пэкчелік бай мәдениеті сәулет өнерінде, мүсін және кескіндеме өнерінде де өз көрінісін тапты. Тіпті өнер жетістіктерін сын көзбен бағалай білетін қытайлықтардың өзі корейлік шеберлердің үздік жетістіктерін мойындауға мәжбүр болды және Қытайдың ежелгі қолжазбаларында Кореяны *«ізгілікті адамдар елі»* деп сипаттайды. Олардың мәдениеті мен өмір сүру салты үйлесімділік идеясына негізделген деп баяндайды. Нәзік үйлесім мен сырбаздық рухы даосизм принциптерімен толық үндестік тапқан. Осылайша Пэкче даолық ойды жат жерлік элемент ретінде емес,

керісінше жеке діни ілім ретінде қабылдап, ассимиляциялады (өз бойына сіңірді).

Екіншісі халық сеніміндегі бақытты өмірмен бекіді. Когуредегі даосизмге *Лао-Цзы* мен *Чжуан-цзы* ілімдерінің философиялық мазмұны аз ықпал етті. Бұл екі түріде кейін Кореда жалғасын тапты және *Ечжон* патша тұсында даолық храм *Погвонгунда* Аспан культімен байланысты керемет ғұрыптар жасалды. Ал геомантиямен және көріпкелдік жасаумен байланыстағы даосизм Кореда қалыптая жағдайда (өмір сүру салты) қоғамның төменгі таптарын да қамтыды және олардың діни сеніміне айналды.

Силладағы даосизм. Силланың географиялық жағдайы басқа корей мемлекеттеріне қарағанда Қытаймен тікелей байланысының және соған сәйкес даосизммен танысуының да кешірек басталуына себеп болды. Пэкче мен Силланың идеологиялық негізінің ұқсастығына қарамастан, соңғысы даосизмге айтарлықтай қызығушылық танытқан жоқ. Дегенмен дао туралы ілім оның қоғамдық ой-санасының дамуына неғұрлым кең көлемде әсерін тигізгені айдан анық. Ортағасырлардағы корейлік схоласт Ли Чинг Хви (1731 ж.?) атап көрсеткендей, осыған байланысты силлалық билеушілер мемлекетті басқаруда данышпан *Лао-цзының* принциптерін басшылыққа алып ел басқармайтындарын сөз жүзінде айтқанымен, ал іс жүзінде бұл шындыққа сай келмейтін еді. Бұл Силла елінде дәл Пэкchedегідей даосизм идеялары Қытайда ресми қабылданбай тұрып-ақ белгілі болғанын білдіреді.

Силлада Пэкchedегідей түпкілікті идея - *«синдо»* - *«құдай жолы»*, ал негізгі ой - ұлы гармония (үйлесімділік) рухы. Көп уақыт өтпей үйлесімділік рухы күнделікті өмірдегі кредоға айналды және кейіннен қоғамның, мемлекеттің, жеке тұлғаның басшылыққа ұстанатын принциптеріне айналды. Рух - түбектің барлық жерін оны біріктіру үшін гүлмен жапқан *«хваранг»* (*«гүл ұстаған балалар»*) бейнесінде көрінеді. *Хваранг* рухы ұлы гармония идеясына әбден сәйкес келеді, яғни өз тамырын философиялық жүйеден алған және бертін келе діни сенімге айналған ежелгі ой *синдоға* негізделген. Силланың жеке эзотериялық (құпия, тек ерекше жандарға арналған)

жолы болған деп есептеледі, сонымен бірге табиғаттың үйлесімділік принципі мен мәңгілік өмір түсінігімен байланыстырады, мысалы: «Силланың мәңгі өлмейтін төрт тұлғасы» (Сулланг, Намнанг, Енгнонг және Ансанг). Алайда, Силла бүкіл елді біріктіргеннен кейін мәңгі өмір түсінігі біртіндеп даосизмдегі ұзақ өмір сүру, мәңгілік өмір беретін эликсир туралы концепцияның айналасына жинақталған магиялық сеніміне ауысты. Онымен тіпті білімді адамдар да айналысты.

Коредағы даосизм. Коре мемлекетіндегі ресми дін буддизм болғаны сөзсіз. Дегенмен оның рухани және діни өмірінің бөлініс, құрамдас бір бөлігі тең дәрежеде геомантия идеясы, көріпкелдік пен даосизм болды. Коредағы дін геомантия (*пхунсу*) мен көріпкелдік жасау тәжірибесімен бекітілген эсхатологиялық ілім түрінде сипатталады.

Коредағы даосизмнің рөлі оның Когуреданың әлеуметтік қызметімен көп жері ұқсас, яғни Аспан культіне және мемлекет пен билеушіні сақтау, қорғауды сұрап жалбарынумен байланысты мемлекеттік ғұрыптар төңірегіне шоғырланды. Сондай-ақ даосизмнің халықтың сенім-нанымдарына да енгені байқалады. Мысалы, тау рухы культі, қарапайым адамдардың дүниесуи өмірде жеке басының бақытқа, дәулетке ие болуын тілеуі. Осылайша даосизм принциптері Когуре халқының күнделікті өміріне сіңіп кеткен деп айтуға болады. Бұл кезде даолық храмдар салынды, Аспан культінің мемлекеттік ғұрыптары тұрақты түрде орындалды. Даосизм Когуреданы буддизммен және корей шаманизмімен араласып кетті және құтқарылуға, бақытты болуға мүмкіндік бере алатын діни сенімге айналды. Даолық ұзақ өмірді тілеу тәжірибесі әлі күнге дейін сақталып келеді, мысалы, ол жаңа жыл қарсаңында мерекелік түнді ұйқысыз өткізу салтынан байқалады.

Чосон династиясы кезіндегі дао ілімі. Ли династиясы билікке келісімен конфуцийшілдік идеология толық басымдыққа ие болды. Буддизм мен даосизм ересь (ересь - дін догматтарынан ауытқу, ақиқаттан адасу) ретінде қуғынға ұшырады. 1518 ж. Сеулдегі орталық даолық храм жабылды. Алайда үстем тап өкілдері қалың бұқараға әсер етудің құралы болған буддизм мен даосизмнен мүлдем бас тартқан жоқ. Даосизмге қатысты тыйымдар ең алдымен діни қызмет көрсету мен ғұрыптарға қатысты болды, сондай-ақ геомантия мен көріпкелдік туралы кітаптардың таралуына тыйым салған патша жарлығы да шықты. Соған қарамастан дәл осы Чосон династиясы тұсында даолық көрнекті еңбектер жарыққа шықты, онда даосизм классикасы кеңінен қолданылған болатын. Даолық трактаттарды жатпай-тұрмай жаттау даосизмді таратудың негізгі формасы еді. Чосон династиясы кезінде өзін-өзі тәрбиелеу туралы даолық ой қалыптасып, теориялық түрде бекітілді. Даосизмнің теориялық ізденістері медицинаға үлкен ықпалын тигізді, көптеген адамдар күнделікті өмірде денсаулықты сақтауға көмектесетін осындай теорияларға көбірек жүгінді.

Чосон кезіндегі буддизм, даосизм мен шаманизмге қарсы барлық қуғын-сүргінге қарамастан бұл діни феномендер Кореяда құрып кете қойған жоқ. Неоконфуцийшілдік мемлекеттік идеология ретінде мәні жағынан даосизм мен буддизмге мүлде бөтен емес еді, қайта олардың бір бөлігіне ұқсайтын. Даосизм әрі қарай теориялық деңгейде дамыды. Лао-цзы мен Чжуан-цзы еңбектерін *Ли Юль Гок*, *Пак Со Гяе*, *Хан Нам Данг*, *Хон Ён Чхон* және *Со Мьёнг Унг* сияқты танымал корей схоластары зерттеп, интерпретациялады (лат. *interpretatio* – түсіндіру, ұғындыру, аударма).

Сонымен, даосизм Кореяға Қытайдан *Лао-цзы* және *Чжуан-цзы* идеяларымен бірге *Уинпатиалық* кезінде енгізіле бастады және саясат, мәдениет саласына және күнделікті өмірге де біртіндеп тарады (инфилтрацияланды). Даосизм конфуцийшілдік пен буддизммен қатар ортағасырлық корей қоғамының идеологиялық түпқазығын құрады. Даосизм Кореяда кейбір кезде ересь ретінде қуғынға ұшырап, ешқашан да басты рөл ойнамағанмен де, соған қарамастан қазіргі корей қоғамында оның әсері әрине, бар.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Даолық абыздарды қай нәрсемен шұғылдануға қызығушылық танытқан?
2. Даосизм мен бастапқы бес элемент ілімімен қандай байланысы бар?
3. Даолық идеялар корей халқының дүниетанымына қандай өзгерістер енгі

КОНФУЦИЙШІЛДІК

Жалпы мәліметтер

Лао Цзы мен оның шәкірттерінің философиялық кітаптарымен бір уақытта Қытайда *Кун-Цзы* негізін қалаған әрі кейіннен билеуші дінге айналған *Конфуций ілімі* (*конфуцийшілдік*) және тағы да басқа философиялық шығармалар пайда болды. *Конфуций* философиясы және содан тараған мектептер *Лао Цзының* философиялық жүйесіне қарағанда түбірімен мүлде өзгеше бөлек ілім. Классикалық конфуцийшілдік шығармалар *«Бес кітап» («У-цзин»)* және *«Төрткітап» («Сы-шу»)* болып бөлінеді. Бұл кітаптардың барлығы діни кітаптар емес. Кейбірінің дінге мүлде қатысы жоқ. Бұрын да және қазіргі заманда да конфуцийшілдіктің классикалық негізгі каноны болып табылатын *«Бес кітап»* мына шығармалардан тұрады: ең көне кітап - *«И-цзин» («Өзгеріс кітабы»)* – магиялық формулалар мен дұғалардың жинағы; *«Шу-цзин» («Ежелгі тарих»)* – аңызға айналған императорлардың тарихы; *«Ши-цзин» («Әндер кітабы»)* – ежелгі поэзиялық және бір бөлігі космологиялық және мифологиялық мазмұндағы жинақ. *«Ши-цзиннің»* соңғы төрт бөлімі таза діни ғұрыптар, діни әндер немесе гимндер; *«Ли-цзин» («Церемониялар кітабы»)* кітабында көптеген церемониялар, діни мазмұны жоқ әдет-ғұрыптар сипатталады, соңғы кітап *«Чун-цю» («Көктем мен күз кітабы»)* – Қытай патшалықтарының бірінің өте қысқа әрі ешқандай діни элементі жоқ хроникасы. *«Сы-шу» («Төрткітап»)* мына кітаптардан тұрады: *«Дао Сюе» («Ұлы ілім»)* - оның шәкірттерінің бірі жазған Конфуций ілімі бойынша адамның өзін-өзі жетілдіруі. *«Чжун-юнь» («Орталық туралы ілім»)* – барлық нәрседе үйлесімділікті сақтау, шектен шықпау туралы ілім. *«Лунь-юй»* - Конфуцийдің және оның шәкірттерінің сөздері мен афоризмдері. *«Мэн Цзы» - Конфуцийдің* кейінгі шәкірттерінің ішіндегі ең әйгілісі – философ *Мэн Цзының* ілімі.

Конфуцийшілдік шығармалардың мәні неде? Конфуций ілімінің негізгі мазмұны – жағымды мінез-құлық, дұрыс өмір сүру туралы ілім. Бұл саяси және этикалық жүйе. *Конфуций* өз ілімінің практикалық жаққа қарай бағытталуына баса назар аударды. Кейбір басқа діндердің негізін қалаушы әйгілі адамдарға қарағанда *Конфуций* нағыз тарихи тұлға саналады. Оның өмірбаяны толығымен белгілі. Ол Лу патшалығының көрнекті сановнигі болған (дәстүр бойынша оның өмір сүрген жылдары б.д.д. 551-479 жж.).

Конфуций

Бірақ барлық аталған кітаптарды *Конфуций* жазған деп айта алмаймыз әрі түпнұсқасы сол күйінде тұтастай жетпеген. Дегенмен бұл философияның көзқарасы кітаптарда жеткілікті түрде анық берілген деуге болады. Бұл жүйенің мән-мағынасы таза практикалық ережелер мен мінез-құлыққа қатысты. Бұл ілім мемлекетті жақсы басқару, мемлекеттік қызметті адал атқару, сонымен қоса отбасылық өмірде дұрыс тәртіптің болуы туралы ілім. Конфуцийшілдік Хан (б.д.д. 206 ж. – б.д. 220 ж.) дәуірінен бастап қалыптасты. Конфуцийшілдік культі өзінің мазмұны жағынан Қытайда ежелден қалыптасқан дәстүрлі отбасылық-рулық әдет-ғұрыптарды қарапайым заңдастыруды (**ру деп ұққан жөн**) білдіреді. *Конфуций* жаңадан еш нәрсе ойлап тауып, қосқан жоқ, басқаға үйреткен жоқ. Оның өзі ешқандай жаңа дін туралы сөз болмайтынын, тек ежелгі заңдар мен жарлықтарды қатаң сақтауды талап ететінін айтқан. Қытайлардың діни сенімі бойынша, адамның басты борышы – бұл ұлдың (баланың) ата-анасына құрметі және ата-бабаны қастерлеу. Конфуцийшілдік шығармалардың бірінде: *«Ата-анаға әрқашан ізет көрсету, олардың ең сүйікті тағамдарын әкеп беру, олар ауырса демеу болу, қайтыс болғанда бар-жан тәніңмен қайғыру, о дүниелік болған ата-анаға салтанатпен құрбандық шалу – міне осы бес борыш ұлдың құрметі болып табылады (қасиеті)»*. Сонымен Конфуцийшілдік культінің басты объектісі – ата-баба рухы. Бір кереметі, *Конфуцийдің* талап етуі бойынша ата-баба аруағына арнап әдет-ғұрыптарды орындау мен құрбандық шалу аруақтар үшін немесе олардан қайырым, көмек алу үшін емес, тек ежелден бері қалыптасқан әдет-ғұрып солай болғаны үшін қажет еді. Жекелеген әртүрлі рухтар Конфуцийді табындырған жоқ. Конфуцийшілдік дінде оларға деген қарым-қатынас таза, біржақты. Бір қызығы, білім не деген сұраққа Конфуций: *«Адам деген атқа лайық және әдепті болуға бар күшінді салу: рухтар мен данышпандарды сыйлау және олардан қашық болу – міне осы білім деп саналады»* деп жауап берген. Шәкірттерінің бірінің өлгендер өзіне құрбандық шалғанын және бас игенін сезе ме деген тағы бір сұрағына Конфуций былай деп жауап берген: *«Егер мен сезінеді деп жауап берсем, онда ұлдың құрметінің орындалуы барлық жердегі мүдделерді ысырып қойып, тек о-дүниелік ата-анаға олардың тірі кезіндегідей қызмет көрсетуге айналып кете ме деп қорқамын, ал егер жоқ сезінбейді десем де, онда өлген ата-аналар көмусіз (жерлеусіз) қала ма деп қауіптенем. Сен үшін сұрақтың міндетті түрде шешуін табу қажет емес, уақыты келгенде барлығын өзің білесің»*. Өмірдің басты тәртібі қай заманда болмасын конфуцийшілдік философия мен дінді, әдет-ғұрыпты қатаң сақтауға келіп тіреледі.

«Егер көнеден қалыптасқан әдет-ғұрыпты сақтамаса, – дейді Конфуций, – немесе тіпті оларды алып тастасақ, онда барлығы бейберекет болып, тәртіпсіздік жайлайды. Неке дәстүрін жойындар – онда жұбайлар бір-біріне адал болмайды, қылмыс пен азғындық жайлайды. Жерлеу және құрбандық шалу дәстүрін жойындар – онда балалар қайтыс болған ата-анасына қарамайды әрі тірілерге де қызмет етпейді; шин-цзинь - ғұрпын жойындаршы - билеуші мен шенеуніктер арасындағы өзгешелік жойылады, екіжүзді князьдар өз билгендерімен жүріп, қыспаққа алу, күш көрсету туындайды», дейді. *«Мемлекетті ли ережесін сақтамай басқару, – дейді «Ли-цзи» (дұрыс мінез-құлық, тәртіп жайлы көне қытайлық трактат), – ертіп жүрушісі жоқ соқыр адаммен тең. Ли халықтың өмір сүруіне қажетті жағдайды жасайды. Ли болмаса онда жер мен аспан рухына дұрыс қызмет ету болмайды, немесе билеушіні шенеуніктен, жоғарыдағыларды төмендегілерден (қоғамдағы жағдайына байланысты), үлкендерді кішілерден (жасына қарай) ажырата алмайсың...»*

Конфуций ілімі жүздеген жылдар бойы ортағасырлық Қытайдағы барлық мектептің білім беру жүйесінде этикалық жағынан қызмет етті. Конфуцийшілдік Қиыр Шығыс халықтарының санасына ұмытылмас адамгершілік нормаларын сіңіріп, Инжілдің он өсиеті көпшілікке әсер еткенімен бірдей күшті ықпалын тигізді. Бұл алдымен *«бес тұрақтылық»* немесе *«бес қайырымдылық»*: адамды сүю, борышты сезіну, ... және шыншылдық. Бұған *«бес қарым-қатынасты»* қосу керек:

- 1) Билеуші мен бағынушы, басшы мен құл. Бұл қарым-қатынас қоғамда ең маңызды саналды және барлық қалғандарына жетекшілік етті. Конфуцийшілдік түсінікте басшысына адал берілу сөзсіз *«Қайырымды ердің»* негізгі сипаты болды.
- 2) Ата-ана мен балалар. Бұл қарым-қатынаста ата-ананың құқы ерекше, ең алдымен әкенің және балалардың, қасиетті ұлдың көрсеткен құрметімен байқалады.
- 3) Ер мен әйел. Мұнда ердің құқы өте шексіз, ал әйелдің міндеті еш сөзге келместен бағыну, үлгілі тәртіп пен шаруашылық жүргізу.
- 4) Үлкен мен кіші: жасы үлкенді ғана сыйлау емес, сонымен бірге әлеуметтік жағдайы, шені, дәрежесі, шеберлігі жоғарыға да қызмет көрсету.
- 5) Достар арасында. Достар арасындағы қарым-қатынас шынайы және еш есепке құрылмаған, өзара көмек көрсету сипатына ие болу керек.

Өкінішке орай, адамгершілікке барынша жақын конфуцийшілдік өсиеттердің *«қайырымды ерлерге»* арналғандары әрдайым орындала бермеді, дегенмен дәл осы тұлғаның дұрыс тәрбие алуына негіз болды. Конфуцийшілдіктің оң тұлғасы – қайырымды ер түрінде соншалықты *«жетілген дана»* ғалым, шенеунік, мемлекеттік қайраткер, даолыққа ұқсас, тек өмірден баз кешкен – аскет қана емес, өзіне *«бес қайырымды»* істі жинақтаған қарапайым және барлығынан өзін шектей білетін жан.

Конфуцийшілдік мораль этикалық тұрғыдан тұлғаға өте қатаң талап қояды және рухани адамгершілігін үздіксіз жетілдіруді талап етеді. *«Қайырымды ер жоғарыға ұмтылады, ал төмен адам төмен қарай жылжиды»*. Конфуцийшілдіктің тәртібі мен үлкенді тыңдауға бұйыруы шәкіртке Ұстаздың өсиетімен жүруді, ал жас ұрпаққа ата-бабаның тәжірибесін қызғыштай қорғауды тапсырды. Білімді ауыздан ауызға, *«жүректен жүрекке»* беру дәстүрі іс жүзінде ілімнің керісінше талқылануына жол бермеді, дегенмен жетекшінің көмегінсіз жазба ескерткіштерді ұғыну тіпті де мүмкін емес. Себебі *«бес қарым-қатынас»* каноны бойынша үлкен мен кішінің қарым-қатынасы маңызды орын алады, шәкірт ұстазы мен жасы үлкен жолдасының алдында өмір бойы төмен тұрады. Өмір сүріп келген барлық құрылыстар тұсында еш өзгермеген конфуцийшілдіктің негізгі қағидалары патриархалды монархияның идеологиясына сай қытай феодализмінің негізгі идеологиясы болды. *«Чжун-юн»* – нің *«Орта туралы кітап»*) барлық дәстүрлі өмір тәртібі (әдет-ғұрып) *«бес қарым-қатынасқа»* келіп тіреледі. Иерархиялық және патриархалдық қарым-қатынастың бүкіл негізі сонда.

Конфуцийшілдіктің тарихы. Конфуцийшілдік (*жу цзя* – ұлы кітаптар мектебі) даосизм сияқты Қытайда б.д. VI-V ғғ. пайда болған. Қытайдың басты үш діні - «*Сан цзяо*»-ның бірі. Конфуцийшілдіктің философиялық жүйесін *Кун-цзы* қалады. Конфуцийшілдіктің негізін салушылар ұрпақтан ұрпаққа жалғасып келе жатқан дәстүрлі отбасынан шыққандар, олар ресми қызметінен – «мансабынан» айрылса, қаңғыбас оқытушыға айналады. Бұл адамдар өмір бойы ежелгі кітаптар бойынша сабақ берумен күндерін көрді. Конфуцийшілдіктің бірінші кезеңі – Кун-Цзының өзінің қызмет еткен тұсы. Ол да қаңғыбас оқытушылар қатарына жатқан еді. Оның айтуынша конфуцийшілдік – этикалық-саяси ілім, онда ең басты орында адамның өнегелілік табиғаты, отбасы және мемлекетті басқару тұрды. Кун Цзы үшін бастапқы концепция «аспан» және «аспанның ықпалы», яғни тағдыр деп санауға болады. Адам аспан берген белгілі қасиеттерімен және соған сәйкес, яғни *Даонның* адагершілік заңдарымен (әрекет етуге) жүруі тиіс және оқудың көмегімен оны жетілдіруі керек. Өзін-өзі жетілдірудің мақсаты – *ли* этикетін ұстанушы «*қайырымды ер*» (*цзюньцзы*) дәрежесіне жету.

Сонымен қоса *Кун-цзы* ілімінің тағы бір басты концепциясы *жэнь* (адамгершілік) – отбасы, қоғам және мемлекет адамдары арасындағы идеалды қарым-қатынас. Бұл концепцияның негізгі принципі – «*өзіңе тілемейтінді өзгеге тілеме*». Осының негізінде *Кун-Цзы* өзінің саяси концепциясын (тұжырымдамасын) дамытты, қоғамдағы адамдардың (қоғам мүшелерінің) өз міндеттерін анықтап алуы, оның үлгісі отбасына қызмет ету болды.

Кун-Цзы іліміне тән сипат *антропоцентризм* (дүниенің тетігі адам деп білетін идеалистік ілім), оны *космогония* мәселесі мүлде қызықтырмайды. Ал ата-баба аруағына құрбандық шалу – оларға деген құрмет көрсетуді білдіреді.

Кун-Цзыда тағы бір маңызды орынды алатын *сяо* концепциясы – ұлдың ата-анаға құрмет көрсетушілігі, барлық жасы үлкендерді сыйлауы. *Сяо* жэнь және басқа да ізгілікті (рақымды) істердің негізі саналды және мемлекетті басқарудың ең тиімді әдісі болып есептелді.

Конфуцийшілдікті жалпының мойындауы *Кун-цзы* қайтыс болғаннан кейін басталды. Даосизмге қарағанда конфуцийшілдік қытайлық мемлекеттік иерархиялық жүйені қолдады – *чжэнь мин* (есімдерді өзгерту) ілімі әр адамның қоғамдағы өз орнын қатаң сақтауын талап етті.

Кун-цзы өлген соң конфуцийшілдік мектептер пайда болды: *Мэн-цзы*, *Сюнь-цзы*. *Сюнь-цзы* идеясы Хан дәуірінің (б.д. 206 ж. - б.д. 220 ж.) философтарына айтарлықтай ықпал еткен болатын, содан XIX ғасырдың аяғына дейін *Мэн-цзы* ілімі жетекшілік етті.

Конфуцийшілдікте құдайлар қанона бар, оған *Кун-цзы* да кіреді. Құрбандық шалу жүзеге асырылып отырады. Ата-баба культі мен рухтарға деген сенім айтарлықтай орын иеленеді. Конфуцийшілдік Қытайда *У-Ди* император тұсында үстемдік құрды, ал *Дун Чжуншун* басқа ілімдерді жойып, тек бірден-бір құрмет конфуцийшілдікке ғана көрсетілуін қалады. *Дун Чжуншун* конфуцийшілдік космостың *Ин* және *Ян* күштерін және бес алғашқы элемент *У-син* ілімін біріктірді. Адамның табиғаты оның тумасынан анықталған және аспандан берілген. Онда адамшылық (*жэнь*), аспандағы *Ин* мен *Ян* күштерінің әрекетін білдіретін айлакерлік те бар. Сезім – зұлымдықтың бастауы, бұл да адам табиғаты, тәрбиенің арқасында ол қайырымды және жетілген жанға айналуы тиіс. Билеуші адамдарды тәрбиелеуге міндетті, сол арқылы ол аспанның еркін орындайды (осы тұста *Дун Чжуншун* *Мэн-цзыға* қарсы келіп тұр), мұндай билеуші мен бағынушының қарым-қатынасын түсіндіру кейіннен «*үш байланыс*» концепциясында дамытылған, онда: билеуші-бағынушы, әке-ұл, ер мен әйел, мұнда бірінші компоненттер жетекші күш *Ян*-ге сәйкес келеді және бағынушы күш екіншісіне үлгі *Ин*-ге сәйкес келеді.

Конфуций ілімі жоғары күштер саласына тиіспейді, тек *Аспан* деп аталатын тұлғасы белгісіз құдіреттің тәртібі идеясынан басқаға сенбейді. Ол жер жүзінде тұрақты тәртіп пен басқарудың ізгілікті принциптері сақталатын уақытқа дейін адамның өзіне ерік береді. Бұл мәні жағынан конфуцийшілдік, ерте буддизмге ұқсас, құдайсыз дін. Алайда ғасырлар өте келе данышпандар мен оның басты шәкірттері қасиетті әулиелердің соңынан ерушілер қатарына еніп, қарапайым сауатсыз адамдардың арасында ілім таратты.

Конфуцийшілдік шығармалар түбекке ежелгі қытай жазуы таралуымен бірге христиандық дәуір басталған тұста ежелгі үш мемлекет – Когуре, Пэкче және Силлаға тарайды. Жазба деректердің барлығы конфуцийшілдік ықпалының ерте басталғанын дәлелдейді. Айталық, Когуренің астанасында б.д. IV ғасырда конфуцийшілдік университет болған, ал провинцияларда жекеменшік конфуцийшілдік академиялар болды. Шамамен сол уақытта Пэкчеде соған ұқсас мекемелер болды. Біріккен Силланың патша сарайы тандық Қытайға оқымыстылар делегациясын жіберді, ол сол жердегі конфуцийшілдік институттардың жұмысымен танысып, елге конфуцийшілдік тақырыптағы көп томдық еңбектерді әкелуге барды. Мемлекеттік дін буддизм болғанымен, конфуцийшілдік мемлекеттің басқару негізін құрады. Тіпті X ғасырда билікке Коре династиясында буддизмнің ықпалы күштірек болғанымен басқару түрі соншалықты өзгере қойған жоқ. Конфуцийшілдік ілімге бағытталған басқару дәуірі Ли династиясы тұсында өз шарықтау биігіне жетті.

Кореяда конфуцийшілдік негізінен білім беру, церемониялар этикеті және мемлекеттік қызмет саласында айқын көрініс тапты. Мемлекеттік қызметке тұру үшін тапсырылатын емтихандар немесе *кэого* X ғасырдың аяғында қытайлық жүйеге қарап енгізілуі конфуцийшілдік классикалық шығармаларды оқып-үйренуге күшті ынталандырушы құрал болды. Осының арқасында корейліктердің санасына негізгі конфуцийшілдік құндылықтар тереңдеп енді. Тіпті қазіргі күнде де корейлер конфуцийшілдік ілім негізінде тамырын тереңге жайған дәстүрлерін, әдеттерін және ойлау стереотиптерін лақтырып тастады деп айта алмаймыз.

Кореядағы конфуцийшілдік

Кореяға конфуцийшілдік өте ерте кезде келгені соншалық, оның дәл қай жылы екенін анық айту мүмкін емес. Конфуцийшілдіктің классикалық шығармалары түбекте біздің заманымызға дейін-ақ Қытай жазба ескерткіштерінің ерте үлгілерімен бірге тарағаны сөзсіз. Жазба ескерткіштерде Когуре, Пэкче және Силла мемлекеттерінің үшеуінде де конфуцийшілдік ілімнің (ықпалының) өте ерте кезде-ақ болғанын айғақтайтын мәліметтер бар. Айталық, IV ғасырда Когуреді орталық конфуцийшілдік университеттің болуы ежелден келе жатқан берік дәстүрдің бар екенін дәлелдейді. Провинцияларда жеке конфуцийшілдік академиялар болды. Шамамен сол уақыттарда Пэкче мемлекетінде осыған ұқсас мекемелер құрылды. Түбектің оңтүстігінде орналасқан Силла алғашқы екі мемлекетке қарағанда шетелдік идеяны кештеу қабылдады. Алайда 7 ғасырда түбекті біріктіргеннен кейін оның конфуцийшілдікке және қытай мәдениетіне деген қызығушылығы жылдам өсті. Қытайға келген корей оқымыстыларының елшілігі конфуцийшілдік институттың жұмысымен танысу үшін және конфуцийшілдік ілімінің көп томдық еңбектерін әкелуге жіберілді. Дегенмен Біріккен Силлада мемлекеттік дін буддизм болды, ал конфуцийшілдік мемлекеттің құрылымдық негізін және философияны қалыптастырды.

X ғасырда Коре династиясының билікке келуімен де басқару үлгісі айтарлықтай өзгерген жоқ, тек буддизмнің ықпалы күшейе бастады. Конфуцийшілдік ілімді басшылыққа алған Ли династиясы басқарған дәуірде (1394-1910) билікке таласқан саяси бытыраңқылық және әулеттер арасындағы өзара талас-тартыстар дәуірі деп жиі сынаудың негізгі себебі конфуцийшілдік канондарды әртүрлі талқылап, түсіну болғанымен де, ол негізінде конфуцийшілдіктің «*алтын ғасыры*», яғни оның гүлдену кезеңі болды.

Сарайлық конфуцийшілдік церемония

Кореяда конфуцийшілдік барынша даярлықпен және оның өте қатаң түрінде қабылданғаны соншалық, қытайлардың өзі корейлерді өздерімен салыстырғанда бұл діннің жолын ұстанушы нағыз тақуалар деп санады. Олар Кореяны «әдептіліктің Шығыс елі» атап, корейлердің белгіленген ритуалдық ережелерді асқан дәлдікпен, бұлжытпай ұстанатындарын көрсетті.

Уақыт өте келе конфуцийшілдікке деген тақуалық және құлай берілу көптеген топтар мен «ересьердің» тууына алып келді, сондай-ақ ілімнен алшақ схоластикалық даулар туындап, тым ұзаққа созылды. Ол тіпті Қытаймен салыстырғанда өте қиян-кескі, аяусыз түрде болды. Конфуцийшілдік ілімді түсіндірудегі алшақтықтар әрине саяси күштердің күресіне және әулеттердің өзара жауласуына ұласып, ақырында мемлекетті әлсіретуге әкеп соқты.

Кореядағы конфуцийшілдік оқу-ағарту жүйесі, дәстүрлі церемониялар мен азаматтық басқаруды білдіреді. XX ғасырдың басында монархияның құлауымен оның тек бірінші функциясы ғана өз мағынасын сақтап қалды. Алайда тамыры тереңге кеткен конфуцийшілдік дәстүрге сай өзін-өзі ұстау ережелері және әлеуметтік қатынастар әлі күнге дейін корейлердің ойлау жүйесі мен тәртібінде маңызды рөл атқарады.

Дегенмен, конфуцийшілдік философияның орнықты және дәстүрлі аспектілерін кейбіреулер тіпті соңғы уақыттарға дейін Кореяны модернизациялау жолына едәуір кедергі келтірген деп санады. Соның өзінде де бұл ілімдегі тұрақтылық пен қауіпсіздік идеясы тек қолдауға лайық.

Конфуцийшілдік принциптердің орнығуы «кვაго» немесе мемлекеттік қызметке тұру үшін тапсырылатын емтихан жүйесін енгізгеннен кейін одан әрі беки түсті. Осылайша теориялық жағынан болса да мемлекеттік жүйе құрылып, ел басқару істеріне жергілікті немесе жалпы мемлекеттік емтихан тапсыру арқылы оқымыстылар келді. Емтихандарға барлық адамдар үшін жол ашық болды, тек өте төменгі топтан шыққандар, яғни қасапшылар, актерлар, музыканттар, емшілер жіберілмеді. Емтиханды тапсырғандар өзінің қабілетіне қарай азаматтық және әскери орындарға тағайындалды. Азаматтық қызметкерлерге соттар, провинция губернаторлары, сарай маңындағылар жатса, ал әскерилерге армия және теңіз флоты жатты. Емтихан тапсыру үшін ең алдымен конфуцийшілдік классикалық шығармаларды білуі және оларға түсіндірме жасай алуы талап етілді.

Теория жүзінде оның әрқайсысы өзінің жеке қабілетіне сай емтиханды тапсырады деп саналғанымен, із жүзінде бұрыннан келе жатқан ақсүйектер немесе янбандар мен жер иеленушілердің өз жүйесі болды, байлық пен ықпалдың арқасында олар ешқандай емтихан тапсырмай-ақ жоғары мансапқа ие болып, қызметке өсіп отырды.

Емтихан тапсыру үшін конфуцийшілдік классикалық шығармаларды білуі және оларға түсіндірме жасай алуы, сондай-ақ өлең шығаруы, берілген тапсырмаға эссе жазу талап етілді. Емтихан тапсырушының қабілетін бағалағанда оның қытай каллиграфиясын жоғары шеберлікпен меңгергеніне аса мән берілді. Әрине мұндай жаттанды білімнің іс жүзінде ел басқаруға қажеттігі шамалы еді. Қытай деректерін білуге талап – жоғары интеллектуалдық деңгейге жеткенін білдіреді деп саналды. Сонымен бірге сабақты ұйымдастырудың өзі уақытты бос өткізуге немесе жаман әдетке үйір болуға бос уақыт қалдырмады. Алайда бұл жүйе әрдайым керемет жұмыс істеп тұрды деуге келмейді, орталық үкімет провинциалды әкімшілікке жалақы төлемеді, сол себепті оның кедейлерден ақша немесе пара алмай тұруы мүмкін емес еді. Астанадағы сарай маңындағылар патшаға елді қалай жақсы басқаруға болады, әрі қарай Аспанның қолдауына қалай ие болуға болады деген сияқты ақыл-кеңес беруден аулақ еді. Оның орнына олар өзіне немесе өзінің тобы үшін артықшылыққа жетуге таласқан өзара талас-тартыстардан қолдары тимейтін. Ең мықты философ конфуцийшілдер қайырымдылардың кейпіне еніп, бүкіл ғаламды және ондағы адамның орнын түсіндіру үшін эмпирикалық зерттеу немесе тәжірибелік әдістемемен айналысуға кішкентай да қадам жасауға тырыспады. Корея мемлекетінің билеушілеріне ықпалы бар буддизм, елді моңғол шақпыншылары басып алғанда айыпталып, билеуші династия құлатылды. Ал жаңа Ли династиясы буддизмді қудалап, конфуцийшілдердің саяси ықпалын күшейтті. XV және XVI ғғ. билікте негізінен білімді басқарушылар тұрған кезде, олардың кейбіреулері оқымысты ғалымдар болғандықтан, көптеген әлеуметтік реформалар жүргізілді, сот жүйесінде де өзгерістер орын алды. Бұл өнертабыстар дәуірі еді, оған дәлел – корей тілін транскрипциялап оқитын *хангыль* деп аталатын дәл фонетикалық жүйенің жасалуы.

XVII ғасырда философ-конфуцийшілдердің жаңа ұрпағы *Сирхак* ілімінің негізін салушылар немесе шынайы ғылыми мектеп пайда болды. Оларды қызықтырған сала академиялық мәселеден гөрі университеттер болды. Кореяға жанама жолмен кірген батыс ілімдерінің ықпалымен Қытайдағы иезуиттік миссия арқылы оқыған адамдардың ішінен шыққан олар ұлттың күш-қуатын және елдің қорғанысын қалай көтеруге болады, ауыл шаруашылығы, сауда мәселелері және елдің әл-ауқатын көтеруге баса назар аударды.

Өкінішке орай, әлі де түрлі топтар өзара жауласып жатты. 1592-1598 жж. Кореяға жапондықтар басып енгенде ел мүлде қорғанысыз болып, династия билігі толығымен қираған XIX ғ. аяғына дейін елде өзін-өзі оқшаулау саясаты жүрді. Сол тоқырау жылдарында ортодоксальды конфуцийшілдер сектасы өз беттерімен қатып қалған, түкке жарамсыз діни доғмаларға жармасып, таланған елді одан әрі қанауды жалғастырды, ал Сирхак қозғалысының жекелеген реформаторлары елде орын алған осы жағдайға болар-болмас әлсіз қарсылық білдіруге ғана шамасы келді.

Сонгюнган академиясындағы конфуцийшілдік церемония

Әр жыл сайын Сеулде жоғарғы қызметке тұрғысы келетіндерге арналған негізгі мемлекеттік емтихандар өтті, ал жылына екі рет күзде және көктемде Конфуцийдің құрметіне салтанатты церемония жүргізілді. Күзгі церемониялар қазіргі кезде конфуцийшілдік Сонгюнган университетінде өтеді. 1910 жылы жапондар билікті басып алғаннан кейін конфуцийшілдік жүйе мүлде жойылды, бұл жағдай екі жылдан кейін, яғни соңғы императорлық династия өмір сүруін тоқтатқаннан кейін Қытайда қайталанды.

Дегенмен, конфуцийшілдік ілім билік және басқару жүйесінде өзінің бұрынғы рөлін жойса да, қаншама ғасырлар бойы сіңіп қалған бұл доктрина корейліктердің ойлау жүйесін өзгертті және осы іліммен байланысы бар дәстүрін, әдет-ғұрпын лақтырып тастады деуге келмес. Бір шетінен корейліктер адамның жасына құрметпен қарайды, сыйлайды, қоғамдық тұрақтылықты бағалайды, білімге, өзін-өзі жетілдіруге ынтық. Ал екінші жағынан, оларда өткен заманды идеал етіп көрсету, қатаң әлеуметтік иерархия бар, әрі әлемді сол қалпында емес, болуы тиіс идеал күйінде қабылдайтын қандай да бір абстрактілі түңілушілік тән.

Конфуцийшілдік мұраларды оқып үйренушілер

Конфуцийшілдікте шіркеулер жоқ, конфуцийшілдік ұйымдар бар. Жыл сайын ата-бабаны еске алуға байланысты ритуалдар жүргізіледі, әйгілі конфуцийшілдер құрметіне еске алу церемониясы өтеді. Сеулдегі Сонгюнган университетінде елдегі конфуцийшілдік орталығы орналасқан. Конфуцийшілдіктің қасиетті орнында жыл сайын көктем мен күзде арнайы церемония ұйымдастырылады. Қазір Кореяда 200 хянге қасиетті орны бар Конфуций академиялары бар, онда жастарды дәстүрлі құндылықтар мен мәнерге үйретеді. Мұнда конфуцийшілдік құндылықтарды қазіргі заманғы индустриалдық қоғамның талабымен үйлестіруге талпыныс жасалады.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Конфуций іліміндегі әлеуметтік идеал және әлеуметтік тәртіп.
2. Кореядағы конфуцийшілдік ілім ортағасырларда қоғамның қай саламен байланысы болды?
3. Мемлекеттік емтихан немесе кванго жүйесімен конфуцийшілдік қандай байланысы бар?
4. Ли әулеті кезіндегі конфуцийшілдік ілімнің рөліне баға беріңіз?
5. Қазіргі кезде корей халқының өмірінде конфуцийшілдік қандай орын иеленеді?

БУДДИЗМ

Жалпы мәліметтер

Буддизм б.д.д. VI ғасырда пайда болған әлемдік діндердің алғашқысы. Кейіннен ол дүние жүзінің түрлі елдерінде және ең алдымен Азияда миллиондаған табынушыларын тапты.

Буддизмнің пайда болуы Сиддхартхи Гаутаманың (Будда) есімімен байланысты. ол шамамен б.д.д. 560 ж. туылған. Оның туған жері Непалмен шекаралас Үндістанның солтүстік-шығысы деп саналады. Гаутама ханзада шакья тайпасының патшасының ұлы болған. Ол 29 жасында үлдемен-бүлдеге оранған өмірін, үйін, әйел-баласын тастап, ел кезіп кетеді. Алты жыл бойы шындықты іздеп, брахман-аскеттермен әңгімеде өзін-өзі қинайды. Ақырында Гаутама шындықты тауып, дәл сол сәттен бастап ол Будда, яғни көкірек көзі ашылған, данышпан болды. Бірінші уағзында ұлы шындықты қайта түсінуде Будда өзінің Бенаресте кездестірген 5 шәкіртіне жеткізді. 40 жыл бойы Будда мен оның шәкірттері өзінің ілімін Солтүстік және Орталық Үндістанға таратты. Будда шамамен б.д.д. 480 ж. сенушілерінің саны жағынан да және географиялық таралуы жағынан әлемдік болған діннің негізін қалаған Будда қайтыс болады.

Жаңа діннің одан арғы тарихының дәстүрлі буддалық нұсқасы оны бүкіл ел бойынша жүрген жеңісті шеру түрінде көрсетеді, яғни жаңа ілімді барлығы, бай да, кедей де қабылдады-мыс, әртүрлі касталар мен кәсіп иелері Будданы бірдей қарсы алды және оның

ілімін бірден қабыл етті. *Бимбисара, Прасенаджит және Аджаташатру* патшалар бірден Будданың ізбасарына айналды. Будда қайтыс болғаннан кейін оның ең жақын ізбасарлары *Раджагрихте* жиналып, жаңа діннің бірқатар негізгі қағидаларын талқылап, бекітті. Дегенмен, буддизмді жақтаушылар арасында келіспеушіліктер туды, сол себепті жаңа Собор шақыру қажет болды, ол біріншісінен кейін жүз жыл өткен соң *Вайшалиде* өтті. Тағы бір жүз жылдан астам уақыт өткен соң, *Ашоқ* патша (б.д.д. III ғ.) тұсында, *Паталипутра* (қазіргі Патна) қаласында үшінші Собор ұйымдастырылды. Онда *Типитаканы* (санскритте – *Трипитака*) құрайтын буддизмнің қасиетті жазбаларының мәтіні бекітілді және елдің әр бұрышына уағызшылар жіберу туралы шешім қабылданды.

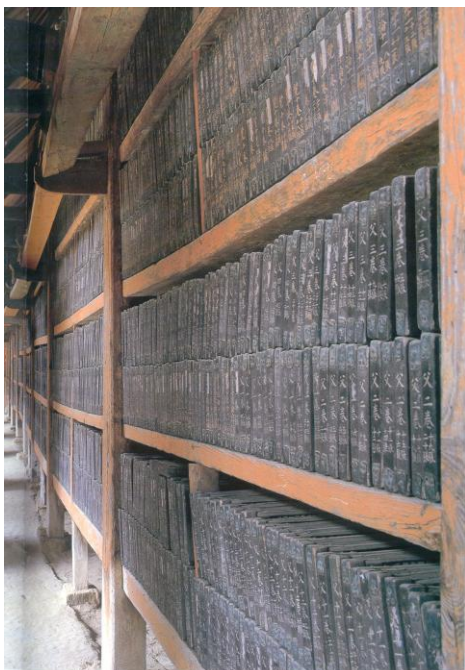
Буддизм үш әлемдік діннің біреуіне айналды және Үндістанның өзінде емес, одан тыс жерлерде: Цейлонда, Бирмада, Кореяда, Қытайда, Үндіқытай елдерінде, Жапонияда миллиондаған адамдарды қамтыды. Бұл тұрғыдан алғанда, бұл діннің тарихы христиандыққа ұқсайды, ол да Таяу Шығыс елдерінің бірінде пайда болғанмен, кейіннен өзінің билеуші позициясына Шығыста емес, негізінен Батыста ие болды және сол жерде басты дінге айналды.

Жалпы буддизм ұғымы қамтитын көптеген секталар мен ұйымдардың ішінде бірнеше негізгі бағытты бөліп көрсетуге болады. Олар діни ілім және тәжірибе жағынан ерекшеленеді. Классикалық *тхеравада* немесе *хинаянаның* Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Азияның әртүрлі елдерінде өте көп табынушылары бар және ол *Типитаканың* бастапқы *палһілік* мәтіндеріне сүйенеді. Одан басқа *варджаяна, дзэн-буддизм* және *ламаизм*, діни ілімнің солтүстіктік (*махаяналық*) түсіндірмесі кең тараған.

Буддизм тарихы бойынша деректер Буддизм туралы неғұрлым ертедегі дереккөздер б.д.д. III ғ. ортасына жататын археология және эпиграфика деректерінде берілген. Буддалық мәдениеттің екі материалдық ескерткіші ең бағзы дереккөз деп танылған. Оның біріншісі - буддизмнің негізін қалаушы – *Сидхартха Гаутаманың* құрметіне арналған непалдық *Румминдеи* қаласы маңындағы колоннадағы жазу. Екіншісі – *Ашоки* императордың жартастағы жарлықтары (эдиктілер), оларда Будданың өзі мәлімдеген сұралардың атаулары келтірілген. Буддизмнің пайда болуы кейіннен буддизмнің канондық жинағы – *Типитака* (бұл пали тілінде «*үш сөз*» немесе «*үш себет*» дегенді білдіреді) құрамына кірген бірқатар шығармалардың дүниеге келуімен байланысты болды. Бұл канон үш дербес, бірақ идеялық жағынан өзара байланысқан және біртұтас мағынаны құрайтын бөліктерден тұрады.

Бірінші – *Сутра-питака* – бұл барлық тыңдаушыларға бағдарланған әңгіме-тәлімдер жинағы. Екінші бөлік – *Виная-питака* – *сангха* (буддалық қауым) мүшелерінің тұрмысын, мінез-құлқын және ережелер жинағын бейнелейді. Бұл бөліктің негізін *Прагмикиа* – будда тақуаларының мінез-құлық кодексі құрайды. Виная сондай-ақ тұтастай сангханың, сонымен бірге оның билік басындағы жекелеген мүшелерінің өзара қарым-қатынасын реттеді. *Типитаканың* алғашқы екі бөлігі қанша ғасыр өтсе де өзгеріссіз қалды. Канонның үшінші бөлігі – *Абхидхарма-питака*ның жағдайы басқаша қалыптасты. Канондық әдебиет тарихының ерте кезеңінде «*Абхидхарма*» терминімен тәлімгерлік әдіс аталды. Кейінірек үшінші «*себетте*» этикалық және абстрактілі-философиялық тақырыптағы уағыздар мен өсиеттер жинақталды.

Бүкіл *Типитаканың* көлемі ғаламат үлкен, оған мына төмендегі факті дәлел. 1893-1894 жж. Бангкокте сиамдық пашаның бұйрығы бойынша осы ескерткіштің кітап басылымын шығару қолға алынды. Ол үлкен форматт 39 томд құрады, оның ішінде *Винаяның* үлесінде 8 том, *Сутра* – 20, *Абхидхарма* – 11. Алайда көлемі жағынан *Типитакадан* асып түсетін қасиетті буддалық жазбалар жинағының басқа да үлгілері бар.

Трипитака Кореана

Буддизм эволюциясы Ерте буддизмге қағидалардың абстрактілігі, мифологияның жеткілікті дамымағаны, табынудың жетімсіздігі сипаттары тән. Бұның бәрі оның халық арасында таралуына кедергі келтірді, өйткені адамдарға айқын көрініске толы культтік ритуалдар мен салтанатты рәсімдер неғұрлым түсінікті және жақын. Кейінірек буддизм негізінен дәл осы бағытта дамыды.

Б.д.д. IV ғ. бастап Пенджаб пен Солтүстік-Батыс Үндістанға гректер, парфиялықтар, бактриялықтар ағылып келе бастады. Олардың наным-сенімдері мен салт-дәстүрлері жергілікті халықтың тұрмысы мен идеологиясына, оның ішінде дініне де ықпал жасады. Мысалы, антикалық дене, тән сұлулығына табыну уақыт өте келе адам тәніне, оның бейнесі мен әшекейлерге деген буддалық жеккөріністі жеңіп шықты.

Буддизмнің таралуы абстрактілі-схоластикалық пәлсападан аулақ, жаңа елдер мен халықтардың жергілікті діндерімен бетпе-бет келді. Буддизм олардың тұрмыстық және діни дәстүрлеріне икемделе бастады. Өзінің одан арғы даму процесінде буддизмнің мазмұны да, формасы да айтарлықтай өзгерді.

Махаяна – біздің заманымыздың басында ресімделген буддизмнің жаңа түрі. Оның қолдаушылары өз ілімін «*махаяна*» - ақиқатқа апаратын «*үлкен*

доңғалақ», «*кең жол*» деп атады. «*Кішкентай доңғалақ*», немесе «*хинаяна*» деп олар оңтүстікте билік құрған бұрынғы ілімді атайды. *Махаяналық формадағы* буддизмді Кушан империясының патшасы *Канишка* қабылдады, б.з. 100 жылы шамасында *Кашмирде* өткен жаңа Собор туралы аңыз осы патшаның есімімен тығыз байланысты. Собор махаянаның негізгі ережелерін тұжырымдап, бекіткен болатын.

«*Хинаяна*» терминін алдымен осы бағыттың қарсыластары енгізді. Кейін ол өзінің жақтаушылары арасында да тарап кетті, олар өз діни сенімін *тхеравада*, яғни «*ақиқат ілім*» деп атағанды жөн көреді.

Буддизмнің барлық бағыттары, секталары мен қауымдары өз діни сенімінің негізі ретінде бір ғана дереккөз – *Типитаканы* мойындайды. Айырмашылығы – қағидалардың «*үш себеттің*» қайсысының мазмұнынан бастау алатынында. Тіпті діни ғалымдардың өзі де буддизмнің басты бағыттары – *хинаяна мен махаянаның* барлық нюанстары мен егжей-тегжейін түсіне бермейді. Бұл бағыттардың схоластикалық сюжеттері, аңыздары, ілімдері, этикалық қағидалары және әулиелер пантеоны керемет араласып кеткен. *Махаяна тхеравадаға* көбірек ықпал жасаған деп мойындалады.

Екі бағыт арасындағы күрестің бірінші кезеңі ерекше өткір және бір-біріне төзбейтін түрде сипатталады. Алдымен *махаяналық* мәтіндерде *хинаяналық* кітаптар кінәланады. Алайда *махаянаны хинаянамен* сабақтаспайтын тым жаңа бір бағыт деп санауға болмайды. Ол *хинаяна* бірінші баспалдағы болған діннің дамуындағы екінші кезеңді білдіреді. *Махаяналық* аңыздардың «*үлкен доңғалақ*» пен Будданың алғашқы уағыз арасындағы байланысты атап көрсетуі тегін емес. Дегенмен, *махаянаның* мазмұны бастапқы *хинаяналық* ядродан алынған материалмен шектеліп қалған жоқ. Өзі таралған жердің бәрінде де оның тұрғылықты халық тұтынатын діни сенімдер мен нанымдарға икемделуіне тура келді, мұның соңынан жергілікті мифологиялық сюжеттер мен табыну элементтері араласып, пантеон да жергілікті құдайлар мен әулиелер есебінен байи түсті. Мысалы, барлық корейлік будда храмдарында негізгі дұға бөлмесімен қатар пірлерге табынатын орын орналасқан, ол жерде тұрғылықты елдің қамқоршы құдайына немесе тау рухына табынуы

жүзеге асырылады. Әдетте ол жанында үйретілген жолбарысы бар кәрі шал түрінде бейнеленеді. Бұл символ қытайлық дао дәстүрінің жергілікті анимистік сенімдермен тұтасқан бейнесі. Кумирлік залдағы ғұрыптар мен храмда жүргізілетін Будда құрметіне арналған салтанатты рәсімдер бірдей мағынаға ие. Әйтпесе, храм тұрған жердің жергілікті тау рухтары ашулануы мүмкін. Мұндай эклектика Будданың түрін өзгертуі жайлы буддалық ілімдерге сай келеді.

Буддизм Үндістаннан Орталық, Орта және Шығыс Азия елдеріне таралуына орай дәстүрлі діндердің, сондай-ақ әлеуметтік-саяси жағдайлардың, жергілікті мүдделер мен козғалыстардың ықпалына тап болды. Ол неғұрлым кең арналы әлеуметтік мүдделер мен мақсаттарды қабылдай отырып, өзінің тар шеңбері мен томаға-тұйықтығын жеңіп шығуға міндетті болды. Бұның бәрі өз кезегінде осы елдер мемлекеттерінің тарапынан буддизмге деген қызығушылық туғызуы тиіс еді.

Махаянаның оны *хинаянадан* ерекшелеп тұратын негізгі ережелері мынадай: біріншіден, *махаяна сангха* мүшелері деп Будданың барлық қолдаушыларын мойындады, ал *хинаяна* бойынша тек тақуалар ғана оның құрамына кірді. *Махаяна* әйелдерді де сангханың толыққұқылы мүшесі деп таныды. Осы арқылы *махаяналық* бағыттың сенушілер саны едәуір өсті, ал буддизмнің ықпалы күшейді. Екіншіден, *махаянада* ритуалды-ғұрыптық мәселеге өте үлкен мән берілді. *Хинаянада* барлық ғұрып қарапайым дұға жасаумен шектелген болса, *махаянада* қалың халықты қызықтыратын салтанатты көріністер, сиқырлы арбаулар, пұт-мүсіндерге тағзым ету және т.б. шаралар кеңінен қолданыла бастады. Үшіншіден, *махаяна* буддалық клирдің өмір салтын өзгертуге мүмкіндік берді. *Хинаянада* тамақ пен киім кинодегі аскетизм және өзін-өзі шектеу сақталды. *Махаяналық* тақуалар мен бонзалар майлы ет тағамдарын қолдана бастады, қарапайым матадан тігілген рясаларын әдемі және қымбат маталарға ауыстырды. Олар үңгірлер мен ормандардағы мекендерін тастап, орасан зор және салтанатты монастырларға көшті. Төртіншіден, *махаяна* жана буддалық әдебиеттің санын көбейтті. Бастапқыда махаяналық діни ғылым кітаптары *санскритте* жазылса, кейінірек тибет және қытай тілдеріне аударылды. Буддизмнің дамуы және таралуы алғашқы кезде ол таралған елдердегі адамдардың санасы мен тұрмысына сіңіп қалған ежелгі халықтық наным-сенімдермен және культпен қатар өмір сүру арқылы жүрді. Мұндай тығыз көршілестік осы діндердің барлығының өзара ықпалдасуына әсер етті. Бұған дәлел – көптеген индуизмдік құдайлардың буддалық пантеонға кіруі.

Буддизмнің таралуы *Хинаяна* Оңтүстік-Шығыс Азияда, әсіресе Шри-Ланкада (Цейлон), Мьянмарда (Бирма), Таиландта, Комбоджада және Лаоста таралған. Б.з. II-ғ. ортасында Орталық Азия мен Жібек жолы арқылы Қытайдың буддизммен қатынасы басталды. Көпшілігі Қытайда туып-өскен Үндістанның, Кашмирдің, Согдының, Парфияның, Хотан мен Кучаның көпес отбасыларынан шыққан тақуалар санскриттегі буддалық мәтіндерді қытай тіліне аударып бастады. Басында бұл *хинаяна* мәтіндері болса, кейіннен махаянаның қасиетті мәтіндері де аударылды. Көптеген тақуалар Жібек жолы бойымен немесе теңіз арқылы Орталық Азияға сапар шекті.

Қытайда және Шығыс Азияда ең көп таралған буддалық мектеп «*Таза жер*» мектебі болып табылады. Тіпті біздің заманымыздың өзінде қытай мәдениеті тараған аймақтағы бұл мектептің танымал болу себебі – *Таза Жердің* батысында орналасқан Будда Амитабаның қайта туылуы идеясы ажалсыздардың қайтыс болғаннан кейін «*батыс жұмаққа*» баратыны туралы даостық идеяға сәйкес келуінде.

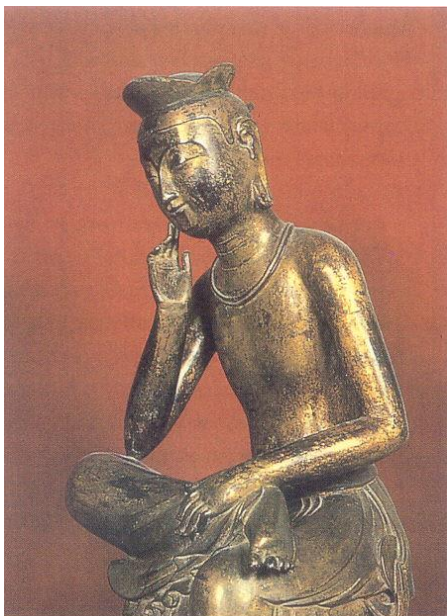
Қытайлық буддалық дәстүр біздің заманымызда негізінен Қытай Халық Республикасында өте шектеулі аумақта өмір сүруде. Ол Тайваньда неғұрлым кең таралған, Гонконгте қолданысқа ие, Сингапур, Малайзия, Индонезия, Таиланд, Вьетнам және Филиппиндегі қытай қауымдарында, сондай-ақ қытайлықтар қоныстанған Құрама Штаттар мен басқа да елдерде бар.

Қытайдан басқа, Батыс және Шығыс Түркістаннан табылған буддизмнің ерте формалары Орталық Азия елдерінің өзге мәдениеттеріне де таралды. Буддизм алғаш рет Түркі қағанатына Согдианадан *хинаяна* түрінде жетті, оған Кушан кезеңінің (б.з. II-III ғғ.) соңынан бастап *махаянаның* кейбір сипаттары тән болды. Солтүстік және Батыс қағанаттары заманында түркілер арасында Тұрпан ауданынан келген махаяналық тақуалар көп болды.

Қазақстанда және Қырғызстанда VI-X ғғ. жататын буддалық монастырлар қирандылары табылған. Олардың батыс түркілер немесе ұйғырлар дәстүрінің қайсысына тиесілі екендігі анықталмаған, себебі мұнда Тибеттің ықпалы да зор болды. Ыстықкөлдің шығысында және батыс өңірінде орналасқан Іле мен Шу өзендерінің аңғарларында да жартастағы буддалық жазбалар көптеп табылған.

Кореяға буддизм IV ғ. екінші жартысында кірді, одан ары қарай ол Жапонияға таралды. Кореяда буддизм моңғолдар билігі аяқталған XIV ғ. соңына дейін гүлдену кезеңін бастан кешті. XII ғ. басына дейін, конфуцийшілдік бағдарды ұстанған Ли әулетінің билігі тұсында буддизм едәуір әлсіреді. Жапондар басқарған уақытта буддизм қайта жаңғырды. *Чань-буддизм* формасы басым болды, ол Кореяда «*сон*» немесе «*дзэн-буддизм*» деп аталды.

Бастапқыда буддизмді Кореядан алған жапондар VII ғасырдан бастап оқып-үйрену және үздіксіз сабақтастықты қамтамасыз ету үшін Қытайға сапар шекті. Олар алып келген ілімдер бас кезінде философиялық ренкке ие болды, алайда кейіннен жапондық сипаттағы белгілерге бөленді. XIII ғасырда өзінің негізін қалаушының есімімен аталған *Нитирен* мектебі қалыптасты. XX ғ. осы сектаның негізінде *Сока Гаккай* жапон ұлттық қозғалысы дамыды. Жапонияға келген соң *чань-буддизм* дәстүрлері *дзэн-буддизм* деп атала бастады. XII-XIII ғғ. олар гүлдену кезеңіне жетті. *Дзэн-буддизм* сонымен бірге жапон мәдениетіне ғана тән айқын белгілерге ие болды. *Дзэн-буддизмде* Жапонияның жауынгерлік дәстүрінің анық ықпалы байқалады. Жапондардың ұлттық *синто* дінінің ықпалы арқасында *дзэн-буддизмде* мәдени ерекшеліктері бойынша толығымен жапондық болып табылатын гүлдерді әшекейлеу, шай салтанаты және т.б. дәстүрлер дамыды.

Медитацияда отырған Будда

Буддизмнің қытайлық формасы сондай-ақ Вьетнамда да таралды. Оңтүстікте, б.з. II ғ. аяғынан бастап буддизмнің үнділік және кхмерлік формалары басым болды, бұл жерде *тхераваданың*, *махаяна мен индуизмнің* аралас болғанын атап айтқан жөн. XV ғ. оларды қытайлық дәстүрлер ығыстырып шығарды.

Индонезияда үнді мәдениетімен, оның ішінде *тхеравада және махаяна* түріндегі буддизммен байланыс б.з. II-III ғғ., Суматрада, Явада және Сулавесиде басталды. VII ғ. соңында буддизм Суматрада ресми дін деп жарияланды. IX ғ. басында Явада *Боробудур* ұлы кешені салынды. IX ғасырдың ортасына қарай явалық патшалар Суматраны, сондай-ақ Малай түбегін жаулап алды. Осы аумақтың бәрінде *махаяна* салтанат құрды. Бұл кезеңде *махаяна* Ашока патша заманынан бері *ерте хинаянаны* ұстанған Непалға да тарады. *Махаяна хинаянаны* ығыстырып қана қоймай, Орталық Непалда біздің заманымызға дейін сақталып келді.

VII ғ. бірінші жартысында Тибеттің Шығыс Түркістандағы Тарым өзені бассейнінің оңтүстік бөлігінде орналасқан Хотаннан келген буддизммен (махаяналық дәстүрдегі) алғашқы қарым-қатынасы жасалды. *Тибеттік буддизмдегі* көрнекті тұлғалардың бірі *Далай-лама* болып саналады. *Далай-лама* бүкіл тибеттік буддизмнің қамқоршысы бола отырып, кез-келген дәстүрдің кез-келген басшысынан жоғары тұр. Тибет Үндістанның өзінде буддизм біртіндеп жолға түсе бастаған дәстүр түрінде қалыптасқан уақытта үнділік буддизмнің мұрагеріне айналды. Тибеттіктердің буддизмге қосқан үлкен үлесі – оны ұйымдастыру және үйрету әдістерін одан ары дамытқаны. Тибеттіктер барлық негізгі мәтіндердің мәнін ашу тәсілдерін және түсіндіру мен үйретудің керемет жүйесін жасады.

Буддизм Тибеттен Ладакх, Лахул-Спити, Киннуар, Непалдағы Шерпа облысы, Сикким, Бутан және Арукачал сияқты Гималайдың басқа аудандарына да тарады. Дегенмен ең көлемдісі буддизмнің Моңғолияға таралуы болды. Тибеттік буддизмді сонымен бірге Шығыс ханның басқа да мұрагерлері, атап айтқанда: Шығыс және Батыс Түркістанды билеген Шағатай хан, Парсы елін билеген Или хандар қабылдады. Бірнеше онжылдықтар бойы тибеттік буддизм Парсы елінің мемлекеттік діні болды, алайда ол тұрғылықты мұсылмандар тарапынан қолдау таппады.

XVII ғ. басында тибеттік буддизм Моңғолиядан солтүстікке, Забайкальенің бурят еліне кірді. XVIII ғ. тибеттік буддизм Моңғолиядан Туваның түркі тұрғындарына да тарады. Батыс моңғолдарға, ойраттарға тибеттік буддизм алғаш рет XIII ғасырда келді, бірақ кең тарала қоймады. XVI ғ. аяғында – XVII ғ. басында тікелей Тибеттен және ішінара Моңғолия арқылы келген *Гелуг дәстүрі* кең таралған уақытта тибеттік буддизм тамырын тереңге жіберді. Бұл Жоңғарияда, Шығыс Түркістанда (ҚХР-дағы Шыңжаң солтүстік провинциясы), Шығыс Қазақстанда, сондай-ақ Алтайда болды. Қалмақтарға тікелей Тибеттің өзі рухани жетекшілік жасады.

Буддалық ілімдер Азияның барлық ең маңызды аймақтарында кеңінен таралды. Бұл аймақтардың әрқайсысында буддизм жергілікті салт-дәстүрлерге бейімделді, өз кезегінде әрбір мәдениет те оның дамуына өз үлесін қосты. Буддизмнің формалары әртүрлі және көп болғанмен де, олардың барлығы Будданың іліміне негізделі отырып, бір-бірінен ашшақ кетпейді.

Будда және оның діни ілімі Деректерге сәйкес, Будда басқа құдайлардың бар болуын мойындаған. Ежелгі буддизм пантеонын аяқшалардың патшасы *Кубера*, байлық құдайы *Индра*, тау шыңдары мен аспан әміршісі Шакра және басқа Үндістанның бұрынғы діндерінің құдайлары кірді. Құдайларды шын түсіну – *«деватанусмирти»* діндарлардың алты негізгі міндетінің біреуіне жатады. Ежелгі буддалық құдайлар адамдарға қатысты қайырымды, өшпенді және жағдайға байланысты бірде адамға көмектесетін, бірде зиян жасайтын аралық құдайлар деп бөлінді. Құдайларға тағзым етілді, сый тартылды, т.с.с. Буддизмнің басқа халықтар арасында таралуы барысында құдайлардың ассимиляциялану, диффузия және идентификациялану үдерістері жүрді. Жаңа және ескі атауларымен олар жалпы буддалық пантеонға кірді және

бодисатваларға, ипостастарға, құдайлардың жарына, дербес құдайларға айналды.

Буддизмде ең жоғарғы құдай деп Будда есептеледі. **Иисус Христован** немесе Алладан айырмашылығы, әлемнің жаратылуы, барлық жандының өзгеруі және оларды бақылау, құнарларды кешіру және көпірлерді жазалау сияқты функциялар оған тән емес. Бірақ бұл оның құдайлық қасиетіне зардабын тигізбейді, оны біз аңыздарда жазылған өзіндік бағасынан көреміз: *«Мен данышпанмын, қандайда бір кінадан (кірден) тазамын. Менің ұстазым жоқ; адамдар арасында, құдайлар ішінде де маған тең келетін ешкім жоқ. Мен осы дүниедегі әулиемін, мен ең жоғарғы ұстазым, Мен – Будданың өзімін»*. Будда жай ғана құдай емес, құдайлардың ең ұлысы, патшасы. Соның өзінде Будда көп бейнелі, бұл оның сан түрлі күшке айналып, құбылатынын дәлелдейді. Будданың ғажайып табиғаты мен күші жайлы канондық әдебиеттерде көптеген дәлелдер бар. *Типитаканың* бір кітабында Будда 3500 ғажайып іс жасаған делінеді. Олардың кейбірі **Христостың** інжілдік кереметтеріне ұқсайды. Ол да **Христос** сияқты «өзгереді». Ең жоғарғы христиандық және буддалық құдайдың тууы мен өлімін мынадай ұқсас белгілер: *«алапат жер сілкінісі», «ашық аспандағы найзағай», «жаңа жұлдыздың тууы»* және т.б. сипаттайды.

Жан – көптеген діннің басты ұғымының бірі, ал буддизмде ол ерекше маңызға ие. Қасиетті буддалық жазбаларға сәйкес жан төрт элементке: сезім, көрініс, тілек және танымға (немесе сана) бөліне отырып, жоғалады. Адамның өзі де жоққа айналады. Будда кейбір пікірлерінде тұлғаның, демек жанның нақтылығын жоққа шығарады. Тағы да бір буддизмнің маңызды ұғымы – *«нирвана»* жан түсінігімен тығыз байланысты. Бұл ілімнің мазмұны жұмбақ. *«Нирвана»* сөзі санскритте *«өшу»* дегенді білдіреді. Будданың өлімі туралы буддалық мәтіндерде нирвана туралы айтылады, жыл санау да *нирвана*, яғни Будданың өлген мезетінен жүргізіледі. Демек, *«нирвана»* сөзін өмір сүрудің тоқтауы, келмеске кету деп түсінген жөн.

Буддизмде *нирвана* ұғымының мағынасы буддалық доғмалардың көпшілігінің мағынасы сияқты тым күңгірт. Оны талдауға көптеген еңбектер арналған, соның өзінде олардың авторларының арасында *нирвана* ұғымын түсіндіруде едәуір келіспеушіліктер бар. Дегенмен, *нирвана* кез-келген тілек пен құмарлықтың жойылуын, түптеп келгенде, тіпті сана мен өзіндік сананың жойылуын білдіретіні күмәнсіз. Іс жүзінде сөз болып отырған мәселе өмірдің таусылуы, қайта туу сабақтастығын үзетін түбірімен жойылу туралы болып отыр.

Жанның көшіп-қонуы туралы ілім *брахманизмде* болды және сол замандағы Үндістанда күмән келтіруге де, талқылауға да жатпайтын нағыз ақиқат деп есептелді. Бастапқы буддизм де осыны қолдады. Будда өзінің жаңа ілімін ескілерге қарсы қоймады, оларды ығыстырып шығаруға тырысқан жоқ, ол тек ескі ілімдерді жаңамен толықтыруға ұмтылды. Мұндай жағдайда бірікпейтінің өзі бірігуі сөзсіз еді. Ал дін саласында бұл жүзеге асты.

Дәл осындай жасанды бірігу құтқарылу туралы буддалық ілімнен де орын алған. Ол бастапқы буддизмде басты орында болды. Мұнда адамның пәни өмірдегі қиындықтар мен қауіптерден құтылуы емес, жанды құтқару жайлы айтылған. Бірақ *Гаутама* өмірбаянындағы шешуші сөз – адамдардың тәнін азаптау көрінісінің әсерімен оның дүниәуи тірліктен баз кешуіне байланысты өмірді азап шегу ретінде қабылдау туралы буддизмнің негізгі тезисі жанға ғана емес, тәнге де қатысты. Дегенмен, Будда ілімінің одан әрі қалыптасуында адамның рухани мәнін құтқару мәселесі басты рөлге ие болады. Ол өз шешімін нирвана жайлы ілімнен табады.

Нирвана – адам өмірде бастан кеше алатын тұрақты хал. *Нирвана* туралы ілім діндарларға азаптан құтылудың тұманды мүмкіндігін берді. Буддалық уағыз қандай-да бір жолды немесе нирванаға жету тәсілін таңдай отырып, басқаларына теріс қараған жоқ. Олардың бір-бірімен үйлеспей-тініне қарамастан, барлығын бірдей қабылдады. Дәл осы икемділігінің арқасында ерте буддизмнің ықпалы күшейді. Оның негізгі қағидаларынан сол замандағы үнді қоғамының түрлі әлеуметтік топтары өзіне қажетті рухани азық тапты.

Жанның көшіп-қонуы туралы ілімді буддизм ойлап тапқан жоқ. Ол алғашқы қауымдық қоғам діндерінде кең таралған болатын, ол ежелгі Жерорта теңізі аймағы діндерінің біркатарында бар. Буддизм бұл ілімді *брахманизмнен* алды. Басқа діндердегі сияқты, буддизмде де ол жанға сенуге негізделген. Бұдан шығатыны, жан, бақи өмір туралы ерте буддизмдегі түсініктер жалпы алғанда басқа діндерден ерекшеленбейді. Олар көбінесе *брахманизмнен* және тіпті одан да көне ведалық дереккөздерден алынған, сөйтіп олар буддизмнің бір құрамдас бөлігіне айналып, оның түсініктер кешеніне енгізілді.

Буддизмнің әлеуметтік-этикалық ілімі Ерте буддизмнің әлеуметтік ілімінде демократиялық үрдіс айқын көрініс тапқан. Ол әсіресе, буддизмнің адамның қасталық және кәсіптік жағдайына көзқарасынан байқалады. Будда өзінің бұрынғы 550 құбылысында патша да, ражда да, брахман, құдай, шудра, бақташы, тас қалаушы, биші де болды. Буддизм үнді діндерінің тарихында алғаш рет

адамның діни қадір-қасиетін оның белгілі бір *варнада* тууына, нәсіліне, ұлтына немесе тайпасына байланысты емес, керісінше оның жеке тұлғасына, мінез-құлқына орай бағалады. Буддизмнің ықпалымен ария ұғымының мағынасы өзгерді. Буддизмде ария – «қасиетті» дегенді білдіретін болды. Ол енді адамның тектік ерекшеліктерімен емес, оның буддизмдегі екі маңызды игілікті іс – *майтри* (достық, ықыластылық) және *каруна* (аяушылық, мейірім) арқылы жеткен жетістіктері мен қасиетімен анықталатын болды.

Сангхаға шығу тегіне және белгілі бір варнаға жататындығына қарамастан барлық адамдар кіруге құқылы. *Брахман* деген құрметті атаумен соған лайық адам ғана аталады. «Мен адамды брахман деп оның тегі үшін ғана немесе оның анасы үшін атамаймын». «Шатысқан шапшы, ата-тегі немесе жағдайына қарай брахман болмайды. Кімде-кім ақиқат жолда және дхарма болса, сол бақытты жан және сол брахман».

Алайда буддизм де, Будданың өзі де тұтастай қоғамның қасталық құрылымына қарсы шыққан жоқ. Будданың және оның шәкірттерінің тактикалық ілкімділігі барлық көкейтесті әлеуметтік мәселелерді орағытып өтулеріне мүмкіндік берді. Будда құлиеленушілердің мүддесін бұзбау үшін *сангхаға* құлдарды қабылдауға тыйым салды, ол несие берушілерді ренжітпеу үшін олардың борышкерлерін қабылдамады, мемлекеттік қызметтегі адамдарды қабылдауға да тыйым салды, өйткені бұл мемлекеттік аппарат пен қарулы күштердің қызметіне залалын тигізетін еді. Буддалық әлеуметтік ілімнің осындай сипаты және *сангха* тактикасының икемділігі билеуші таптың «жаңа» дінге ықыласын оятты. Бұған буддалық мораль да өз әсерін тигізді.

Дүние тіршілігі дегеніміз сансара – туу, өлу және жаңа ұрпақтың дүниеге келіп, алма-кезек айналып шеңбер жасауы. Бұл шеңбердің мәні азап, михнат шегу болып табылады. Буддалық ілімнің бүкіл мағынасы осы азаптан құтылудың жолын көрсетуге келіп тіреледі.

Осындай жолға *нирванаға* қол жеткізгенде ғана түсуге болады, ал бұл өз тілектері мен өмірлік құлшынысын жеңіп, күйкі тірліктен бас тартқан архатқа ғана тиесілі. Әрине, бұл – аскетизм, архат халіне жетудің жолы ұзақ әрі азапты болғанмен, архаттықтың өзінде біртіндеп шығуға болатын бірқатар баспалдақтар бар.

Буддизмдегі басты тұлға тек құдай ғана емес, сонымен бірге кәдімгі адам болуының өзі оны адамдарға жақындатып, неғұрлым түсінікті және қалаулы етті. Ал діни ілім мен тәжірибе арасындағы қайшылық дін үшін аса маңызды емес. Өмір көрсеткендей, дүниеден толық бас тартып, адамның бақи өмірге ұмтылуын уағыздайтын діни ілім қоғамның және өз жеке басының мүдделерін күйттеп өмір сүріп жатқан миллиондаған адамдар үшін қолайлы болып шықты.

Буддизмнің сипаттық ерекшелігі оның этикалық-тәжірибелік бағдарлануы болып табылады. Буддизмнің басты өзегі – Будданың төрт асыл ақиқат туралы уағызы. Буддизмнің бүкіл құрылымы осы ережелерді және олардағы тұлға автономиясы туралы түсінікті ұғындыруға және дамытуға арналған.

Михнат және одан құтылу буддизмде біртұтас болмыстың әртүрлі халі ретінде сипатталады. Құтылу бәрінен бұрын тілектердің жойылуы, анығырақ айтқанда – олардағы құмарлықтың сөнуге деп бейнеленеді. Ортаңғы жол деп аталатын буддалық қағидат шектен шықпауды – сезім рахатына тым құштар болмауды және осы құштарлықты мүлдем басып тастамауды ұсынады. Адамгершілік-сезімдік сала бойынша буддизмде шыдамдылық, салыстырмалылық тұжырымдамасы басты орында, бұл тұрғыдан қарағанда әдептілік ережелерін бұлжытпай орындау міндет емес.

Буддизмде жауапкершілік және кінә ұғымы абсолютті нәрсе деп саналмайды, бұған дәлел – буддизмде діни және қоғамдық мораль мұраттары арасында айқын шекара жоқ. Буддизмнің адамгершілік мұраты жалпы жұмсақ мінезден, мейірімділіктен, қанағат сезімінен туындайтын айналадағыларға зиян тигізбеу ретінде тұжырымдалады.

Буддизмнің зияткерлік саласында танымның сезімдік және пайымдық формалары арасындағы айырмашылық еленбейді және түйсік арқылы ойлану (медитация) тәжірибесі жасалады. Медитация дүниені танудың құралы ғана емес, сонымен бірге тұлғаның психофизиологиясы мен психикасын түрлендірудің негізгі құралдарының бірі қызметін атқарады. Ішкі болмыстың абсолютті тәуелсіздігі, толық қанағат пен өзіне-өзі үңілу халі – тілектерді жоюдың жағымды эквиваленті – міне, бұл нирвана, немесе бостандық.

Буддизмнің негізінде қоршаған әлемнен ажырағысыз, тұлға ұстанымын бекіту және өзіндік психологиялық үдеріс болмысын тану жатыр. Мұның нәтижесі буддизмдегі рух пен материя, субъект пен объект қайшылығының жоқтығы, жеке даралық пен комостық, психологиялық пен онтологиялық арасындағы бірлік, осы рухани-материалдық болмыстың тұтастығында жасырынып жатқан ерекше күш-қуатты баса көрсету болып табылады. Болмыстың жаралыс басы, түпкі себебі – дүниенің пайда болуын және оның ыдырауын айқындайтын адамның психикалық белсенділігі, бұл: рухани-денелік тұтастық сияқты түсінілетін «Мен» деген жігерлі шешім. Буддизм үшін барлық тіршілік иесінің мәні абсолютті емес. Бұдан мынадай қорытынды шығады. Біріншіден, құдай ең жоғарғы жаратылыс ретінде адам мен дүниеге имманентті, ал екіншіден – буддизмде құдайға жаратушы және құтқарушы ретіндегі қажеттілік жоқ. Бұдан тағы да буддизмде құдай мен дүниенің, құдайлық пен құдайлық еместің дуализмі жоқтығы келіп шығады.

Адамдардың бәрі бірдей емес және мінез-құлықтары, қабілеттері де әртүрлі. Сол себепті Будда ешқашан да бір ғана қасаң қағида ұсынған емес, керісінше, үйренушінің жеке ерекшелігіне қарай әртүрлі жүйелер мен әдістерді үйретті. Ол әрдайым адамдарды өзінің жеке тәжірибесімен тексеруді және ештеңені көзжұмбайлықпен қабылдамауды ұсынды. Буддизм Үндістанда негізінен индуизм мен жайнизмді қамтитын үнді философиясымен ортақ контексте дамыды. Буддизмнің бұл діндермен бірқатар ортақ сипаттары болғанмен, үлкен айырмашылығы да бар.

Ең алдымен, буддизмде индуизмге қарағанда қастаға бөліну идеясы жоқ, бірақ бірдей мүмкіндікке ие болу тұрғысындағы барлық адамдардың теңдігі идеясы бар.

Индуизм сияқты буддизмде карма туралы айтылады, бірақ карма идеясы мұнда мүлдем өзгеше. Бұл исламдық қызмет идеясына ұқсас тағдыр, пешене идеясы емес. Классикалық индуизмде карма идеясы парыз идеясына жақын. Адамдар әртүрлі қастаға жатуы салдарынан түрлі өмірлік және әлеуметтік жағдайда дүниеге келеді немесе әйел заты болып туады. Олардың қармасы, не болмаса парызы – индуистік Үндістанның ұлы эпикалық шығармалары «Махабхарата» мен «Рамаянада» суреттелетін мінез-құлықтың классикалық үлгілеріне сай болу. Егер де кімде-кім, мысалы, нағыз әйел немесе нағыз күтуші ретінде қызметін жақсы атқарса, онда келесі өмірлерінде оның жағдайы жақсырақ болуы мүмкін.

Карманың буддалық идеясы индуистіктен мүлде басқа. Буддизмде карма адамды бір нәрсе істеуге немесе ойлауға итермелейтін «импульстер» дегенді білдіреді. Бұл импульстер алдыңғы іс-әрекеттердің не болмаса мінез-құлық үлгілерінің нәтижесі ретінде пайда болады. Бірақ әрбір импульске ілесе берудің қажеттілігі жоқ болғандықтан, біздің мінез-құлқымыз қатаң реттелуі міндет емес. Карманың буддалық тұжырымдамасы осындай.

Индуизмде де, буддизмде де қайта туу идеясы бар, бірақ ол әртүрлі түсіндіріледі. Индуизмде атман туралы айтылады, немесе жалғаспалы, айнымас, тән мен ақыл-ойдан бөлек, бір өмірден екінші өмірге ауысатын «мен», бұл «меннің» бәрі, немесе *атманодар*. Ғаламмен, не болмаса Брахмамен біртұтас. Сәйкесінше, біздің айналамыздағы көптірлік – иллюзия, себебі нақты өмірде біз бәріміз біртұтаспыз.

Буддизм бұл мәселені басқаша түсіндіреді: айнымас «мен» немесе бір өмірден екіншісіне ауысатын атман болмайды: «мен» бар, бірақ ол құрғақ қиялдың жемісі емес. Буддизмдегі «менді» кадрлары үздіксіз зуылдап жататын кинотаспадағы бейнеге ұқсастау болады. Мұнда конвейердегідей, бір өмірден екіншісіне орын ауыстыратын тас мүсін сияқты «мен» қабылданбайды.

Бұған дейін айтылғандай, барлық жаратылыс мынадай мағынада тең: олардың бәрі будда болуға бірдей мүмкіндікке ие. Алайда буддизм бәрі тең немесе Абсолютті біртұтас деп есептемейді. Буддизмнің айтуынша, әркім жеке-дара. Тіпті будда болғанда да ол өзінің жеке-даралығын сақтап қалады. Буддизм барлығы иллюзия деп тұжырымдамайды: барлығы иллюзия сияқты. Мұнда үлкен айырмашылық бар. Заттардың иллюзияға ұқсас болатыны, олар қатты, тұрақты және нақты болып көрінеді, ал іс жүзінде бұлай емес. Заттар иллюзия болып саналмайды, себебі иллюзия-лық тағам ас болмайды.

Тағы бір елеулі айырмашылық, индуизм мен буддизмде проблемалар мен қиындықтан құтылуға жетелейтін іс-әрекет түрлеріне үлкен мән беріледі. Индуизмде әдетте сыртқы физикалық аспектілер мен техникалар баса көрсетіледі, мысалы, *хатха-йогадағы* әртүрлі *асаналар*, классикалық индуизмде – Ганга суына шомылып тазару, сондай-ақ тамақтану тәртібі.

Буддизмде ақыл-ой мен жүрекке әсер ететін ішкі техникалар маңызды. Бұл «ізгі жүректі дамыту»; «нақтылықты көру үшін даналықты дамыту», т.б. түсініктерден көрінеді. Мұндай өзгешелік ерекше санскриттік буындар мен сөздер – *мантраларды* қайталау тәсілінен де байқалады. Индуистік тәсілде акцент дыбысты жаңғыртуға жасалады. *Веда* заманынан бері дыбыс, үн мәңгілік және өзіндік орасан зор күшке ие деп есептеледі. Бұған қарама-қайшы, мантралардан тұратын медитацияда буддистік тәсіл дыбысқа емес, мантралардың көмегімен шоғырлану қабілетін дамытуға ерекше назар аударады.

Кореядағы буддизм

Корейлік буддизм тарихы басталатын мерзім туралы әртүрлі пікірлер бар. Мәселе Кореяда «буддизмнің басталуы» деп нені есептеу керек екендігінде – алғашқы буддалық тақуа-миссионерлердің пайда болуы ма, мемлекет билеушілерінің дінді ресми мойындауы ма, әлде қандай да бір нақты табыстарға жету, мысалы, буддалық салт-ғұрыптарды тұрмысқа енгізу, жергілікті тұрғындар арасынан тақуалардың пайда болуы және т.с.с. Бірқатар оңтүстіккорейлік зерттеушілердің есептеуінше, Кореяда буддизм тарихы ресми қабылданған датадан әлдеқайда бұрын басталды, алайда бұл тұрғыда нақты тарихи мәліметтер жоқ.

Буддизм тарала бастаған үш корей мемлекетінің алғашқысы Когурё болды. Буддизмнің Когурёге енуінің бастапқы датасы деп 372 жыл саналады, осы жылы өзімен бірге Будда бейнесін және буддалық әдебиетті алып келген тақуа *Сундо* Когурёге келді. Кейбір мәліметтер бойынша, *Сундодан* кейін Когурёге тағы үш тақуа жетті – *Попсин*, *Ыйен* және *Тамом*. Екі жылдан соң, 374 ж. Когурёге тағы бір буддалық тақуа – *Адо* келді. Келесі жылы екі монастырь – *Чхонмунса* және *Ибдулланса* құрылды, олардың настоятельдері тиісінше *Сундо мен Адо* болды.

Деректерде *Сундо* мен *Адоның* дәл қандай қытай мемлекетінен келгені туралы едәуір келіспеушіліктер бар. *Сундо Ерте Цинь мемлекетінен* келді деген пікір көп таралған. «*Жоғарғы свяцәниқтердің өмірбаяны*» айтуынша, ол *Вэйден* шыққан, басқа мәліметтерде – *Шығыс Цзинь империясының* тұрғыны. *Адоның* шығу тегі де соншалықты анық емес. «*Самгук сагиде*» бұл жайында ештеңе айтылмайды, ал «*Самгук юса*» үш түрлі нұсқа ұсынады: *Адо – Шығыс Цзиннен*, *Вэйден не Ерте Циннен* шыққан. Ең шындыққа сай келетін нұсқа бойынша *Сундо Ерте Циннен*, ал *Адо Шығыс Цзиннен* келген.

Пәкчеде буддизмнің таралуы 12 жылдан соң басталды. 384 ж. Пәкчеге *Шығыс Цзиннен* үнді тақуасы *Маранантха* келді және оны ван мен оның сарайы жылы қарсы алды. Келесі жылы Пәкче астанасында буддалық монастырьдың негізі қаланды, онда тұрғылықты халықтан шыққан жаңа он тақуа қоныстанды. Осы оқиғалар тізбегінен соң деректерде V ғ. ортасына дейін буддизм туралы ештеңе айтылмаған.

Силлада буддизмді 527 ж. *Попхын ван* ресми қабылдады. Бұл дата сонымен бірге буддалық тақуа-уағызшылардың қызметімен де байланысты. Алайда, буддизмнің таралуы оны билеушілердің қабылдауынан бастаған Когурё мен Пәкчеден айырмашылығы, Силлада жаңа дінді халық арасында насихаттау қолға алынды. «*Самгук саги*» бойынша, алғашқы буддалық уағызшы – тақуа *Моходжа* Силлага Когуреден *Нильджи ван* (417-457) тұсында келді. Ол *Ильсон* округінде *Море* атты жергілікті бір тұрғынның үйіндегі жер астынан қазылған бөлмеге қоныстанды. Жұық арада тақуаның есімі елге жайылып, көзге түсті. *Лян* патшалығынан келген елші ванға киімдер мен «*белгісіз хош иіс бар зат*» әкелген, мұның не екенін ешкімі тап басып айта алмады. *Моходжа* былай түсіндіреді: егер де бұл затты отқа жақса, онда нәзік хош иіс тарап, ол қасиетті рухқа көтеріледі, ал бұл қасиетті рух – буддизмнің үш асыл қазынасы – *Будда*, *Дхарма*, *Санхва*. Дәл осы кезде ванның қызы ауырып қалып, *Моходжа* қасиетті түтінін (фимиам) және дұғалардың көмегімен оны емдеп жазды. Бұл үшін ван оны жомарттықпен марапаттайды. Бірақ кейіннен *Моходжа* алған сыйлықтарын *Море*ге қалдырып, кетуі керектігін айтады. Сөйтіп «*белгісіз бағытқа қарай аяқ астынан жоқ болады*».

Адо есімді басқа бір буддалық уағызшы Силлага *Соджи ван* (479-499) билігі тұсында келді. Өзінің үш ізашарымен бірге дәл сол *Моренің* үйіне келіп тоқтайды, бірнеше жылдан кейін сонда қайтыс болады. Тірі қалған оның үш ізашары «*діндарлардың санын көбейтті*». Бұл – «*Самгук саги*» нұсқасы.

Силлада буддизм ресми түрде 527 ж. танылды деп бұған дейін айтылды. VI ғасыр жылнамалық жазбаларда жақсы қамтылған және осы кезеңдегі болған оқиғалардың растығы күмән туғызбайды. Дегенмен, буддизмді қабылдау жағдайлары белгілі бір дәрежеде аңыздық сипатқа ие. Жалпы алғанда «*Самгук саги*» және «*Самгук юса*» нұсқалары бір-біріне қайшы келмейді. Әңгіменің мәнісі мынада. *Адоның* ізашарлары барған сайын көптеген адамдарды буддалық сенімге иландырғанын естіген ван *Попхын* да буддизмді қабылдағысы келіп, өзінің сарай қызметшілерімен кеңеседі. Бірақ олар буддизмге қарсы болады. Тек қана *Ичхадон* деген бір қызметшісі ванның ниетін қолдайды. Дегенмен ванның көпшілікке қарсы шығуға батылы бармайды. Сонда *Ичхадон* сенім салтанат құру үшін өзін құрбандыққа шалуды ұсынады, яғни егер де Будда керемет қасиеттерге ие және оған табынуға лайық болса, онда қызметшінің өлімі ғажайыпқа айналуы тиіс. Бұл ғажайып шынымен де іске асады: *Ичхадонның* басы шабылуы сол екен, аппақ сүттей қан ағады. Көргендер қайран қалып, бұдан ары буддизмге қарсы шығуларын қояды.

Кореяда буддизмнің ерте тарихында төрт ірі кезең бар: 1) IV ғ. аяғы – VI ғ. басы; 2) VI ғ. басы – VII ғ. басы; 3) VIII ғ. басы – IX ғ. басы; 4) IX ғ. басы – X ғ. басы. Бірінші кезең – буддизмнің баяу таралу кезеңі, екіншісі оның жылдам күшеюімен және үздіксіз таралуымен сипатталады, соның нәтижесінде елде буддизм танымалдығының тым жоғары деңгейіне қол жетті. Үшінші кезеңде буддизм белсенділігінің төмендеуі байқалды, ал төртіншісі – тағы да көтерілу кезеңі.

Коре мемлекеті заманында тақуалар саясаткерлерге және сарай қызметшілеріне айналды, олардың кейбірі паракорлыққа берілді және тым қарабайыр мақсаттарды көздеді. XIII ғ. Корея моңғол шапқыншылығына тап болды, бүкіл ел басып алынып, тоналды. Жау тек *Конхвадо* аралына ғана жетпеді, король сарайы сол жерден пана тапты. Сарай ұлы күштерден көмек сұрауға шешім қабылдады. Бұл үшін ғаламат жоба жүзеге асырылды. Жоба бойынша 16 жыл ішінде қатты ағаштан жасалған тақталарға «*Буддалық сутралардың үлкен жинағы*» («*Трипитака Кореана*» немесе «*Тэчжанген*») ойып жазылды. Шығарма біздің заманымызға дейін жетті, оны кәзір *Хэинса* монастырынан көруге болады. *81258 тақтадан* тұратын ол буддизм тарихы мен әдебиеті шедеврлерінің бірі болып саналады. Дегенмен, осы бір діни ізгілік шарасының Кореяны өзінің вассалдық мемлекетіне айналдырған моңғол шапқыншыларының көзін жоюға себі болмады.

Сол кезде тым ықпалды болған буддистерді ұлттың жеңіліс табуына кінәлілердің бірі деп есептеу белең алды және де дәл сол уақыттан бастап Кореяда буддизмнің құлдырау кезеңі басталды. XIV ғ. ортасына қарай *Конмин* патша сарайға жақын ғалым-конфуцийшілдер тарапынан болған барлық қарсылықты елемей, сатқын буддалық тақуа *Синдонды* мемлекеттік жоғары лауазымға тағайындаған кезде жағдай одан ары ушыға түсті. Монастырлардағы жемқорлық пен тақуалардың қиянаттары сатиралық драмаларда, сондай-ақ ғалым-конфуцийшілдердің еңбектерінде көрініс тапты. Олар «*дәл осы үнділік дін адамгершілікті бұзады және елге зиянын тигізеді*» деп жариялады.

Бұл кезде моңғолдар іс жүзінде түбекті оккупациялауды тоқтатты, бірақ олардың корей билеушілеріне ықпал өте зор болды. Ал сарайда әлі де буддашылдар ролі басым болуы себепті, оларды моңғолдық топқа теңей бастады. Сондықтан 1392 ж. көтерілісті басқарған және өзін патша деп жариялаған қолбасшы *Ли Сон Ге* билікті қолына алған соң антимоңғолдық және антибуддалық саясат жүргізе бастады. Жаңа ван мен оның отбасы, туыстары буддашылдар болса да, ол бұл дінді билік құрылымдарынан толығымен шеттетті. Дәл осы кезеңде буддалық монастырлардың орасан зор байлығы және жер телімдері тартып алынды.

Ли Сон Ге негізін қалаған Чосон мемлекеті (1392-1910) кезеңінде, патша отбасының саяси ықпалды мүшелерінің арасында буддистер болған кезде, бұл діннің жағдайы жақсара бастады. Алайда буддизмді жаңғыртуға тырысушылар конфуцийшіл ғалымдар мен шенеуніктер тарапынан күшті оппозицияға тап болды. Жапон басқыншылығы (1592-1598) кезінде будда ғибадатханалары елді қорғауға көмектесу үшін тақуалар армиясын жасақтады және бірнеше шешуші шайқаста жеңіске жетті. Бірақ, ел қорғанысына қосылған осы үлеске қарамастан, буддашылдарды ресми қуғындау Чосон мемлекетінің соңғы жылдарына дейін жалғасты. Буддалық тақуаларды ең төменгі сөловиеге жатқызды, оларға астанаға кіруге рұқсат етілмеді. Дінді қаталдықпен тұқырту будда тақуаларын алыс таулы аудандарға жасырынуға мәжбүр етті, мұнда олар өздерінің храмдары мен монастырларын салды. Буддизм осылайша

аксүйек дін емес, тақуалық дінге айналды. Осы бір тарихи жағдайлар көптеген буддалық храмдардың елдің алыс түкпірдегі аудандарында орналасу фактісін дәлелдейді.

Осы кезеңнің бүкіл өн бойында конфуцийшілдік мемлекеттік культ, немесе ұлттық дін болды, және де буддизмді шектеді, оны бақылап отыру үшін кейбір патшалар әртүрлі буддалық секталарды күштеп біріктірді және реформалады. 1910 ж. жапондықтар Кореяда отарлық режим орнатып, елде жапондық буддалық секталарды тарату немесе оларды корейлік секталармен біріктіру шаралары қолға алынды. Бірақ, бұл жоспарлар жүзеге аспады және бәлкім, осының өзі корейліктердің өз буддизміне деген қызығушылығының қайта көтерілуіне әсер етті.

Монастырлар құрылысы және табыну заттарын дайындау – буддизмнің таралуының маңызды дәлелдері. Бұған дейін айтылғандай, екі алғашқы монастырь Когуреді 375 ж. құрылды, он жылдан кейін Пэкчеде бірінші монастырь пайда болды, ал 393 ж. Пхеньянда бірден тоғыз монастырь құрылды. Алайда осыдан кейін 100 жылға жуық жаңа монастырлардың пайда болуы туралы мәліметтер кездеспейді. 527 ж. бірінші силлалық монастырь – *Хыннионсаның* қадасы қағылды, оның құрылысы 544 ж. аяқталды; 535 ж. – тағы бір белгілі силлалық монастырь *Енхынса* құрылды. Бұған дейін, 529 ж., Силлада тағы бір монастырь – *Тэтхонса* пайда болды. 553 ж. силлалық ван *Чинхын* кейіннен ең танымал монастырьға айналған *Хваннёнсаның* негізін қалады. Аңыз бойынша, ван өзіне *Вольсон* бекінісінің шығысынан жаңа сарай салуды ойлайды, бірақ дәл осы жерде сары айдаһар пайда болып, ван мұны жоғарыдан келген ескерту деп түсінеді де, сарайдың орнына монастырь салуға ұйғарады. Оны айдаһардың құрметіне атайды.

Монастырлар – буддалық ілімнің қоймасы. IV ғ. аяғынан бастап буддалық пантеон құдайларының мүсіндерін дайындау туралы мәліметтер сақталған. Бұл жөнінде 397 ж. Когуреден, 530 ж. Пэкчеден кездестіреміз. 563 ж. Пэкчеде үш буддалық бейне дайындалған; 571 ж. Когуреді алтындатылған қоладан *Амитабхи* мүсіні құйылды, ал Силлада 574 ж. *Хваннёнса* монастыры үшін биіктігі 6 чан (өлшем) Будданың мүсіні дайындалды, ол Силлада буддалық үш қазының бірі деп есептелді.

VIII-IX ғғ. буддалық монастырлар үшін қоладан қоңырау құю дәстүрі кең таралды; олардың кейбіреуі біздің заманымызға дейін жетті. Дерекөздер мәліметтері және қоңыраулардың өзіндегі жазулар бойынша, олардың дайындалу уақытын анықтауға болады. 725 ж. *Санвонса* монастыры үшін қола қоңырау құйылды, 745 ж. – *Аджинса* монастырына арналған қоңырау; 754 ж. *Хваннёнса* монастыры үшін салмағы 497580 кын (өлшем) қоңырау; 771 ж. *Пондокса* монастырында *Сондок* ванның құрметіне дайындалған қоңырау орналастырылды, оған 120 000 кын мыс кетті.

VIII ғ. бастап монастырлар салу азайғанмен де, жұмыс істеп тұрған монастырлардың ішінде қайта құру жүргізілді және жаңа қызметтер құрылысы іске асырылды. Атап айтқанда, VIII ғ. екінші жартысынан бастап оған дейін кездеспеген пагодалар құрылысы туралы мәліметтер өте көп. 751 ж. *Пульгукса* монастырында екі пагода салынды. Көптеген пагодалар қайтыс болған көрнекті буддашылардың құрметіне көтерілді.

Пульгукса буддалық храмы

Өкінішке орай, Кореядағы монастырлардың негізін қалаушы кім екендігі туралы сұраққа жауап беруге жеткілікті деректер жоққа тән. Монастырлардың жартысына жуығы жайлы алғашқы деректер олардың неігізі қалануы мен құрылысы жөнінде; соның өзінде қандай да бір монас-тырь туралы айтылған жерде оның негізін қалаған адам туралы мәлімет кездесе бермейді. Атап өтерлік жағдай, VII ғ. екінші жартысына дейін монастырларды көбінесе вандар құрды, VII ғ. соңы мен VIII ғ. басында вандар мен тақуалар, одан кейінгі кезеңдерде – көбінесе тақуалар атсалысты. Бұл буддизм тарихындағы бөлінген кезеңдерге әбден сәйкес келеді: буддизм жаңадан тарала бастаған VII ғ. дейін оның тағдыры көбінесе биліктің қолдауына тәуелді болды; өз позициясын бекітіп алған соң буддизм бұл мұқтаждықтан құтылды.

Монастырлар санының өсуімен бірге тақуалар саны да артты. *«Самгук юсаның»* айтуынша, VII ғ. ортасында *«он отбасының тоғызы не болмаса сегізі өз балаларының тақуа болғанын қалады, сөйтіп, олардың (тақуалардың) саны жыл сайын өсе берді»*. Әрине, мұнда *«Самгук юсаның»* апологеттік сипатын есте ұстау қажет, бірақ буддизмнің қарсыласы *Ким Бусик* те тақуалардың тым көп екендігіне ашынады. Монастырлардың әрқайсындағы тақуалар санын анықтау да мүмкін емес. IV-IX ғғ. Корея бойынша монастырлар мен тақуалар саны жайлы мәліметтер жоқ. Тек қана *Тэнса* монастырында 872 ж. 40 тақуа болғаны туралы дерек сақталған.

Кореяда тақуалардың көпшілігі қарапайым халықтан шықты. Шаруалар үшін тақуалыққа кетудің пайдасы олардың мемлекеттің тікелей заң құзыретінен тыс болып, салықтардан, әскери және еңбек борыштылығынан құтылуында жатыр. Тақуалыққа бұрынғы қылмыстарын жасырғысы келген «күдікті элементтер» де кіргені рас. Ақсүйектер мен шенеуніктер тақуа-лықты қабылдауға ынталы болмады, дегенмен ақсүйек отбасынан шыққан тақуалар туралы жекелеген оқиғалар белгілі.

Бірақ дәл осы тақуалықты есеппен емес, ілім үшін қабылдаған адамдар буддалық сангханың элитасын құрады. Олар корейлік буддизмнің бет-бейнесіне айналды, олардың ішінен көптеген көрнекті буддалық уағызшылар шықты. *«Самгук юсада»* кейбір неғұрлым танымал корейлік буддистердің шығу тегін көрсететін деректер бар. Мысалы, *Вонхённің* аталары шенеунік болған; *Чаджон «чинголь»* аристократиясынан шыққан, оның әкесі 3-дәрежелі иеленген; *Симджи Хондок* ванның ұлы болған және т.б.

Силла мемлекетінің соңғы кезеңінде жеке жер иелену күшейіп, монастырлар, мысалы *Хынса* монастыры, өз меншігіне жақын жатқан жерлерді біртіндеп сатып ала бастады. Мұндай тәжірибе кең таралған болса керек. Монастырлар сондай-ақ шай өсірумен де айналысты. 828 ж. Қытайдан оралған силлалық елші шай тұқымын алып келген соң, ван оны өсіруге бұйрық берді. Бұнымен ең бірінші болып *Хаюмса* монастыры айналысты.

Билеушілер және жеке тұлғалар тарапынан буддалық монастырларға садақа жасау Кореяда үйреншікті құбылыс болды. Оның себебі монастырлардың салықтан босатылғанында еді. Алайда мұндай храмдарға деген рақымшылықтар көбінесе жалған сипатты жамылды. Жер иеленуші-лер табысының бір бөлігін өзіне қалдыра отырып, жерді монастырьға берді, ол да өз кезегінде табыстың екінші бөлігін пайдаланды. Осының нәтижесінде мемлекетке екеуі де салық төлемеді. Мемлекет мұндай оқиғалардың жолын кесуге тырысты. 664 ж. шыққан Мунму ванның заңы жеке тұлғалар тарапынан меншіктің кез-келген түрін буддалық монастырларға сыйға тартуға тыйым салды.

Монастырларға тиесілі жерлерді монастырларға басыбайлы адамдар өңдеді. Бұлар нобилар ғана емес, сонымен бірге ван монастырларға берген жерлерде отырған тәуелді қауымның мүшелері еді. Екеуі де *чхоньиндер* – «*нашар адамдар*» сословиесіне жататын, яғни Силла тұрғындары ішіндегі ең төменгі статусты иеленді. Монастырлардың басты байлығын егіншілік жерлер мен астық құрады; дәнді дақылдар өсіру – сангханың негізгі экономикалық қызметі, дегенмен, жоғарыда айтылғандай, монастырлар шай және басқа дақылдармен де айналысты. Кейбір монастырларда колөнерші-нобилардың күшімен мата және басқа да тұрмыстық заттар өндірісі жүргізілді.

Кейіннен, Коре кезеңінде (X-XIV ғғ.) орталық мемлекет қайта жаңғырған уақытта буддизм толығымен мемлекеттендірілді. Монастырлар бұдан былай жерді ерікті садақа түрінде емес, керісінше, кез-келген мемлекеттік мекеме тәрізді негізде алатын болды, ал тақуалар, осылайша мемлекеттің толық қамқорлығындағы мемлекеттік қызметкерлерге айналды.

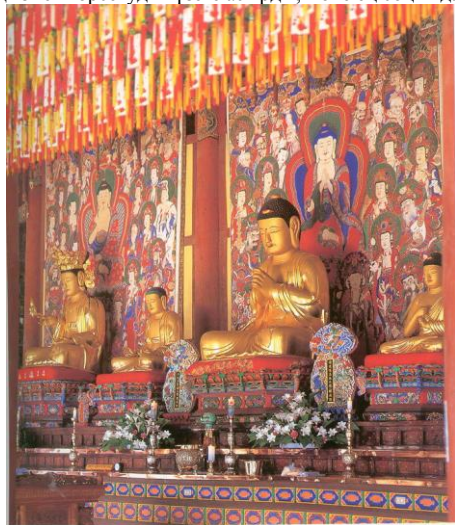
Буддалық *сангха* қоғамдағы әлеуметтік өзгерістер үдерісіне нақты ықпал жасай отырып, өзі де солардың әсеріне ұшырады. Ең алдымен, сангха ішіндегі әлеуметтік жіктелуді атап өткен жөн. *Сангха* басшылығы мен қатардағы тақуалар арасындағы айырмашылық олардың әлеуметтік статусы буддизмге кіргенге дейін-ақ бірдей болмағанын ескерсек, тым елеулі екендігі шүбәсыз. Буддизмді идеялық жағынан дамытушы және сангха істерін басқарумен айналысқан білімді ақсүйек-буддистер кешегі шаруалардан шыққан сауатсыз тақуа-көпшілікпен еш салыстыруға келмейді. Сол себепті *сангха* ықпалы және оның ролі туралы айтқанда негізінен оның жетекшілері сөз болады. Демек, тақуалықтың біртекті еместігі көрініп тұр.

Ван немесе жеке тұлғалар сыйлаған жерлерді иеленген монастырлар салықтық иммунитеті бар меншік иелері болып саналды. Монастырлар жері монастырлар билігіне тап келген қауымдастарды да, сондай-ақ жерге тәуелді монастырлық нобиларды да қанады.

Буддалық *сангха* әкімшіліктің тармақталған жүйесі арқылы басқар-ды, оған тақуалар да, дүниеауи мемлекеттік шенеуніктер де кірді. Мемлекет елдегі буддизм істерін жүргізетін арнайы мекемелер, сондай-ақ ірі монастырлардың істері бойынша мекемелер құрды.

Кореядағы буддалық шіркеудің әлеуметтік-саяси ролін қарастыру кезінде төрт негізгі аспект ерекше көзге түседі. Біріншіден, монастырлардың жер иеленушілік сипаты Кореяда жер қатынастарының дамуындағы жеке меншіктік үрдісті күшейтті. Орталықтанған мемлекеттің әлсіреуіне қарай буддалық жер иелену ұлғайды, және ұлғая отырып, Силла мемлекетінің және оның жер жүйесі принциптерінің одан ары әлсіреуіне қызмет етті. Екіншіден, *сангханың* әлеуметтік-саяси ролі оның мемлекеттің саяси институттар жүйесін толықтырушы бағыныстылы ресімделген әлеуметтік ұйым болуына негізделді. Буддалық шіркеу тақуалардың және монастырға тәуелді адамдардың үстінен тікелей әкімшілік бақылауды жүзеге асырып қана қоймай, сонымен бірге тақуа емес, бірақ буддизмді құрметтейтін халықтың қалың бұқарасына рухани бақылау жасады. *Сангха* өз ұйымымен бірге мемлекет үшін потенциалды қауіп бар салмақты әлеуметтік-саяси күш болып шықты, онымен мемлекет санаспай тұра алмады. Буддалық шіркеу белгілі бір дәрежеде қоғамның бюрократиялануына жәрдемдесті, яғни оны бақылау үшін бірқатар арнайы мемлекеттік мекемелердің құрылуы мемлекеттік аппараттың одан ары дамуын және күрделенуін білдірді. Бұл жерде буддалық әкімшіліктің өзі де ішінара мемлекеттік аппараттың қызметін атқарды.

Үшіншіден, буддалық қауым өз өкілдері арқылы мемлекеттің саяси іс-шараларына қатынасты, бұл тақуалардың басқару ісі бойынша ванның жекелеген тапсырмаларын орындағанынан көрінеді. Бұдан басқа, *сангха* ванның және мемлекет мүдделеріне культтік қызмет көрсетуді жүзеге асырды, және ең соңында, *буддистер* ван мен оның төңірегіне кеңесшілер ретінде белгілі бір ықпал жасады.

Будда храмындағы алтарь

Төртіншіден, буддалық шіркеудің ролі мемлекеттік идеология жүйесінде буддалық діннің алған орны арқылы да көрінді, мұнда ол мемлекетте әлеуметтік тыныштықты идеологиялық қолдау функциясын атқарды. *Сангха* мен мемлекеттің өзара қарым-қатынасы тұтастай алғанда былай сипатталады: буддистер мемлекеттің жоғарғы билігін мойындады және оған керек кезде қызмет етті, мемлекет, өз кезегінде буддизмге құрметін білдіре отырып, сангхаға қамқоршы болды. Күшті мемлекеттік биліктің болғанын ескере отырып, буддизм Кореяда оның басымдығын қаншалықты мойындаса, соншалықты тарала алатын еді, мұны буддистер өте жақсы түсінді. Дегенмен, ванның буддизмге көзқарасы екіұдай болды. Олар буддизмге ілім ретінде қамқорлық жасады, өйткені ол халықтың санасына бақылау жүргізу үшін қажет еді, бірақ екінші жағынан қарағанда, буддалық шіркеу әлеуметтік-саяси күш ретінде – мемлекеттің саяси тұрақтылығы үшін елеулі қатер, ал монастырлық жер иелену – орталықтанған мемлекеттің өмір сүруін қамтамасыз ететін жер жүйесі принциптері үшін қауіпті болды. Сол себепті вандар монастырлардың экономикалық базасын шектен тыс күшейтуге мүдделі болған жоқ, VII- VIII ғғ. оларды шектеуге арналған заңдар қабылдануы осыған байланысты. Бұдан басқа, буддалық шіркеу қызметін бақылауда ұстауға тырысты, оған мемлекет құрған мекемелер жүйесі дәлел.

IX ғ. орталықтанған мемлекет әлсіреген уақытта буддалық шіркеу оның бақылауынан шығып кетті. Нәтижесінде мемлекеттің ыдырау үдерісі одан ары шапшаңдай түсті. Коре кезеңіндегі конфуцийшіл көзқарастағы қайраткерлердің бар бәлені буддизмнен көруі тегін емес.

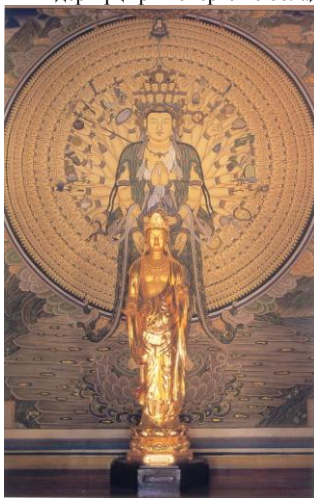
Бүкіл IV-IX ғғ. кезеңін тұтастай алғанда Кореядағы буддизмнің ерте тарихы деп санауға болады. Оның негізгі тарихы және осы діннің Кореядағы шарықтап гүлденуі кейіннен болды. Бірақ дәл осы IV-IX ғғ. буддизм Кореяда терең тамырланды және алғашқы жетістіктерге жетті. Осы кезеңде оның әлеуметтік базасы, иерархиялық ұйымы қалыптасты, ол мемлекеттік дінге айналды, яғни кейіннен Коре кезеңінде буддизмнің гүлденуін қамтамасыз еткен негіздер қаланды.

Будда шабыттандырған өнер Корей ұлттық өнерінің бейнелеу, мүсін, архитектура, әдебиет және музыка саласындағы көптеген элементтерінің дамуы мен қалыптасуы буддизммен байланысты. Қытайдың жекелеген көркем дәстүрлерін өзіне сіңіре отырып, корей өнері оны басқалардан ерекшелеп тұратын өзіндік ұлттық стиль туғызды.

Бейнелеу өнері. Кореяда Үш патшалық кезеңінде пайда болды. Маньчжуриямен шектескен Когуре мемлекеті Қытайдың күшті саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени ықпалын бастан кешті. Бұны сақталып қалған когурелік мазарлардың қабырғалық фрескаларынан көруге болады. Оларда буддалық сарындар сол уақыттағы Когуре өмірін бейнелейтін тұрмыстық көріністермен біте қайнасаң. Ерте корей мемлекеті бейнелеу өнерінің басқа үлгілері көп сақталмаған, алайда соңғы жылдары табылған Біріккен Силла кезеңінің кейбір артефактілері буддизмнің корей өнерінде ерекше орын алғанын дәлелдейді. Корей ғалымдары 754 ж. деп белгілеген суреттердің бірінде будда храмындағы уағыз көрінісі бейнеленген. Адам пішіндері мен архитектуралық дизайн сызықтары көгілдір-қоңыр қағазда алтынмен өте нәзіктікпен әдіптелген. Бұл суретте бейнеленген фигуралар VIII ғ. ортасындағы буддалық мүсіндермен ұқсастығы көп, себебі, Біріккен Силла кезеңіндегі бейнелеу өнері буддалық скульптурамен бір арнада дамыды.

Коре кезеңінде ғалымдар мен дзэн-буддалық тақуалардан шыққан суретшілер тушьпен бамбук, қара өрік, орхидея сияқты көп тараған өсімдіктерді жиі салды. Дегенмен, бейнелеу өнерінде көбінесе таа діни сюжеттер салынды. Коре кезеңінің буддалық бейнелеу өнеріндегі тамаша үлгілердің бірі корелік тақуа Хехоның «Қолында мәжнүн тал бұтағы бар Авалокитешвара» атты картинасы болып табылады. Ол Асакуса токиолық храмында сақталып тұр. Бұл бейне Коре кезеңіне тән ерекшелікке ие: жібекке салынған қанық түсті нәзік жіңішке сызықтар, қозғалыс үйлесімі, жұқа киімдер, жіңішке қиғаш көздер, нәзік ерін мен үйеңкі бұтағы.

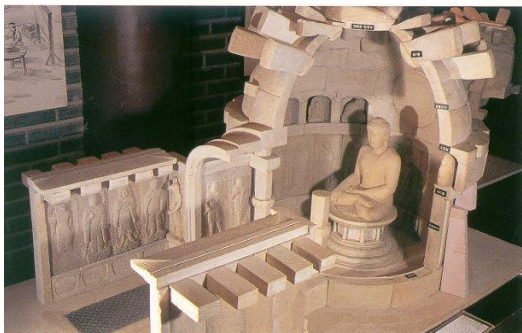
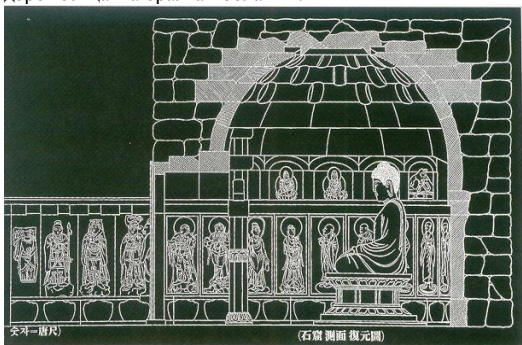
Мүсін өнері. Буддалық мүсін жасау бастапқыда Когуреді дайындала бастады, оған жаңа дін 372 ж. кірген болатын. Алайда кейіннен табылған Будданың пластикалық бейнелері 6 ғасырға жатады. Когуре, Пэкче, Силлада қолөнершілер шеберлігі барған сайын өсіп, буддизм осы үш корей мемлекетінде өз позициясын бекемдеуіне байланысты Қытайдан көшірілген буддалық мүсіндер стилі енді өзіндік сипаттарға ие бола бастайды. Силла билігі аясында түбекті біріктірген соң үш мемлекет арасындағы аймақтық өзгешеліктер біртіндеп жоғалды. *Соккурам* үңгір храмының Будда *статуясы* нағыз көркем шедевр деп мойындалған. 800 ж. қарай Біріккен Силланың ерте буддалық мүсіндеріне тән идеализм, реализм және монументалдылық аскеттік белгілерге ауысады, сызықтар мен пішіндер күңгірт мәнерге ие болады. IX ғ. ортасында осы стильде көптеген мүсіндік шығармалар пайда болады.

Буддалық мүсін

Коре мемлекетінде буддизм ресми дін деп жарияланды және буддалық мүсін жасау өнері одан ары дами берді. Бұл кезеңде өте жоғары көркем қасиетке ие көптеген туындылар дүниеге келді. Біздің заманымызға жеткен ең ғажап еңбектер – Кванджу қаласындағы темір Будда, *Кэпхэса* монастырындағы тас Будда, *Мунсус* монастырындағы алтын жалатқан қола Буда және *Поннимса* монастырындағы ағаш Будда.

Коренің орнына келген Ли әулетінің бастапқы кезеңінде мүсіннің сапасы едәуір нашарлайды, ал туындылар саны азайды. Бұл буддизмнің мемлекеттік идеология статусын жоғалтуымен, ал оның жолын қушылардың қуғынға ұшырауымен түсіндіріледі. Чосон кезеңіндегі буддалық мүсіннің көпшілігі XV ғ. соңында жапон басқыншылығынан кейін дүниеге келді. Бұл кезде буддизмнің бұрынғы дәрежесі қайта оралған болатын.

Соккурам храмының жобасы мен макеті

Сәулет. Буддалық храм – тақуалар өмір сүретін, будда ілімін зерттеп, уағыздайтын орын. Храмды әртүрлі атайды: біреулер – «гарам», басқалар – «сачаль», тағы біреулер – «чжонса». Ежелгі корей тілінде буддалық храм «чжоль» деп аталады. Храм-монастырлар үш түрге бөлінді: үңгірлік, жазықтағы және таулы. Үңгірлік храмның үздік үлгісі *Сокжурам* храмы саналады. Жазықтағы моаңстырлар астанаға жақын жазық жер бөлігінде орналасты және буддизмнің таралуында маңызды роль ойнады. Таулы монастырлар елді мекендерден алысқа салынды, оларда тақуалар оңашаланып, медитациямен айналысты.

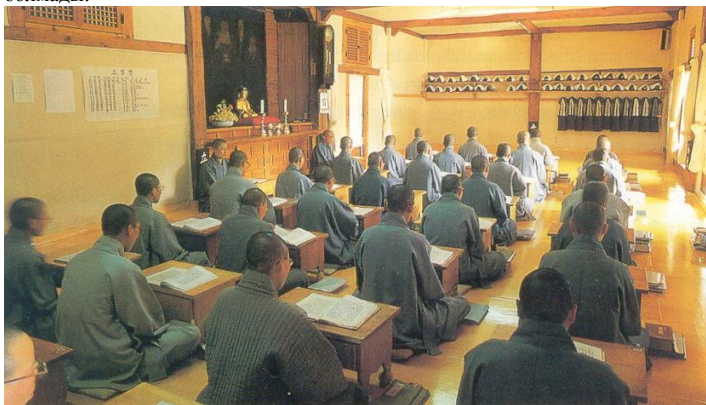
Монастырдың орталығын Будда мүсіні және «бульхтап» (пагода) алады. Бұл екі міндетті атрибутты қысқаша «тхапсан» деп атайды. Бульхтап Будда бейнесін және өлген тақуалардың күлін сақтауға арналды. Будда бейнесі сақталатын бөлме «бульчжок» деп аталады – буддалық храм немесе «гымдан» (буддалық михраб). Монастырда басқа да объектілер бар. Сол себепті буддалық храмды «чильдангарам»; яғни монастырлық кешен деп атайды. Бұл кешенге михраб, сутраларды оқитын және түсіндіретін бөлме, тақуалар құжырасы, ас үй, басқа да қызмет бөлмелері, үш қақпа – орталық, шығыс және батыс қақпалар кіреді.

Буддизм және корей жауынгерлік өнері Силла патшалығында атақты *Хваран Корпусы («гүл-жігіттер»)* немесе «жастардың гүлі») – жастарды жауынгерлік өнерге баулуға арналған ерекше оқу құрылымы құрылған болатын. 12-ден 17 жасқа дейінгі 5000 бозбала жауынгерлік өнермен қатар классикалық әдебиетке, өлең жазуға, музыкаға және биге үйретілді. Оларды тәрбиелеумен және психотренингпен тәжірибелі буддалық тәлімгерлер айналысты. *Хваран* корпусы корей жеріндегі осындай оқу орталықтарының ең ірісі болғаны күмәнсіз және ол Қытайдағы аты аңызға айналған Шаолиннен 500 жыл бұрын, ал Жапониядағы самурайлар кастасы пайда болғаннан 4 ғасыр бұрын-ақ өзінің гүлдену кезеңін бастан кешті.

Бұл оқу орнының курсанттарын – хварандар, ал оған түсуге кандидаттарды – нандо деп атады. Дайындықтың катал жүйесінің арқасында жас жауынгерлер оқу барысында қуатты әскери күшке айналды.

Оқу орнын бітірген соң әскери және азаматтық әкімшілікте жауапты орындарды иеленді, сондай-ақ буддалық дінбасыларға айналды. Корей буддизмінің ұлы реформаторы тақуа Вонхе жас кезінде хваран болған. Хварандар Силла туының астында Кореяның бірігуіне жеткізген маңызды факторлардың бірі болғанын тарих дәлелдеп берді.

Корпусының қолбасшылары жоғары әскери элитаның жоғары білімді ұлдары болды. *Хварандардың* тәртібіне *Хварандо* моральдық кодексін басшылыққа алды, кейін жапондардың самурайларының атақты кодексіне *Хагакурэ-бусидо* негізі болған. Корейлер өздерінің жапон-варварларын тәрбиелеуде өз үлестерін қосқанын мақтаныш тұтады. Әрине 522 жылы корей монахтары Күн шығыс еліне буддизмді апарды. Солардың бірі аты аңызға айналған *Им Донгю*, оларды сумо күресіне үйретті. Ал бұл қазір жапон ұлтының ұлттық мақтанышына айналып отыр. Тіпті қаратэ де корей күрескерлік техникасынан шыққан делінеді. Жас әскери тобы елді күзеттіп, бірде тауға шығып, бірде өзендер мен шығанақтарды кешіп, түрлі жағдайда әскери дағдыға үйренуді жетілдірді әрі әрқайсы барлық құпия жолдарды, переправыды білу үшін солай істеді. Ер жүрек әрі әскери рухта «*гүлденген-жастарға*» шынында тең келер ешкім болмады.

Будда монастырындағы оқу

Кореядағы қазіргі буддизм 1938 жылы елдегі 503 мың будда сенушілерінің 209 мың корей ұлтының өкілдері болған, (қалғандары жапондар), ал сол уақытта христиан дініндегі корейлердің саны жарты миллионға жуық болған. Қазіргі замандағы буддизмнің Кореяда өсіп өркендеуі 1960 жж. Пак Чжон Хиджі (бұрынғы христиан-протестант саясаткерлерге қарағанда ол буддизмге жақын болды) билікке келуімен байланыстырады. «Ұлты қайта жандандыру» ұранына сәйкес буддизмнің гүлденуіне жол ашылды. Храмдар, монастырлардың саны жылдам өсті және буддизмге сенушілердің саны да артты. Олар 1960-шы жылдары халықтың 2-3%, ал 60-шы жылдардың аяғында көлемі 5 есеге өсті. 1970-шы жылдардың аяғында халықтың шамамен 40%-н құрады. Елде 18 негізгі будда мектептері бар, соның ішінде ең бастысы – Чогё. Ол газет, журналдар шығарады, Донгук университеті мен бірқатар басқа да оқу орындары бар.

1990 ж. Кореяда 26 буддалық секта, шамамен 9 мың монастырлар мен храмдар бар, шамамен 30 мың монахтар мен 11 млн. сенушілері бар. Ең үлкен секта – *Чогечжон*. Оның 24 діни орталықтары бар. Басқа да *Тхэго*, *Вонбульге*, *Сон (дээн) буддизм* сияқты буддалық мектептер бар. Қазіргі уақытта Кореяда жаңа индустриаланған қоғамда, корейлердің дәстүрлі ілімдерге деген қызығушылығы артқан сайын, монахтар үшін қатаң тәртіп ережелеріне қарамастан буддизм өзінше түрлену үстінде деп айтуға келеді. Буддалық қауымдар өздерінің ілімін тарату үшін қалаларда өз орталықтары ашылған. «*Будда сутраларының үлкен жинағын*» қазіргі корей тіліне аударып, басқа мемлекеттердің монахтары корей ғибадатханаларынан білім алады. Басқа шет мемлекеттерде буддалық ғибадатханалар салынууда.

Елде, билеуші режимге оппозиция ретіндегі саяси белсенді бірнеше буддалық қауымдар бар. Көптеген жоғарғы және орта оқу орындарында филиалдары бар студент буддашылар Ассоциациясы, оқушы-буддашылар Ассоциациясы, жас буддашылардың қауымы. Бұл ұйымдар қоғамды демократияландыруды талап еткен студенттер мен жастардың басқөтерулеріне белсенді түрде қатысады.

Буддалық басты мейрам ол мамырда өтетін Будданың туған күні (корей айкүңтізбесі бойынша 4-айдың 8 күні) бір аптаға жуық бүкіл ел болып тойлайды. Мейрамның басты элементі лотос гүлі тәрізді шамдар дайындалып, көшелерге, ғимараттарға, храмдарға іліп қояды. Түрлі-түсті шамдарды бір-біріне сый етіп тарту үшін сатып алады. Кейінгі кезде «шамдар шеруі» бұл өзінше жеке мейрам ретінде тойланып жүр.

Әдетте шамдармен теке храмды ғана емес сәндемейді, бүкіл көшелерді салатанатты түрді Шакьямуни буддасының атын қайталап өтеді. Негізінде бұл шеру түрі Будданың туған күнінде өткізетін, бірақ кейінгі жылдары «шамдар шеруі» деген жеке мейрам түрінде аталып өту тенденциясы басым болып барады. Негізгі мейрамға бірнеше күн қалғанда сенбі күні тойланады. Сеулде бұл күні көптеген адамдардың шеруі болады. Дегенмен халықтың көңіл көтеруі *Чогеса* храмында түс уақытында басталғанымен, ал шерудің өзі кешкісін күн батқан уақытта астананың басты *Чонно* көшесінде басталады. Көп сағатқа созылатын арнайы костюм киген түрлі буддалық секталардың өкілдері (монахтар да, оның қарапайым сенушілері де) колдарына фонарлар және музыкалық аспаптарын ұстап алдарында будда өміріннен үзінділерден қойылым жасап бара жатқан платформаның артынан жүріп отырады. Шеру *Чогеса* храмында аяқталады.

1. Буддизмдегі жан туралы ұғым қалай түсіндірілген.
2. Кореяға келген буддизм ағымына сипаттама беріңіз.
3. Үш мемлекет пен Біріккен Силла кезінде буддизм қалай дамыды?
4. Коре тұсында буддизм және сангха жүйесі қоғамда қандай рөл атқарды?
5. Буддизмнің 14 ғасырда беделінің құлдырау себебі неде?
6. Буддизм Корей мәдениетінің қай салаларына өз әсерін тигізді?

ХРИСТИАН ДІНИ

Жалпы мәліметтер

Христиандық - негізгі әлемдік діндердің бірі, ол үш негізгі шіркеуден тұрады: *православтық, католиктік және протестанттық*.

Әлемдік Православие - догматтары біркелкі және канондық құрылысы ұқсас, бір-бірінің құпиясын мойындайтын және өзара қарым- қатынастағы жергілікті Шіркеулердің жиыны. Теориялық жағынан Әлемдік Православиенің барлық шіркеулері тең, дегенмен іс жүзінде *Орыс Православтық Шіркеуі* жоғары тұрады (Мәскеу - үшінші Рим). Әлемдік Православие 15 автокефальді және бірнеше автономды Шіркеуден тұрады.

Православтық шіркеулерге қарағанда, *Римдік Католицизм* өз тұғырының беріктігімен ерекшеленеді. Бұл Шіркеулерді ұйымдастыру қағидасы монархиялық сипатқа ие: оның біртұтастығын бейнелейтін орталығы - *Рим папасы* бар. Папа бейнесінде апостолдық билік және Римдік Католиктік Шіркеудің жоғары мәртебесі жинақталған.

Протестанттық XVI ғасырдың басында *реформация* мен еуропалық антикатоликтік қозғалыстың аяқталуы нәтижесінде пайда болды. Протестанттық шектен тыс орталықсыздандырылған: ол көптеген мүлдем әртекті шіркеулер мен діни бірлестіктер түрінде өмір сүреді.

XX ғасырдың соңына қарай бүкіл дүниежүзіндегі христиандықты ұстанушылар саны 1,5 миллиардқа жуық адамды құрады, оның жартысынан астамы Еуропада тұрады. Христиандардың жартысынан көбі - католиктер, үштен бір бөлігі - протестанттар, қалғандары - православтықтар және өзге де шығыстық шіркеулердің діндарлары.

Христиандықтың тарихы Христиандық б.д. I ғасырында *Палестинада* иудаизмнің мистикалық құтқарушылық қозғалыстары аясында құтқарушының келуін күткен езілгендер мен қиыншылықтан құтылу жолын іздегендердің діни ретінде пайда болды. Жерорта теңізі аймағының сипаттық ерекшелігі бұл уақытта дамып, *эленизмнің* кеңінен таралуына байланысты болатын. Христиандықтың пайда болуына сондай-ақ кешенді түрде жеке өмірдің рахатын құруға бағдарланған үш философиялық мектеп - стоиктік, эпикурлық және скептиктік әсер етті.

Рим империясы бұл кезеңде Евфраттан Атлант мұхитына дейін, Солтүстік Африкадан Рейнге дейін созылып жатты. *Ирод* қайтыс болған соң, оның ұлдары арасындағы өзара қырқысқа наразы болған римдіктер б.д. 6 - ғасырында *Иудейді* басқару тізгінін императорлық прокураторға берді. Христиандық бастапқыда Палестинадағы еврейлік ортада және жерортатеңізі бассейні елдерінде таралды, бірақ алғашқы онжылдықтың өзінде-ақ өзге халықтар ішінен де көптеген қолдаушыларын тапты. I ғасырдың 2-жартысында және II ғасырдың 1-жартысында христиандық құлдардан, еркін адамдардан, колонершілерден тұратын бірнеше қауым еді. II ғасырдың 2-жартысында қауым құрамында ақсүйек және ауқатты адамдар да болғаны байқалады. Христиандықтың толығымен жаңа деңгейге өтуіндегі маңызды элементтердің бірі оның II ғасырда *иудаизмнен* бөлінуі болды. Осыдан кейін христиандық қауымдағы еврейлердің пайыздық мөлшері азая берді. Дәл осы уақытта христиандық ескі өсиеттік тыйымдардан: сенбіні ұстану, сүндеттеу, қатаң тағамдық шектеулерден бас тарта бастады.

Христиандықтың қанатын кеңге жаюы және христиандық қауымдарға әртүрлі діни сенімдегі көптеген халықтарды тарту осы кезеңдегі христиандықтың біртұтас шіркеу емес, көптеген бағыттардың, топтардың, құдайлық ілім мектептерінің қосындысына айналуына алып келді. Жағдай II ғасырдың соңына қарай 150-ден аса күпір ағымдардың тым көбейіп кетуіне орай күрделене түсті.

III ғасырдың 2-жартысында шіркеудің одан ары орталықтану процесі жүрді және IV ғ. басына қарай епархиялардан бірнеше митрополия бөлініп шықты, олардың әрқайсысы жеке епархиялар тобын құрды. Әрине, ірі шіркеу орталықтары империяның неғұрлым маңызды саяси орталықтарында және ең алдымен астанада құрылды.

IV ғ. басында христиандық *Рим империясының* мемлекеттік діні деп жарияланды. Осы кезеңде шіркеу ұйымы күшейеді және шіркеу иерархиясының ресми рәсімделуі жүреді, оның ең жоғарғы және айрықша бөлігі епископат болады.

V ғасырға дейін христиандықтың таралуы негізінен *Рим империясының* географиялық шекарасында, сондай-ақ оның ықпал ету аймағы Армения, Эфиопия, Сирияда жүрді. I мыңжылдықтың 2-жартысында христиандық герман және славян халықтары арасында, кейінірек XIII - XIV ғғ. - Балтық бойы халықтары арасында таралды. XIV ғасырға қарай христиандық іс жүзінде Еуропаны толығымен жаулап алды, осы уақыттан бастап негізінен отарлық экспансия және миссионерлер әрекеті есебінен Еуропаның шегінен тыс жерлерге жайыла бастады.

Христиандық идеология *Христиандық* жер бетіндегі өмірлерін жақсарту мүмкіндігіне сенімін жоғалтқан және құтқарушының келуінен үміт күткен каналушы халықтың діни ретінде пайда болды. Христиандық қайырымдылық идеясы барлық мүскіндерге олардың құдай әлемінде бақыт пен бостандыққа жететініне уәде берді. 4-ғасырға қарай *христиандық* каналушылар дінінен *Рим империясының* мемлекеттік дініне айналады. Христиандық Рим империясының түрлі этникалық және әлеуметтік топтары арасында өте жылдам тарап кетті. Бұған таптық және ұлттық айырмашылықтарды елемейтін христиандық космополитизм және адамшылық қағидаларының әмбебаптығы әсер етті.

Христиандық идеологиясының қалыптасуына шығыстық культтер, иудейлік мессияндық секталар және грек философиясы көп әсер етті. Христиандық догматтарға сәйкес, құдай *үш тұлға (Троица), немесе ипостась: Құдай Әке, Құдай Ұл және Қасиетті Құдай Рух* бейнесінде болады. Христиандар үшін Троица сенім мен табынудың басты объектісі болып табылады. Шіркеу әкелері Құдай мәнін адамның ақыл-ойымен абсолютті түрде танып білу мүмкін емес деп санайды.

Христиандық мифология аспаннан жерге түскен (адам бейнесіне еніп) және адамзаттың алғашқы күнәсін жуу мақсатында азап пен өлімге басын тіккен *құдайадам Иисус Христос* жайындағы ілімге негізделген. Өлгеннен соң Христос қайта туды және көкке оралды. Болашақта, христиандық ілім бойынша, Христос тірілер мен өлілердің сотын жүзеге асыру үшін екінші рет қайтып келуі мүмкін.

Христиандық оны ұстанушылар үшін тағайындалған ережелер мен парыздардың қатаңдығымен ерекшеленеді. Христиандар Христін өсиеттерін орындауға, осы дүниедегі ауырталықтың бәрін көтеруге міндетті. Ережелерді мүлтіксіз орындағандар үшін де, сондай-ақ оны сақтамағандар үшін де о дүниеде рақымшылық жасалады. Христиандықтың негізгі заңы - «әркімге оның сеніміне қарай өтеледі». Бастапқы христиандықта кейіннен пайда болған Троица, алғашқы күнә, құдайға айналу, шоқындыру туралы түсініктер болған жоқ. Христиандық догматтар бірнеше ғасырлар бойында қалыптасты. Никей және Константинополь әлемдік соборлары қалыптастырған сенім символы неше мәрте толықтырылды және өзгертілді.

Христиандық идеологияның қалыптасуының бүкіл кезеңінде жекелеген христиандық бірлестіктер арасында, сондай-ақ жеке теологтар арасында да догматтарды түсіну мәселесі бойынша өткір айтыс-тартыстар жүріп отырды. Кейіннен ол үш негізгі тармаққа бөлінді: *католиктік, православие және протестанттық*. Оның әрқайсысында өзіндік, басқа тармақтармен мүлдем үйлеспейтін идеология қалыптаса бастады.

Қазіргі уақытта бүкіл христиандық конфессия өкілдерінің жалпы саны -1400 миллион адам, оның ішінде: католиктер – 850 миллион, протестанттар – 470 миллион, шығыстық шіркеулер 150 миллион адамды құрайды.

Кореядағы христиандық

Батыстан келген өзге жұрт өкілдері Христиандық - Кореяда XVIII ғ. аяғында тарала бастаған жаңа дін. Алайда, ерте орта ғасырлық корейлік мемлекеттер мен христиандық әлем арасындағы қарым-қатынастар одан да ерте кезеңде орнаған болуы керек. Тарихи жылнамалар 635 ж. *Тан империясының* астанасында *Алонен (Абрахам)* бастаған несториандық миссионерлер уағыз жұмысын бастағанын мәлімдейді.

Тан империясы мен *Сасанидтік Иран* арасында едәуір дамыған қатынастар болғаны белгілі, сол себепті көпестердің араласуымен Қытайға Иранда кең таралған несториандық келіп кірді. Ежелгі корейлік Силла мемлекеті Тандық Қытайдың күшті саяси және әлеуметтік мәдени ықпалында болғандықтан, Силлаға да *несториандықтың* енуі әбден мүмкін. Бұған қоса, Жапонияда несториандықтың белгілері табылғандығын ескерсек, онда Жапонияға қытайлық мәдениеттің енуіне көпір қызметін атқарған Корей түбегінде христиандықтың оған дейін-ақ таралғанын пайымдау қиын емес. Бірақ *несториандық* шешуші факторға айнала алмады.

Географиялық қашықтық, су транспортының жеткілікті дамымауы, еуропалық мемлекеттердің Шығыстың басқа аймақтарын ғана отарлауы, және ең бастысы, Қытай мен Кореяның ғасырлар бойы жүргізген сыртқы әлемнен қатаң оқшаулану саясаты корейліктер мен христиандар арасында қатынастың қалыптаспауына себеп болды. Корейліктер мен христиандар арасындағы алғашқы тікелей байланыстар XVIII ғ. соңында басталды. Бұл кезеңде Кореяның идеологиялық және рухани саласы терең дағдарыста еді. Неоконфуцийшілдік ұзақ уақыт бойы мемлекеттік дін және елдің басты идеологиясы қызметін атқарды. Бірақ ол көпшілік халық үшін тым күрделі және нақты өмірден алшақ болды. Жаңа идеялар іздеу кезінде конфуцийшілдік интеллигенцияның кейбір өкілдері Қытайдан Кореяға келе бастаған христиандық католиктік шығармаларға назар аударды.

1770 ж. соңында Сеулде христиандық кітаптарды зерделеумен айналысқан жас дворяндардың үйірмесі пайда болы. 1784 ж. осы үйірменің бір мүшесі *Ли Сын Хун* корейлік дипломатиялық миссияның құрамында Қытайға барып келді. Пекинде ол шетелдік миссионерлермен кездесті, шоқындырылды және отанына көптеген католиктік кітаптар ала келді. Дәл осы жыл ресми түрде Кореядағы христиандық тарихының басталу уақыты болып есептеледі және сол себепті 1984 жылы корейлік католиктер өз шіркеулерінің 200 жылдығын салтанатпен атап өтті.

Отанына оралған соң *Ли Сын Хун* ең алдымен өзіне жақын адамдар арасынан ниеттестер тапты және олар жаңа діни ілімді белсенділікпен насихаттай бастады. Христиандықты қолдаушылар саны корейлік дворяндар арасында жылдам өсе бастады, ал бұл корей үкіметінің аландаушылығын туғызды. *Патша* бастаған билеуші топ христиандық корей қоғамы мен мемлекет ұстындарына қатер төндіреді деп санайды. Сол себепті христиандық әдебиеттерді әкелуге, таратуға және оқуға, осы бір жат дінді насихаттауға тыйым салу және оны бұзғандарды өлтіру туралы жарлық шығарды. Алайда жаңа діннің жақтаушылары ешқандай қатал тыйым тоқтата алмады. Корей үкіметі жүз жыл бойы католиктермен аяусыз күрес жүргізді, тіпті 1785-1876 жж. *«батыстық күпірліктің»* көзін жою үшін бірнеше ірі көлемдегі науқандар ұйымдастырды. Сонда да, католиктік қауым өмір сүруін тоқтатпай, одан ары дами берді. 1870 ж. христиандықтың ресми мойындалуы қарсаңында елдегі католиктердің саны он мыңдай адамға жетті. XIX ғ. ортасында алғашқы корейлік дін қызметшілері де пайда болды.

Кореядағы христиандықтың бастапқы таралуының негізін XIX ғасырдың 80-жылдары елде жан-жақты діни және мәдени-ағарту қызметін бастаған батыстық миссионерлер қалады. Алғашқы христиандық миссионерлердің арасында американдық пресвитериан *Гораций Алленді* ерекше атап өтуге болады, ол корей *патшасы* мен билеуші сарайдың христиандықты мойындауында шешуші рөл атқарды. Миссионерлердің белсенді қимылы өз жемісін берді және XX ғ. басына қарай елде протестанттық қауымның саны едәуір артты.

Пресвитериандық семинарияны бітіргені алғашқы корейліктер

Ғасыр басында христиандар елдің бүкіл тұрғындарының көп бөлігін құрамаса да (1911 ж. 15 %), олар сол кезде Кореяда орын алған көптеген өзгерістердің жүзеге асуында маңызды рөл ойнады. Миссионерлер Кореяда алғашқы батыстық үлгідегі ауруханалар мен мектептерді ашып, заманауи ғылыми және техникалық білімдердің таралуына көп ықпал етті. Христиандар (негізінен протестанттар) алғашқы корейлік *«батысшылардың»* көпшілік бөлігін қамтыды, олар ұлт азаттық қозғалысқа да белсене қатысты.

1905 ж. жапондықтар орнатып, 1945 ж. Кореяның азаттық алуына дейін созылған отарлық режим кезеңінде корейлік христиандық біраз қиындықтарды бастан кешті. Миссионерлердің әрекеті жапондық бас резиденттің наразылығын туғызды. Жапон үкіметі Кореяда XIV ғасырда-ақ конфуцийшілдік ығыстырып шығарған буддизмді қайта жаңғыртуға тырысты. Жапониялық буддалық храмдар Кореядан жер сатып ала бастады. Жапон басшылығы буддизмді христиандыққа ғана емес, сондай-ақ ұлттық наным-сенімдерге де қарсы қою үшін Кореяда буддалық шіркеу қызметін жаңғырту әрекеттерін жасады. Отарлық режим корейліктерді күштеп «жапондандыруға» және ассимиляциялауға, Кореяда буддизмнің жапондық нұсқасын және өздерінің ұлттық діні - синтоизмді таратуға тырысты, алайда үлкен қарсылыққа тап болды. 20-30 жж. Кореяның қарапайым халқы ауыр тұрмыс пен болашақ еркіндіктің аңсарын тапқан христиандық жапондық идеологиямен салыстырғанда тамырын тереңге жібере алды. Ол кеше ғана Батыстан әкелінген, жат діни ілімнен өзінің «ұлттық» дініне айналды. Мұнда бір жағынан - Кореядағы, екінші жағынан - Азияның көптеген басқа елдеріндегі христиандықтың тағдырының түбірлі айырмашылығын көруге болады. Бұл көбінесе Кореяның отарлаушысы сол заманда христиандықтың тірегі болған еуропалықтар емес, пұтқа табынушы жапондықтар болуына байланысты. Сол себепті Кореяда батыс державалардың отарларына қарағанда, христиандық миссионерлер қуғынға ұшырады және халық оларды биліктің идеологиялық агенттері емес, керісінше, отарлаушылардың қарсыластары ретінде қабылдады. Іс жүзінде бүкіл корей интеллигенциясы, антиотарлық қозғалыс мүшелерін қоса алғанда, христиандық оқу орындарында білім алған және осы ілімге адалдықпен берілген адамдардан

құралды. Сонымен бірге, шіркеулер отарлық кезеңде корей тілінде сөйлеуін жалғастыра берді, олардың басылымдары ұлттық қаріппен терілген ауызекі тілде шығатын.

Жапондық отарлық режимнен құтылу Корея тарихының жаңа дәуірін ашты. 1945 жыл корейлік христиандықтың тыныс-тіршілігіне түбірлі өзгерістер ала келді. Осы сәттен бастап христиандықтың еркін таралуы мен дамуы үшін тыйым салу, кедергілер мен қуғын сүргіндер келмесе кетті. Онымен қоса, христиан діні ресми идеология дәрежесін иеленіп, мемлекеттің қолдауына ие бола бастады. Елге Американдан көптеген корейлік саяси эмигранттар - сенімі бойынша нағыз христиандар мен уағызшылар қайтып оралды, олардың көпшілігі мемлекет пен қоғамда маңызды лауазымдарға ие болды. Корей соғысынан кейін түбектің оңтүстік бөлігінде христиандар саны күрт өсе бастады. Егер де 1940 ж. христиандар ел тұрғындарының тек 2,2 пайызын құраған болса, ал 1962 ж – 23% -ға жетті.

Ли Сын Ман режимі және одан кейінгі әскери диктатуралар кезеңінде (1948-1987) христиандық *клер*, қауым және билік арасындағы қарым-қатынастар күрделі әрі қайшылыққа толы болды. Бір жағынан, корейлік дінбасылардың басты бөлігі шектен тыс антикоммунизмге негізделген үкімет идеологиясын қолдады, оған қоса бүкіл ресми батыстың христиандық әлемі антикоммунистік ұстанымда еді. Оңтүстік Корея мен АҚШ-тағы христиандық қауымдардың тығыз байланысы корейлік протестанттық шіркеулердің саяси бағдарынан да көрініс тапты. Ең соңында, 1945 жылдан кейін корейлік экономикалық және саяси элитасында христиандар көбейді, бұның өзі христиандық шіркеулерді қолданыстағы жүйені сақтап қалудың қолдаушысына айналдырды. Сонымен бірге, корейлік христиандық зайырлы, саяси биліктің қолшоқпары бола қойған жоқ. Іс жүзінде корейлік христиандар, әсіресе католиктер оппозициялық қозғалысқа белсене қатысты. Кореяда бейресми саналған католиктік соборлар үкіметке қарсы пікірлердің сахнасына айналды. Католиктік пастырлар үкіметке қарсы демонстрацияларды ұйымдастырды, мемлекеттік саясатты айыптады, үкімет қуғындаған адамдарды қорғауға шықты. Мұндай іс-әрекеттер елдің бүкіл тұрғындары, әсіресе интеллигенция мен студенттер арасында христиандық шіркеудің жағымды имиджін қалыптастырды. ХХІ ғасырда корейлік христиандық батыс елдеріндегі христиандыққа қарағанда жақсы көтерілді, діндарлар саны көбейе берді, ал христиандық идеология елдегі әлеуметтік өмірдің бар саласын қамтиды.

Католицизм (1592 ж. католиктік шіркеу бірінші рет Кореямен байланысқа шықты. *Имджин соғысы* кезінде *Тоётоми Хидэсидэ* әскерінде екі бөлім болды, оның біреуі буддистерден тұрса, екіншісі 18 мың адамға жеткен католиктерден құралды. Әуел бастан уағызбен айналыспаған христиандық корпус Кореяда христиандықты тарату ісіне араласқан жоқ.

Христиандық миссионерлік толқыны Кореяға ХVII ғасырда-ақ жетті, бұл кезде қытай императорының сарайынан алым-салық төлеу және сыйлық алып бару үшін жіберілетін миссия мүшелері Пекиннен осы араға католиктік миссионер *Матео Ричидің* қытай тіліндегі шығармаларының көшірмесін ала келген еді. Діни іліммен қатар бұл шығармалар батыс ғалымдарының түрлі саладағы жетістіктері туралы мәліметтерді қамтитын. Мысалы, онда *Сирхак* қозғалысы қайраткерлерінің назарын аударған әртүрлі ақпараттар мен неғұрлым дәл күнтізбелік жүйе келтірілген. Дегенмен, 1785 жылға дейін, яғни иезуит әкей *Петр Граммонт* жасырын түрде шекарадан өтіп, адамдарды шоқындырып, діни дәреже тағайындауды бастағанға дейін Кореяда бірде-бір дін қызметшісі болған жоқ.

Содан он жылдан кейін тағы да бір жаткерлік дін қызметшісі, корейше есімі *Чу Мун Мо әкей* атты қытай католигі келді, ол кезде корей жерінде бөтен дінді тарату әлі де заңға қайшы саналатын еді. Бастапқы кезеңде жергілікті биліктің төзімділік танытуына орай 1863 ж. елде 12 корейлік католиктік священник болса, ал қауымда шамамен 23 мың болды. Билік басына келген *принц-регент - Тэвонгун* Кореяның бүкіл қиыншылығына шетелдіктерді кінәлап, католиктерді қуғындауды бастады. Бұл принц-регент биліктен айрылған 1876 жылға дейін созылды, ал Корея батыс державаларымен шартқа қол қоюға мәжбүр болды, онда шетелдік миссионерлерге қауіпсіздік кепілдігі берілді және олар адамдарды өз сеніміне қаратуға арналған іс-әрекеттерін жүргізуге еркіндік алды.

XIX соңында католиктік Кореяда жүйелі насихат жұмыстарын жүргізді. Дегенмен, оның нәтижесі жүз жылдан кейін ғана насихаттала бастаған протестанттық шіркеу қызметімен салыстыруға келмейді. Мұның себебі, католиктік салт-жоралық дәстүрлерге үйретумен ғана шектелген еді, ал протестанттар Библияны корей тіліне аударудан бастады және сол арқылы керемет табыстарға жетті.

1925 ж. қуғынға ұшыраған және Чосон мемлекеті тұсында католиктік сенімі үшін азапталған 79 корейлік каноналды, ал 1968 ж. тағы да 24 корейлік католик каноналды. 1950-1953 жж. Корей соғысы тұсында және одан кейін де көптеген католиктік қайырымдылық ұйымдары пайда болды және католиктік корей шіркеуі өз қатарын тездеп толықтыра бастады. 1962 ж. корей католиктік шіркеу иерархиясы тағайындалды. 1986 ж. Кореяда 3 архиепископ епархиясы және 14 епархия болды. 1962 жыл *II Ватикандық собордың* рұқсатымен бірқатар реформалар жүргізілуіне байланысты корейлік католиктіктің тарихындағы маңызды жыл саналады. Оның мәні католиктік шіркеу бұдан былай корей тілінде құдайға құлшылық жүргізу құқығын алуында жатыр. Оған қоса Библияның біріккен католиктік- протестанттық корейлік басылымы шығарылды, бұл да римдік католиктік шіркеудің тез таралуына және оның корей мәдениетіне бейімделуіне ықпал етті.

Корейлік - католиктер

1984 ж. Кореядағы римдік католиктік шіркеу өзінің 200 жылдығын атап өтті, оны тойлауға *папа Иоанн Павел II* келді. Сол кезде тағы да қуғын құрбаны болған 93 корейлік және 10 француз миссионері каноналды. Алғаш рет канонизация рәсімі Ватиканнан тыс жерде өткізілді. Католиктік әулиелер саны бойынша Корея әлемде төртінші орынды алады.

Протестанттық Шетелдік мемлекеттермен шарт бекіткеннен кейін Кореяға бірінші болып христиандық миссионерлер келді. Пресвитериандар мен методистер бірден жергілікті халықты протестанттық сенімге қартуда үлкен табыстарға жетті, содан бері бүгінгі күнге дейін басқа бағыттағы протестанттық шіркеулерге қарағанда ең көпсанды болып есептеледі. Біраз уақыт евангелдік шіркеу де Кореяны өзінің миссионерлік қызметі үшін қолайлы жер санап келді.

Спенсер Палмер өзінің *«Корея және христиандық»* атты монографиясында Қытай мен Кореядағы миссионерлердің қызметінде үлкен айырмашылық бар екенін көрсетеді. Қытайға келген алғашқы иезуиттер мұндағы мемлекеттік биліктің тым орталықтандырылғанын және халықтың жоғарыдан бақыланатынын атап айтқан. Сол себепті миссионерлер алдымен өз дініне

император мен оның сарайын кіргізуге тырысты және сол арқылы жоғарыдан келген бұйрық ретінде дінді бүкіл елге таратуды ойлады. Әрине қытай сарайы католиктікті қабылдаудан сыпайы түрде бас тартты.

Кореяда миссионерлер сәттілік пен құлықтың арқасында мүлдем басқа жағдайға тап болды. Әсіресе протестанттар көптеген сала бойынша заманауи білімдерді таратушы ретінде қабылданды. Олар бүкіл әлемнен оқшауланған, өз қазанында өзі қайнаған елдегі бос кеңістікті толтырды. Ұлт болса, тәуелсіздікті сақтап қалуға кепілдік беретіндей модернизация жүргізуге мұқтаж еді.

Миссионерлер жас корейліктердің шетелде білім алуына көмектесті, олар кейіннен елдің көсемдеріне айналды және Жапонияның Корея егемендігіне қол сұғуына қарсы күрескен патриоттармен иық тіресе қимылдады.

1910 ж. Кореяның аннексиясынан кейін көптеген шетелдік миссионерлер корей азаттық қозғалысына жан-жақты көмек көрсетті, оның көшбасшыларының арасында христиандық миссиялар жанындағы оқу орындарының түлектерінің басым болуы тіпті де кездейсоқтық емес. Миссияның қызметі 1940 ж. екінші дүниежүзілік соғыс қарсаңында жапондар оларды Корея территориясынан қуып шыққанға дейін жалғасты. 1910 жылдан кейін корей христиандарын саяси және діни себептермен қудалау фактілері көбейді, себебі жапондар корей христиан шіркеуі олардың түбегтегі билігінің негіздерін шайқалтады деп есептеді.

Кореядағы протестанттық шіркеу христиандықтың таралуының бастапқы кезеңінде біршама ерекшелікке ие болды, ол басқа миссионерлік шіркеулерге қарағанда өте оңтайлы жағдай туғызған екі негізгі аспектіге байланысты. Біріншіден, протестанттық миссионерлер әуел бастан корей тіліндегі Библияны пайдаланды. Библия корей тіліне шетелде аударылған болатын, сол себепті миссионерлер Кореяға өздерімен бірге Библияны ала келді. Римдік-католиктік шіркеу протестанттыққа қарағанда Кореяға бір ғасыр бұрын келгенмен, өзінің ортодоксальдылығына байланысты Библияның корей тіліндегі аудармасын жасауға, оны таратуға және корейлік діндарлар үшін құлшылықты олардың ана тілінде өткізуге тырыспады. Екіншіден, протестанттық миссионерлер Библияны, демек өз сенімдерін де корейліктер арасында *квонсо* деп аталған корейліктердің өздерінің (Библияны таратушы) таратқаны дұрыс деп санады. Квонсо тек қасиетті христиандық қасиетті жазбаны таратумен ғана емес, оны насихаттаумен де айналысты, бұл корей халқы арасында сауатсыздықты жоюмен және қарапайым адамдарды ұлттық әліппеге - хангыльге үйретумен қатар жүрді.

Корей соғысы кезеңінен бастап діндар протестанттар саны керемет өсті, бүгінгі күні Кореядағы протестанттық шіркеуде 70 бағыт бар. 1985 ж. протестанттықтың Кореяға кіруіне 100 жыл толды. 20-дан аса бағыт пен 24 ұйым мерейтойды атап өту үшін Кеңес құрып, алғашқы миссионерлерді еске алу шараларын ұйымдастырды және барлық протестанттық бағыттарды біртұтас шіркеуге біріктіруге тырысты. Жүз жыл бойына қалыптасқан дәстүр бойынша протестанттық шіркеулер бүгінгі таңда да қайырымдылық қызметімен айналысады, мысалы көз операцияларын жасауды немесе донорлық қан құюды қаржыландырады.

Шетелдік державалармен шарт жасағаннан кейін 80-жылдардың ортасынан бастап Кореяға алғашқы миссионер-протестанттар келді, олардың ізін ала америкалық епископтық және солтүстік пресвитериан шіркеулерінің өкілдері жетті. Миссионер-католиктер де белсенді әрекет етті. Біршама кейінірек, яғни XIX ғ. соңында *Сеулде православтық миссия* ашқан орыс дін қызметшілері пайда болды.

Батыс миссионерлігінің бүкіл тарихына қолайлы жағдай туғызған оқиға 1884 жылғы 4 желтоқсандағы төңкеріс әрекетімен және америкалық доктор және миссионер *Г. Алленнің* есімімен тығыз байланысты. Сол кезде прогрестік реформаны жақтаушылар консерваторларды биліктен тайдыруға шешім қабылдады. Қаскүнемдер бір министрді пышақпен жаралап, өміріне қауіп төндірді. Аллен оған операция жасап, өлімнен алып қалды. Сол арқылы ол монарх пен халықтың еуропалық медицинаға деген сенімін жаулап алды және корей *королінің* жеке дәрігеріне айналды. Жағдайды пайдаланған Аллен *корольге* аурухана құрылысына рұқсат беруін сұрап өтініш жасады. Осылайша ол тек аксүйектерді ғана емес, кедейлерді де емдей бастады. Аурулар саны күн сайын өсе берді, сондықтан 1885 жылғы сәуірден бастап миссионер Х.Г.Андервунд, ал маусым айынан бастап дәрігер Джон В. Херон ауруханада жүйелі емдеу жұмыстарын жүргізді.

Алғашқы миссионерлер уағыз оқыды, храмдардың негізін қалады, діни және ағарту қоғамдарын, ауруханалар, кітапханалар ұйымдастырды, типография ашып, діни әдебиеттер шығарды. 1886 ж. Сеулде бірінші америкалық «Пэдже хактан» колледжі ашылды, оны бітірген түлектер ағарту қозғалысына белсенді түрде қатынасты. 1891 ж. құрылған діни әдебиеттерді таратуға арналған Қоғам жергілікті тұрғындар арасында көп жұмыс тындырды. Ол Кореядағы барлық шетелдік миссионерлердің басын қосты және Англия мен АҚШ арқылы қаржыландырылды.

XIX ғ. соңында және XX ғ. басында миссионерлер өз журналдарын шығарды. 1899 ж. «Көне Өсиетті» шығарған Библиялық қоғам ашылды, дәл сол жылы ағылшындық шіркеу тоқсан сайын журнал шығара бастады. Сеулдегі митингі кезінде 1903 ж. миссионерлер жас христиандардың халықаралық Ассоциациясының бөлімін құру туралы жариялады, ол патриоттық жастар қозғалысын дамытуға көп ықпал жасады. Бұл ұйымның ұлтты жаңғырту мақсатындағы әлеуметтік және саяси мәселелерді қамтыған арнайы бағдарламасы болды.

Шетелдік миссионерлердің жан-жақты ағартушылық әрекеттері жаңа дүниетанымның, жаңа рухани әлемнің қалыптасуына әсер етті. Корей жастары буржуазиялық-демократиялық бостандық кодексімен, батыс мемлекеттерінің қоғамдық құрылысымен, «конституция», «парламент» ұғымдарымен танысты. Жаңғырған Корей ұлтшылдығының көптеген идеологтарының протестанттықты қабылдаған «батыстық сенімді» ұстанушылар болғаны тегін емес. Олардың арасында Со Джэпхиль, Ан Чханхо, Ли Санджэ, Юн Чхихо және басқа Тәуелсіздік клубының ұйымдастырушылары бар.

Протекторат жылдары американдық миссионерлердің қызметі Кореяны Жапонияның протекторы деп тану туралы шартты мойындаған және осы елден өзінің дипломатиялық өкілдерін дереу шақырып алған АҚШ үкіметінің ресми саясатымен үйлеспеді. Алайда протекторат режимі жарияланғаннан кейін де миссионерлер қызметтерін тоқтатпады. 1905 жылы олар Библияны зерделеуге арналған конференция өткізді. Миссионерлер осы елдегі Жапонияның отарлық саясатына қарсылық шараларын ұйымдастырды. 1909 жылы протестанттық қоғамдар бірікті және біржақты діни қозғалысты бұқаралық деңгейге ұластыру жөніндегі «*Христ үшін миллион жан*» қозғалысының басталғаны жариялады. Шетелдік миссионерлердің діни-ағарту қызметі корейліктер бойында мемлекетке, мәдениетке, өмір салтына деген құрмет сезімін оятуға ұмтылыспен үндестік тапты және сондай-ақ батыс елдерімен экономикалық қатынастарды дамытуға көмектесті.

Кореядағы шетел миссионерлерінің өркениеттік миссиясы мен олардың мәдени-ағарту қозғалысына қосқан үлесі орасан зор. Сондай-ақ американдық миссионерлер Жапония агрессиясына қарсы шығып, Кореяның тәуелсіздігін халықаралық дәрежеде жақтағанын атап айту керек. Мысалы, американдық миссионер-протестант *Г. Гальберт* протекторат жылдары император Коджонның сенімді өкілі ретінде 1905 ж. 15 қарашада Вашингтонға келді және АҚШ президенті Т. Рузвельтпен кездесуге тырысты. Бірақ ол қабылданбады және АҚШ -тың мемлекеттік хатшысы Э. Рутка Жапонияның Кореяға басып кіруіне қарсы көмек көрсету туралы өтініш хатты тапсырды.

Екінші рет тағы да сол *Г. Гальберт* 1907 ж. Гаагадағы екінші халықаралық конференцияға келіп, Кореядағы жапон саясатын айыптап сөз сөйледі. Кореядағы шетел миссионерлерінің гуманитарлық бағдарламасы, әрине, олардың үкіметінің саяси және экономикалық жоспарларын да көздегені күмәнсіз.

Бастапқы кезең миссионерлері әртүрлі теологиялық ағымдарға байланысты протестанттық шіркеулердің өзара егестері мен бәсекелестігінен аулақ болу үшін миссионерлік күш-қуатты біріктіру бағытында ұйымдасып, ел аумағын миссионерлік әрекет саласына бөлу туралы келісімге қол қойды. Олардың таңдап алған аудандарында бейбіт қатар өмір сүрудің жолын табуға бағытталған ізденістері ақыр соңында 1905 ж. *Кореядағы протестанттық евангелдік миссиялардың Жалпы кеңесін* құруға алып келді. Пресвитериандық Шіркеудің төрт бөлімі және методистердің екі филиалы «уағыз жұмыстарындағы ынтымақтастық» және «Кореяда біртұтас евангелдік шіркеу құру» мақсатында біріккен консультациялық орган ұйымдастырды. Бірлестіктің бірінші кезектегі міндеті ретінде олар шіркеу проблемаларын талқылады және білім беру мен емдеу ісі, сондай-ақ Библияның аудармасы саласындағы жұмыстарды бірлесе атқару үшін бірлестік қозғалысын дамытты.

Кореядағы миссионерлік қызметте корей христиандық шіркеуінің тәуелсіздігі мен дербестігіне жетуге және оны дамытуға бағытталған *Невиус әдісі* табысты түрде іске асырылды. Невиус әдісі мыналарға негізделді:

- Христиандықты қоғамның жоғарғы бөлігі арасында емес, қалың бұқара ішінде тарату;
- Әйелдер мен жастарды тәрбиелеу;
- Аудан орталықтарында бастауыш мектептер ашу және сол арқылы христиандық тәрбиені жүргізу;
- Миссионерлік басқарманың білім беру мекемелері арқылы мұғалімдер дайындау;
- Библияны аудару жұмысын жеделдету;
- Іс қағаздарын корей тілінде жүргізу;
- Шіркеу дербестігін қамтамасыз ету үшін қаржылай көмектесетін діндарлар санын ұлғайту;
- Корейліктер арасында дінді мүмкіндігінше корейліктердің өз күшімен тарату;
- Дәрігер-миссионерлердің аурулар арасында өздері үлгі болу арқылы уағыз жасауы;
- Пациенттер жазылып шыққаннан кейін де олармен байланысты жалғастыру.

Пресвигиандық шіркеу Невиус әдісін стратегиялық мақсат - Кореяның жаппай христиандалуына жету жолындағы тактикалық тәсіл ретінде қолданды. Ол Христке сенушілер санының тұрақты түрде өсуі, жаңа шіркеулер салу, христиандық қауымдардың нығайуы арқылы жүргізілді. Методистік және католиктік шіркеулер Невиус әдісіне толығымен жүгінбесе де, оның кейбір бөлігін өз тәжірибесінде сәтті қолданды. Бұл әсіресе, қалың бұқараның сана-сезімін оятып, дамытқан, сондай-ақ христиандықты қабылдап үлгерген корейліктердің білімді тобының түрлі талаптарын қанағаттандырған кең көлемді мәдени-ағарту қызметіне қатысты. Невиустың миссионерлік әдісі корей шіркеуінің дамуына үлкен үлес қосты және соның арқасында Кореядағы христиандық нағыз халықтық түрде дами бастады.

Осылайша, Кореяға келген христиандық дәстүрлі діндермен кездесе де, Шығыстың көптеген елдеріне тән жаулық көзқараспен бетпе-бет келген жоқ. Дәстүрлі діни ілім өзінің бұрынғы ресми дін мәртебесін жоғалта отырып, халықтың негізгі бөлігінің сенімінен айрылды. Сөйтіп бос қалған идеологиялық кеңістікті халық жаңа сеніммен толтыруға асықты.

Хангылда жазылған Библия - табыс кепілі Кореяда христиандықты таратуда Библияның (Жаңа Өсиет) корей тіліне аударылуы маңызды рөл атқарды. Алғаш рет ол 1887 ж. «Йисустың қасиетті сенімінің кітабы» деген атпен аударылғаны белгілі. Библияның аудармасы шотландық миссионерлер Дж. Росс пен Макинтайрге телінеді, алайда шын мәнінде аудармашылар Пэк Хынджун мен Со Саннюль болатын. Олар аударма үшін қытайлық «Вэньши Шэньшу» мәтінін пайдаланды. Росс пен Макинтайр қаржылай көмек көрсетіп қана қоймай, аударманы грек тіліндегі түпнұсқамен салыстырып, көп еңбек сіңірді.

Библия аудармасының сәтті шығуы екі факторға байланысты. Біріншіден, аудармашылар Корея тұрғындарының орта табының тілін қолданды, сол себепті Библия қалың бұқараға түсінікті әрі жақын. Кореядағы бірінші протестанттық миссионердің келуінен 542 жыл бұрын 1443 ж. ұлы ван Седжон *хангыль* - корейдің ерекше ұлттық жазуын жасаған еді. Екіншіден, аударма кезінде әртүрлі теологиялық терминдер корейлік ұғымға лайықталып берілді. Тұтастай алғанда Кореядағы христиандықтың көп жетістікке жетуі христиандық ілімнің тұрғылықты халыққа жақсы таныс терминдер негізінде түсінікті етіп жүйеленуіне байланысты. «Құдай», «Аспан патшалығы», «ішкі әлем» және басқа теологиялық терминдер кейбір халықтар үшін тым түсініксіз; ал Кореяда болса, протестанттық насихаттың басталуы және Библияның корей тіліне аударылуы қарсаңында олар корейліктерге жақсы таныс ұғымдар болатын. Осыған орай алғаш рет аударылған Библия керемет жылдам таралып кетті. «Британдық және шетелдік библиялық қоғамның» жыл сайынғы баяндамасында *«Кореяда он жыл ішінде (XIX ғ. 90- жылдары) Библия Қытайдағы елу жыл ішінде таралғаннан да жылдам әрі көп таралды»* - деп атап өтілді.

Сонымен бірге, Библияның аудармасы корей жазба тілінің (хангыль) кең насихатталуына әсер етті. 1886 ж. Кореяда Библияның 15 690 данасы басылды, 1892 жылға дейін - 578 мың, 1895-1936 жж. - 18 079 466 болды.

Библия аудармасы Кореяның христиандалуындағы бірінші маңызды және айқындалушы қадам болып табылады. Екінші қадам - оның кең таралуы. Бұл тұрғыдағы ұйымдастыру шараларының бірі Библияны таратушылар (квонсо) институтының тағайындалуы болды. Кез келген библиялық қоғамның қызметкері *Квонсо-насихаттаушы* бола алды, олар онда жалақы алды, немесе кітап дүкендеріндегі саудагерлер де сатылған әдебиет үшін тиісті ақысын алды. Квонсолар Библияны таратумен және сатумен айналысты, шіркеу жоқ жерлерде Қасиетті Жазбаны түсіндіру жұмысын жүргізді. Бірінші жергілікті протестанттық шіркеу *Сорэде* ашылды (Хванхэ провинциясы), оның негізін бұрынғы квонсо Со Саннюль қалады. Осыдан Кореядағы христиандықтың сипатты белгісі бастау алады. Библияның аудармасы мен тарауы арқылы *«библиялық христиандық»* құрылды, оған христиандықтың бүкіл әлемдік тарихында теңеу табу мүмкін емес.

«Квонсолар егінші сияқты, тұқым себеді, ал миссионерлер оның жемісін жинайды», деп американдық миссионер К. Х. Хоуншелл квонсоны жоғары бағалайды. Егер де квонсо саяхат шегу кезінде дінге ықылас білдіріп, Библияны сатып алушыны кезіктірсе, оны бірден жақын маңдағы шіркеуге жетелеп келді және миссионерлерге табыстады. Ал шіркеу де, миссионерлер де жоқ алыс мекенде квонсо кез-келген бір үйді тауып, уағыз жиналысын ұйымдастырып жіберетін, ал кейіннен мұндай үйлер шіркеуге айналатын. 1894 жылдан 1901 жылға қарай квонсо-насихатшылардың күшімен Кёнги провинциясында сегіз шіркеу, Хванхэ провинциясында бір шіркеу құрылды, ал 1902-1906 жж. Кёнгиде бір шіркеу, Канвон пров.- екі, Чхунчхон пров.- екі, Кёнсан пров.- біреу және Чолла пров.- бір шіркеу салынды. Егер де 1907 жылдан 1910 жылға қарай Пхенан пров. бір шіркеу салынса, Хамгенде - екі, Чхунчхон - бір және Чеджу - бір шіркеу, ал 1911-1918 жж. Пхенан пров. төрт шіркеу салынды, Хамген - үш, Канвон - біреу, Чхунчхонда - біреу, Кёнсаңда - бір шіркеу құрылды. Квонсо-насихатшылар мәдениет пен ағарту жетістіктерінен тыс қалған адамдар тұратын жырақтағы таулы аймақтарға де жетті. Квонсо оларға хат тануды үйретті, надандықтан құтқаруға атсалысты.

Квонсо-насихатшылар корей шіркеуіне *халықтық сипат* берген басты күш болды. Корей шіркеуінің халықтық сипаты Қасиетті жазбаны діндарларға жеткізіп, олардың қауымын құрған дінді таратушылардың іс- әрекетінен көрініс тапты. Дінді негізінен насихаттаған да осы корейліктердің өз ішінен шыққан квонсо-насихатшылар еді. Оған қоса, квонсо Библияны жақсылап зерделеп қана қоймай, ғылыми танымға қол жеткізді, сөйтіп олар тар шеңбердегі дәстүрлі ойдан бас тартуға көмектесті және заманауи идеялар негізінде біртұтас халықтық қауым түріндегі шіркеулер құрды.

Іс жүзінде бастапқы кезеңдегі шіркеулер құрылысы тікелей квонсо-насихатшылардың арқасында жүзеге асты. Дәл солар құрылыс барысындағы қиындықтарды халықпен бірге бастан кешті және сол кездегі мешеу, арта қалған Кореяның ауыр жағдайына куә болды. Олар шіркеу қызметін қалың бұқараның азаттық аңсаған дәстүрлерімен үйлестіре білді және шіркеудің ұлттық қозғалыспен байланысын қалыптастырды.

Квонсо-насихатшылардың басшылық рөлінің көмегімен корей шіркеуі жаңа құрылымға ие болды, көпшілік халықты негізге ала отырып, біртіндеп азаттық күрестің халықтық дәстүрлерімен ынтымақтасқан бұл құрылым ұлттық қозғалыстан өз орнын таба білді.

Христиандық діни училищелер Кореядағы алғашқы христиандар елдің өркениеті мектеп салумен тығыз байланысты екенін, бірінші міндет басқа елдерден алған білімдерді тарататын мектептер құру екенін жақсы түсінді. Шетелдік миссионерлер ағарту саласындағы ізашар болды. *Аллен, Андервунд, Аппенцеллер, Гейл және басқалар Пэджэ, Ихва, Чонсин училищелерін* құрды. Оларда Библияны, қытай және корей тілдерін үйретті, христиандық рухындағы ұлттық сана-сезімді оятып, жаңа білімдер таратты, осының бәрі заман талабына сай білім берудің бастамасы болды және сол арқылы Корея өзін-өзі таныды.

Оңтүстік Кореяның бірқатар қазіргі заманғы жоғары оқу орындары өз тарихын дәл осы миссионерлік оқу орны ретінде бастағанын атап өту керек. Шіркеу ықпалының жылдам өсуіне орай іріктеп алынған адамдарға неғұрлым тиянақты білім беру қажеттілігі туды. Осыдан келіп *діни училищелер* құру мәселесі пайда болды. Бұл училищелердегі білім екі мақсатты көздеді. Оның

біреуі Библияны үйренуді жақсарту және өзін-өзі тәрбиелеу процесін жетілдіруге негізделді. Екіншісі - жексенбілік мектептердің мұғалімі немесе ауыл шіркеулерінде уағызшы болатын оқушыларға жүйелі білім беру.

Кореядағы біріккен пресвитериандық діни семинария 1907 ж. алғашқы жеті корей пасторын дайындап шығарды. *Пхеньян пресвитериандық діни семинариясының 17 қыркүйектегі бірінші шығарылымы күні Чан-дэхен шіркеуінде пресвитерлердің жалпы жиналысы* ашылды. Оған 36 корейлік пресвитер, 33 уағызшы және 9 құрылтайшы - барлығы 78 адам қатысты. Олар корей шіркеуінің тәуелсіз өзін-өзі басқару органы болған Доннохве (Корей пресвитериан қоғамы) құрды. Жаңадан құрылған орган пастор ретінде діни семинарияның мүшелерін бекітті. Осы жиналыста 12 баптан тұратын Корей пресвитериан қоғамының «Діни символы» қабылданды.

1905 ж. методистік шіркеу корей миссионерлік қоғамын ұйымдастырады, ал 1908 жылдан бастап оның жыл сайынғы жиналысын өткізеді. Пресвитериандыққа қарағанда, методистік шіркеу өзін-өзі қамтамасыз ету қағидасын кейіннен ғана жүзеге асырды, сол себепті даму жағынан шамалы артта қалды. 1907 ж. ондағы шоқынғандар саны Кореядағы бүкіл пресвитериандардың үштен бір бөлігін құрады. Методистердің миссионерлік бөлімі діни мектеп құрып үлгермесе де, олар қабілеті бар жергілікті жетекшілерді, қонсо-насихатшыларды және ауыл шіркеулері үшін уағызшыларды белсенді түрде дайындап жатты.

Кореяда 1907 ж. құрылған *Шығыс миссионерлік қоғамы* қызметінің бастамасымен ашылған Сонгель шіркеуі 1911 ж. кенсондық (сеулдік) Библия семинариясын ашты, оның директоры пастор Дж. Томас болды.

Корей шіркеуі корейлік дін жетекшілерін тәрбиелеумен және үйретумен айналысқан діни училищелерді құрудың арқасында еуропалық миссионерлерден әкімшілік жағынан тәуелсіз болды. Осы уақыттан бастап корей шіркеуі шетелдік миссионерлердің көмегінен тыс, дами бастады, оның жетекшілері діни білім алды. Сөйтіп, шіркеудің негізін қалың көпшілік құраған кезде халықтық қозғалыстың қалыптасу кезеңі басталды.

Кореядағы орыс православтық шіркеуі Ресей мен Корея арасындағы ортақ шекара, екі ел арасында дипломатиялық қарым-қатынастың болуы, және орыс Қиыр Шығысындағы корейлік қоныстанушылар санының өсуі Кореяда православтық миссионерлік құру міндетін алға қойды. Орыс православтық шіркеуінің корейліктер арасында христиан дінін таратуға арналған мұндай қызметі ең алдымен *епископ Павелдің* (Николай Иванович Ивановский) есімімен тығыз байланысты. 1904 ж. Шығыстану институтын аяқтаған соң Павел архимандрит санына көтерілді және Сеулдегі Корей діни миссиясының бастығы болып тағайындалды. Корей тілін, Корея тарихы мен мәдениетін терең білуі жас дін қызметшісіне корейліктерге құдай сөзін жеткізуіне керемет мүмкіндік берді.

Павел әкей өзінің ізашары архимандрит Хрисанфтың ісін - бірнеше діни кітаптарды корей тіліне аударуды жалғастырды. Корей аудармашысы И. Каммен бірге олар үлкен жұмыс тындырды, құлшылық сөздерін, Ескі және Жаңа Әсиеттерді, Катехизисті және т.б. аударды. Аударма кітаптардың көпшілігі бірден типографиядан басылып шықты, ал кейбірі қолжазба күйінде қалып қойды. Павел әкейдің батасын алған тыңдаушы *Федор Первалов* М. Г. Кимнің көмегімен орыс шіркеу әуендерінің негізін сақтай отырып, корей тілінде көптеген діни әндерді нотаға түсірді. Кореяда өткізген 6 жылда архимандрит Павел насихат ісін кең көлемде жүргізді және 5 миссионерлік орталық, корей балалары үшін 220 орындық 7 мектеп, сондай-ақ бірнеше құлшылық ету орындарын, қайырымдылық үйлерін құрды және оның пайдалы іс-әрекеттері жергілікті халықтың ризашылығын туғызды.

1904-1905 жж. Орыс-жапон соғысы кезінде миссия қызметі біраз қиындыққа душар болды. Оның қызметкерлерін жапон әскери әкімшілігі Сеулден шығарып жіберді және олар Пекин Православтық миссиясының Шанхайдағы бөлімінен уақытша тұрақ тапты. Осымен Кореядағы православтық миссионерліктің тарихындағы қысқа да жарқын беттер жабылады.

Приморьдегі православтық миссионерлік (19 ғ. аяғы - 20 ғ. басы) Қиыр Шығыс территориясында корейлік диаспора 19 ғасырдың 60 жылдарында қалыптаса бастады. Приморье өлкесіне корей иммиграциясы ағылуының басты себебі сол кездегі Кореядағы саяси режимнің деспотизмі мен бірнеше стихиялық апаттарға байланысты халықтың экономикалық жағдайының ауырлығы болды. Корей көші-қоны Кореяда Жапонияның күш алуы, одан кейінгі 1910 жылғы елдің толық аннексиялануынан кейін тіпті үлкен қарқын алды.

Корей иммиграциясының бұқаралық сипат алуы мен олардың Ресейде жаңа отан табуға ұмтылысы орыс әкімшілігінің және православтық шіркеудің қауіп мен қамқорлығын бірдей туғызды. Олар Приморье өлкесінде корейліктердің аккультурациясы мен ассимиляциясын жүзеге асыруға көмектесетін бірқатар шаралар қабылдауға мәжбүр болды.

Бұл шаралар 19 ғасырдың 60 жылдары басталды, осы кезде *Святитель Иннокентий Вениаминов* Посьет бөлімшесінде, Новгород бекетіне жақын тұратын алғашқы корей қоныстанушыларын шоқындырды. 19 ғасырдың 70 жж. алғашқы корей **приходтары** пайда болды, ал Корсаковка ауылында корейліктердің қаржысына бірінші шіркеу салынды. Сонымен бір уақытта шіркеуі, часовнялары мен мектептері бар бірнеше ауылдан құралған миссионерлік орталықтар құрылды. *Владивостоктағы Православтық Миссионерлік Қоғамның Епархиялық комитетінің* мәліметтері бойынша 1913 ж. Қиыр Шығыс аумағында 16 миссионерлік орталық орналасты: 10 корейлік тұрғындармен және 6 басқа халықтар. Олар төрт ауданға бөлінді: Посьет бөлімшесінде - 7; Суйфун бөлімшесінде - 3; Камчаткада - 5; Уд өзенінде - 1. 1912 ж. православтық корейліктермен жұмыс істеу үшін Владивосток-Камчатка епархиясында Никольск-Уссурийск викариалық епископының кафедрасы құрылды. Ол Кореядағы Орыс Православтық миссиясының бастығы епископ Павел (Ивановский) болды.

Осылайша, православтық шіркеу қиыршығыс жерінде корейліктерді жаңа өмірге бейімдеу ісіндегі өз міндетін абыроймен атқарып шықты. Дәл осы дін қызметкерлері мен миссионерлер корейліктер арасындағы орыс тілінің алғашқы мұғалімдері болды. Православтық миссияның басты міндеті, әрине, корейліктерді христиандандыру және олардың бойында патша самодержавиясына деген адалдық сезімдерін қалыптастыру болатын.

Шетелдегі корей христиандық миссиялары Приморьеде корейлік миссионерлер қызметінің басталуы корей тұрғындарының тұрақты мекенжай ретінде Приморье өлкесіне көшуімен байланысты, себебі сол кезде миссионерлік қызметтің объектісі тек қана корейліктер болды. Кореядан келген христиандық миссионерлер негізінен пресвитериандық, методистік және баптистік шіркеулерден жіберілді. Сондықтан да Ресейде олар осы бағыттағы шіркеулердің негізін қалады.

Пресвитериандық бағыттағы миссионерлік 1909 ж. миссионер Цой Кван Фуль билік органдарының рұқсатымен осы жерде тұратын корейліктерге діни қызмет көрсету үшін пастор болып келді. 1909 ж. 6 қарашада ол Приморье облысының Ұлы Мәртебелі әскери губернаторына діни қызмет көрсетуге рұқсат сұраған өтініш берді. Нәтижесінде Мәскеудегі Ішкі Істер министрлігіне құлшылық жиындарын өткізуге рұқсат берілген хат келді.

1911 ж. Владивосток қаласындағы пресвитериандық шіркеуде 300-ге жуық адам болды, Никольск-Уссурийскіде - 100 адам, Харбинде - 200, басқа да ауылдарда - 200 адам болды. Қолда бар құжаттар бойынша, діндарлардың жалпы саны 800 адам жетті.

Алайда қаржы тапшылығын көрген Цой Кван Фуль методистік шіркеуге кіруге шешім қабылдады. Бірақ, Ассамблея ережесін бұзбауды ойлаған ол 1913 ж. православтық шіркеуге өтіп, онда бірнеше жыл қызмет етті. 1918 ж. миссионерлік қызметке пастор Ким Хэн Чан келді. 1921 ж. Приморьеде 32 шіркеу болды, ондағы діндарлар саны 1763-ке жетті.

Методистік бағыттағы миссионерлік Нағыз миссионерлік қызмет кезеңі 1919 ж. Владивостокқа методистік бағыттағы миссионерлердің келуімен және ұлт-азаттық қозғалысынан кейін Владивостокқа қашқан методистік шіркеуге сенушілер жеке ұйым болып жинала бастаған кезде басталды. 1920 ж. мамырда Корей методистер жиналысы Сібірде ресми түрде миссионерлік жұмыс жүргізуге шешім қабылдады және 1920 ж. қазан айында үш миссионер жеке-жеке *Килимге, Харбинге, Никольскіге* және басқа аудандарға аттанды. Осындай уағыздар жүргізу нәтижесінде бір жылдың өзінде 30 шіркеудің негізі қаланды.

1921 ж. 30 шілдеде Никольскіде Сібір миссионерлерінің жиналысы ұйымдастырылды. Оны *Ким Ен Хаг, Чэн Дэ Тэг, Ким Тэг Су* ұйымдастырды. 1923 жылғы есеп бойынша, Владивосток ауданындағы 36 шіркеуде 1418 діндар, Никольск ауданындағы 21 шіркеуде 754 діндар болды. Бірақ көп уақыт өтпей, қуғындау нәтижесінде пастор тұтқынға алынды, ал Владивосток шіркеуі тәркіленді. Осының кесірінен шіркеулердегі діндарлар санының қысқарғаны байқалды. Сібір ауданы бойынша, 22 жыл ішінде 129 шіркеуде 6873 адамға қысқарды, ал 1929 ж. 81 шіркеуде - 3497 адамға азайды. Қуғын-сүргін кезінде барлық дерлік миссионерлер басқа жерлерге кетіп қалды, ал ешқайда кетпей қалған пастор *Ким Ен Хаг* 1930 жылы тұтқынға алынып, Сібірге жер аударылды. 1933

жылдың қарашасында ол наукастан қайтыс болды. Миссионерлер жиналысы 1930 ж. Сібірдегі миссионерлік қызметті тоқтату туралы шешім қабылдады.

Баптистік бағыттағы миссионерлік Баптистік бағыттағы миссионерлік қызметте ең басты тұлға *пастор Чой Сэн Об* болып табылады. Ол Сібірдегі эмигранттың баласы еді. 1908 ж. қасиетті хабар алып, бірден уағызшы болды. 1908 ж. христиан шіркеуі (кейіннен баптистік шіркеу) ұйымдастырылды, 1909 ж. Енчуде (Краскино) аудандық шіркеу салынды, сондай-ақ Талмиде, алдымен Сучан аудандық шіркеуі, одан кейін 30 шіркеу салынды.

1918 ж. 20 қазанда, *пастор Пак Но Ги, Ким Ен Тэ, Чой Ын Сон, Ким Хве Сэ* және тағы да төрт миссионер кеме апатынан қайтыс болды және олар сібірлік миссионерлер арасындағы тұңғыш Христ құрбандары деп есептелді. Олардың өлімі насихат жұмысын одан әрі күшейтті. 1920 ж. 4 ауданда 100 шіркеу салынды. Енчу ауданында 1500 адамы бар 16 шіркеу болса, Владивосток ауданында – 520 мүшесі бар 5 шіркеу, Сучанда – 1600 мүшесі бар 18 шіркеу болды.

Қазан төңкерісінен кейін шіркеу мемлекеттен, мектептер шіркеуден бөлінді. Кеңес үкіметі орнаған соң жаңа қоғамдық-саяси режимдегі мемлекетте дінді насихаттауға тыйым салынды.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Христиандықты қабылдаған корейлерді бұл дін несімен қызықтырды?
2. Христиандық миссионерлер Корей қоғамында XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында қандай өзгерістер жасады? Істер атқарды?
3. Діни училищелердің қандай тарихи мәні бар?
4. Ресейдің Қиыр Шығысындағы XIX ғ. аяғы мен XX ғ. басында діни ағымдардың қызметіне баға
5. 1948-1980 жж. Христиандық ұйымдар Оңтүстік Кореяда саясатқа араласуы қандай нәтиже берді? (саясатқа не себепті араласты?)
6. Оңтүстік Кореядағы католиктер несімен ерекшеленеді?

ИСЛАМ

Жалпы мәліметтер

Ислам араб тілінде бір Аллаға бағыну, бас ию, өзін сеніп тапсыру дегенді білдіреді. Ислам – әлемдік монотеистік дін. Ол *Хижазда* (VII ғ. басында), *Батыс Арабиядағы* араб тайпаларының арасында тарады. Исламның пайда болған алғашқы ғасырында-ақ арабтардың әскери экспансиясы арқылы бұл дін үлкен аумаққа тарады, нәтижесінде мұсылман мемлекеті – *Халифат* құрылды. Қазіргі уақытта ислам негізінен Азия мен Африка елдерінде тараған және олардың саяси, әлеуметтік-мәдени өмірінде айтарлықтай рөл атқарады. Олардың көпшілігінде ислам мемлекеттік дін, ал шарият негізгі заң болып табылады. Қазіргі әлемде шамамен 1 млрд адам ислам дінін ұстанады. Мұсылмандардың басым бөлігі – сунниттер (90 %), шейіттер шамамен 10% құрайды.

Ислам діні *Мұхаммед пайғамбар с.ғ.с.* (570?-632 жж.) арқылы таралған. Ол *Меккедегі* аса ықпалды *күрейш* тайпасының *хашим* руынан шыққан. Иудаизм, христиан діндерінің, сондай-ақ Арабияда тараған *ханифизмнің* ықпалымен *Мұхаммед пайғамбар с.ғ.с.* 610-612 жылдары діни насихатын бастады. 622 ж. өзінің артынан ерген тобымен *Меккеден Мәдинаға* қоныс аударғаннан кейін *Мұхаммед пайғамбар с.ғ.с.* тек уағыз айтушы ғана емес, өмірдің түрлі саласындағы мінез-құлық ережелерін бекітуші діни билік несіне айналды. Осы жылдан бастап мұсылмандық жыл санау басталды. Бұл оқиға ислам тарихында *Хижра* (қоныс аудару) деп аталатын жаңа дәуірді ашты.

Мұсылман діні ілімінің негізгі кітабы – *Құран*, мұсылмандардың қасиетті кітабы, екі дүниеге бірдей, жаратылмаған *«Алланың сөзі»*. *Құран* – негізінен Алланың атынан сөйлеген *Жәбірейіл* періште арқылы *Мұхаммедке с.ғ.с.* берілген аяндардан тұрады. *Құранда* 114 *сүре* бар, оның әрқайсысы шағын мәтіндік үзінділер – *аяттардан* құралған. Кейіннен *Құран* 30 бөлікке (жүз) немесе 60 бөлімшеге (хизб) бөлінген. Барлық *сүрелер* (9-шыдан басқасы) дәстүрлі *«Мейірімді және Рақымды Алланың атымен»* - *«бисми лляхи ар - рахмани-р рахим»* деген сөзден басталады. *Құран* – мұсылмандардың қандай жағдайда да болсын қолдана алатын әмбебап энциклопедиясы іспеттес. Онда мифология мен тарихи мәліметтер, отбасы мен қоғамдағы мінез-құлық ережелері, заң, философия және эстетика негіздерінің жинағы, бәрі бар. Сонымен бірге ортағасырлық әдебиеттің гажайып ескерткіші, классикалық араб тілінің эталоны.

Мұсылман *Құранға* қоса *Суннаны* өз ісәрекетінде басшылыққа алады, яғни ол *Мұхаммед пайғамбардың с.ғ.с.* айтқандары және жасаған іс-амалдары туралы қасиетті аңыз, дұрыс сенімнің үлгісі. Олар әңгіме – *хадистер* түрінде хатқа түсірілген. *Хадис* екі бөлімнен тұрады: қысқаша әңгіме және оның тірегі – үздіксіз сабақтастықпен оның рас екендігін куәландыратын осы мәтінді берушілердің тізімі. Жалпы исламның ерте кезеңіндегі әйгілі қайраткерлері құрастырған және көпшілік мойындаған алты атақты *хадистер* жинағы бар.

Исламның маңызды принципі – шексіз (абсолюттік) *монотеизм*. *Құрандағы* Алла (Жаратушы) бірауақытта бәрінен күдіретті, жоғары және сонымен бірге қайырымды, рахымды және кешірімді. Алла өзін адамға тек аян, белгі беру және өз есімдері арқылы ашады. *Құранда*: *«Жаратушының әдемі есімдері бар. Оны сонымен атаңдар...»* деп айтылған. Бұл есімдердің саны – 99. Айталық, *Рахымды, Мейірімді, Кешірімді* – бұл қасиетті есімдер. Имандылыққа ұйыған мұсылман *Алланы* және оның есімдерін мүмкіндігінше жиі еске алуы тиіс.

Мұсылман дінінің маңызды ұғымдары – *«ислам»*, *«дін»*, *«иман»*. *Ислам* кең мағынасында – *Құран* заңдары тұжырымдалған және осы заңдар басшылық ететін бүкіл әлем дегенді білдіреді. Исламның мәні мен дәстүрлі түсінігі *«дар ал-ислам»* (исламның мекені) ұғымында көрініс тапқан, ол соғыс аймағы – *«дар ал-харб»* түсінігіне қарсы қойылған, бұл аймақ әскери және рухани *джихадтың* көмегімен ислам мекеніне айналуы тиіс. Классикалық исламда негізінен ұлттық ерекшеліктеріне қарай бөлмейді, тек адамзат тірлігінің үш дәрежесін ғана мойындайды. Олар: иманды мұсылман, *«қамқорлықтағылар»* – (ислам әлеміндегі иудейлер мен христиандар *«ахл ал-китаб»* - Кітап адамдары деп аталады, яғни Жазбаны ұстанатындар, исламға күштеп кіргізуге келмейтіндер) және көп құдайға сенетін адамдар, бұларды міндетті түрде исламға кіргізу керек.

Исламға сенуші әрбір топ жеке қауымдарға (*умма*) бірікті. *Умма* – бұл алдымен адамдарды құтқару үшін құдайдың қасиетті жоспарының нысанына айналған адамдардың діни қауымы (әрбір уммаға өз пайғамбары жіберіледі); сонымен бірге *умма* – адамдардың өзіндік діни-саяси денесін құрайтын әлеуметтік ұйымының бір түрі. Мұсылман қауымы теория жүзінде этникалық және мәдени ерекшеліктеріне қарамастан әлемнің бүкіл мұсылмандарын біріктіреді. Оның прототипі – *пайғамбардың* ең алғашқы медициналық қауымы саналады. Ол әлі күнге дейін мұсылмандар үшін адамдардың бір сенімге біріккен әлеуметтік-саяси бірлестігін көрсететін идеал болып есептеледі. Осылайша *уммаға тиістілігі* – мұсылмандардың сана-сезімінің негізі. Онда адам өзін діндар сезінеді, әлеуметтік және құқықтық кепілдікке ие болады.

«Дін» ұғымы *Құранда* бірнеше рет қайталанады, оның көптеген мағынасы бар: *үкім, адамның жеке сенімі, гұрыптық практика жүйесі* және адамдар бағынуы тиіс *қасиетті заң*. Мұсылмандардың діни ілімі бойынша *«діннің»* негізгі мағынасы – діни нұсқауларды орындау (*исламның тар мағынасында*), оны орындаудағы шынайылық (*ихсан*) және біртұтас сенім жинағы – (*иман*). Көпшілік мұсылман теологтары көрсеткендей, сенім үш элементтен тұрады (Жаратушыны тілмен мойындау, қайырымды іс атқару және жақсы ниет) және ол бес негізгі пәнді қамтиды.

1. Жалғыз және біртұтас Жаратушыға сену;
2. Періштелерге сену;

3. Жаратушының жіберген Кітаптарына сену (Құранда осындай Бес кітапты атайды: Ибраһимнің жазбалары, Мұсаның Торасы, Дәуіттің Псалтыры, Исаның Інжілі және Құран);
4. Құдайдың жіберген елшілері мен пайғамбарларына сену
5. Ақыр заманға, жұмақ пен тозаққа, кешірім мен жазалануға сену.

Исламның өзіне сенетіндерге қоятын талаптары қарапайымдылығымен, тереңдігімен және мүлтіксіз орындауды қажет етуімен ерекшеленетіні төтенше маңызды. Мұхаммед с.ғ.с. ілімі бойынша мұсылманның өмірі (араб тілінде «мұслим» - өзін Құдайға арнаған) сенімнің бес ұстынына немесе іргетасына сүйенуі тиіс (мұсылманның бес парызы). Сенім символы – *шахда* – «Алладан басқа тәңір жоқ, Мұхаммед оның елшісі». Кез-келген адам, шын ниетімен осы формуланы айтатын болса өзін мұсылман санауына болады. Ислам – өте қатал монотеистік дін, осыған байланысты пұтқа және кез-келген сакральды антропоморфтық (жануар немесе адам) бейнелерге табынуға қатаң тыйым салады.

Салат – таң атқаннан күн батқанша тәулігіне бес рет оқитын мұсылманның намазы. Айрықша діндар адамдар қосымша намаз оқиды. «*Ал сендер намазды аяқтаған соң да – тұрып, отырып, жамбастап жатқанда да Алланы еске алыңдар*» (4:104). Мұсылмандар қайда жүрмесін, намаз кезінде оның беті Мекке жаққа – *құбылага* қарап тұруы тиіс.

Саум – ораза. Жан мен тәнді тазалау үшін әрбір мұсылман қасиетті *Рамазан* (мұсылман күнтізбесі бойынша тоғызыншы) айында ораза ұстауы міндетті. Дәл осы кезеңде адамға жыл бойы жасаған күнәларын жууға мүмкіндік беріледі. Күндізгі уақытта (күн шыққаннан кеш батқанша) сенушіге тамақ жеуге, су ішуге, көңіл көтеруге тыйым салынады. Ол жұмыс істеуі, дұға жасап, *Құранды* оқуы тиіс, ізгі ойларға берілуі керек. Әдейілеп оразаны бұзу қатаң жазаланады, тіпті түрмеге жабуға дейін барады. Алайда ораза тұтатындарға түсіністікпен қарайды: аурулар, балалар, жүкті әйелдер, саяхатшылар, соғыс кезіндегі әскерлер және т.с.с. ораза ұстаудан босатылады.

Зекет – мұқтаж жандарға садақа беру. Әрбір мұсылман өз табысының немесе дүние-мүлкінің бір бөлігін кедейлерге беруі тиіс. «*Жақсы көретіндеріңді шығындамай, ешқашан тақуалыққа жетпейсіздер*» (3:86). «*Қайырымдылықтың шыңы бар екенін білесіңдер ме? Тұтқыңа азаттық беру, аштық кезінде жетім мен қайыршыны тамақтандыру*» (90:12-16). Ислам діні бойынша үш негізгі өсиетті – намаз, садақа беру және ораза тұтудың ішінде әсіресе екіншісі өте маңызды. Жердегі күйбең тірліктің ауырпалығын арқалаған пендеге жан-дүниесімен Аллаға ұмтылу өте қиын. Алайда мейірімді болу кез-келген адамның қолынан келеді. Исламның мұндай әлеуметтік-адамгершілік бағыты оны миллиондаған адамдар үшін өміршен және тартымды етті.

Қажылық. Әрбір иманды мұсылман өмірінде тым болмаса бір рет Меккеге, мұсылмандардың ең басты қасиетті мекені – *Қағбаға* қажылық жасауы тиіс. Меккеге барған әрбір мұсылман "*Лабайк-аллахума лабайка*" - «мен мұндамын, Құдайым, мен мұндамын» сөзімен басталатын арнайы ғұрыптық дұғаны айтады. Жыл сайын Меккеге қажылыққа барған әлемнің бар ұршыынан келген мұсылмандар ең алдымен ұлттық және мәдени ерекшелігіне қарап бөлмейтін бүкіл мұсылман қауымының біртұтастығын білдіреді.

Қажылық аяқталғаннан кейін басталатын мұсылмандардың басты мейрамы *ид ал-адха* немесе құрбандық шалатын *құрбан айт* үш күнге созылады. Қажылықтың соңғы күні Ибраһим пайғамбардың құрбандық шалғанының құрметіне үй малы құрбандыққа шалынады. Мұсылман мейрамының екінші маңызды мейрамы – *ид ал-фитр* немесе *Рамазан* айындағы ораза біткеннен кейін үш күн бойы тойланатын *ораза-айт* саналады.

Жоғарыда айтылғандарды қорыта келе, ислам бүкіл әлемнің, көптеген елдердің және аймақтардың қазіргі саяси, әлеуметтік және мәдени өміріне үлкен ықпалын тигізетін ең ұлы рухани қозғалыстардың бірі екенін атап айтуға тиіспіз.

Кореядағы ислам

Кореяның мұсылман әлемімен алғашқы байланыстарының тарихы тым тереңде жатыр. Бұл қарым-қатынастардың басталғанына мың жылдан асты. Бұл жөнінде *Ибн-Хурдаби*, *Сүлеймен ал-Таджир* мен *әл-Мусуди* сияқты 10 ғасырдағы араб тарихшылары мен географтары мәліметтер қалдырған.

Корейліктердің ислам дінімен танысуына ең алдымен екі арада сауда байланыстарының орнауы себеп болды. Араб көпестері алғаш рет Корей түбегіне Коре династиясының он бірінші ваны - *Мун Чжонганың* (1047-1083) билігі тұсында келді. Мұсылман географтары мен тарихшылары өз еңбектерінде Силла ортағасырлық мемлекеті туралы айтып өтеді, олар оны *әл-Шила* немесе *әл-Сила* деп атайды. Бұл мемлекет қытай шекарасынан шығысқа қарай орналасқан, алтынға өте бай деп атап көрсетеді олар. Осы авторлардың жазуы бойынша, сол ерте ортағасыр дәуірінің өзінде-ақ кейбір мұсылмандар жақсы тұрмыс іздеп, осы бір бай елде қалып қойған. Жоғарыда аталған авторлардың тарихи деректері мен географиялық жазбалары Корея жайлы жазылған Еуропадағы кітаптардан 4-5 ғасыр бұрын дүниеге келген. Кореяның араб әлемімен сол кездегі қарым-қатынастары 1392 ж. Коре династиясы құлағанға дейін жалғасып келді. Корейлік тарихи деректер, мысалы «*Коре династиясының тарихы*» да мұсылман көпестерінің белсенді болғанын айғақтайды. Онда «*Хьюнжонга ван билігінің он бесінші жылының қыркүйек айында (1024 ж.) 100 адамнан тұратын бір топ мұсылман көпестері Кореяға келді*» деген жазу бар. Сонымен қатар одан біршама кейінгі корейлік деректерде де Таяу және Орта Шығыстан шыққан көпестердің әр кездегі сапарлары туралы үзік-үзік мәліметтер кездеседі.

13-14 ғғ. Корея моңғол шапқыншылығына тап болды және вассалдық мемлекетке айналды. Кореяның моңғол әулетіне бағыныштылығы 1269 жылдан 1368 жылға дейін созылды. Осы кезеңде Моңғолия мен Корея арасында мәдениеттер алмасуы мен адамдардың қарым-қатынасы белсенді жүрді. Көптеген корейлік вандар моңғол ханшаларымен некеге тұрғаны белгілі. Корей деректерінде сондай-ақ, Кореяда моңғол шенеуніктері мен әскері тұрақтап тұрғаны жөнінде жазылған. Олар өздерінің мұсылман қауымын құрған және мешіттер салған.

Барлық шетелдік көпестердің оның ішінде қытайлықтар да бар, сауда орны деп *Пенгнан* аралы белгіленген. Ол Коре династиясының астанасы – *Кэсон* қаласының маңындағы *Есунг* өзенінің аңғарында орналасқан. Мұсылман саудагерлері өздерімен бірге сатуға қорғасын, иіссулар, дәрі-дәрмек, сондай-ақ жүзім мен шарап алып келді. Ал өз кезегінде олар алтын, күміс және киім-кешек сатып алды немесе өз тауарларына айырбастады.

Билік басына Чосон династиясы келген кездегі мұсылман көпестерінің іс-әрекеттері туралы жазбалар корей және араб дереккөздерінде мүлдем жоқ. Алайда ертеректе, Коре династиясы кезеңінде орнығып қалған мұсылмандардың мәдени тірліктері жалғаса берді. Бірақ оларға кез-келген жаткерлік ықпалдың көзін жоюға бағытталған корольдік жарлық арқылы 1427 ж. толығымен тыйым салынды. Кореяда ислам мәдениеті айтарлықтай із қалдырды. Оның ішінде, мысалы, корейліктердің мұсылман күнтізбесімен танысқаны маңызды болды. Сол арқылы олар күн және ай тұтылуы мезеттерін есептеуге мүмкіндік алды.

Ли династиясы жүргізген оқшаулану саясатына байланысты Корея мен мұсылмандық Шығыс арасындағы байланыс бес ғасырға жуық уақыт бойы тоқтап қалды. Осы бір ұзақ уақыт бойында елдегі саны жағынан тым аз және әр тарапқа жайылған мұсылман тұрғындары Чосон мемлекетінің жергілікті тұрғындары арасына толығымен сіңіп кетті.

Ал көрші Қытайда осы кезеңде ислам ресми діндермен қатар өмір сүрген еді. Мұсылмандық дәстүр бойынша *Юньнанда* исламның пайда болу уақыты VIII ғасырдың екінші жартысы деп саналады. Дәл осы кезде бағдаттық халифат *Ань Лушань көтерілісін* басу үшін қытай императорына көмекке деп 3 мың сарбаз жіберген болатын. Олардың бір бөлігі *Юньнан* маңында тұрақтап қалды-мыс дейді, сөйтіп осы провинциядағы мұсылман қауымының пайда болуы осылай басталыпты. Дегенмен бұл аңыз қаншалықты шын көрінгенмен де, іс жүзінде ислам идеяларын Қытайға алып келген араб және парсы көпестері еді. Олар X ғасырдың аяғында *Куньминде* тұрақтаған. Аборигендер мен қытайлықтарды жаңа дінге қарату моңғол шапқыншылығы кезеңінде басталды және өте белсенді жүрді. Бұл кезде *Юньнанды Құбылайдың* наместнигі, нағыз мұсылман *Сай Дяньчи* билеп тұрған. XIII ғ. аяғында *Куньминде* болған *Марко Поло* оған былай деп сипаттама береді: «*Бұл үлкен әрі белгілі қала, мұнда көпестер мен қолөнершілер өте көп. Қалада мұсылмандар да, пұтқа табынушылар да, христиандар да бар*». *Юньнандық* мұсылмандарды қытайлықтар ұсақ ұлыстардың бірі деп санады және

оларды «хуэй» деп атады. Олардың арасынан шыққан XV ғ. басында өмір сүрген белгілі теңізші және дипломат *Чжэн Хэ* өз эскадрасымен Шығыс Африка және Парсы шығанағы жағалауларына дейін жеткен.

Юньнан мұсылмандарының тыныш та бейбіт өмірі XIX ғ. 30-50-жылдары бұзылды. Осы кезде мұсылман қауымы жергілікті билік пен мұсылман емес қытайлар тарапынан діни қуғынға ұшырады және бірінен соң бір қырғынға тап болды. Тек 1856 жылдың мамырындағы екі күн ішінде *Куньмин* мен оның маңайында 20 мың адам өлтірілді. Қырғынның салдарынан көтеріліс бұрқ ете қалды. Көтерілісшілер 50 мың тұрғыны бар үлкен қала *Далиды* басып алды. Қала тұрғындары арасында мұсылмандар да аз емес еді. Көтерілісшілердің көсемі *Ду Вэньсю* «*Бүкіл көтеріліс әскерінің жоғары бас қолбасшысы*» деп жарияланды. Көп ұзамай тәуелсіз көтерілісшілер мемлекеті пайда болды. Ал *Дали* қаласы оның астанасына айналды.

1861 ж. күзіне қарай *Юньнанның* жиырмадан астам облысы мен уезі *Ду Вэньсюдің* билігіне қарады. Оның қолбасшылығының қарамағына қытайлықтардан, мұсылмандар мен Цин режиміне наразылардан құралған 200 мыңдық армия жиналды. *Ду Вэньсю* 18 жыл билік құрды. Осы уақыт ішінде ол орталық және жергілікті билік органдарын құрды, бірқатар заңдар мен жарлықтар шығарды. Салық ісі, экономика, сауда, білім беру саласына қатысты әртүрлі реформаларды жүзеге асырды. 1872 ж. желтоқсанында цин генералы *Ян Юйкенің* әскері *Далиға* басып кірді. Сөйтіп 30 мыңнан астам кісі қаза тапқан қанды қырғын жүрді. Осылайша, мұсылман тұрғындары орасан зор шығынға ұшырады.

1909 ж. Жапониямен танысу үшін сапарға шыққан Османдық Түркия сұлтанының арнайы елшісі Кореяға келді және ол туралы біраз мәліметтер қалдырды. 1920-жылдары Орта Азиядан шыққан екі жүзге жуық мұсылман адамдар большевиктік биліктен қашып, баспана іздеп Кореяға келді. Олардың көпшілігі көп ұзамай Кореядан да кетіп қалды. Ал қалғандары екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң басқа елдерге көшіп кетті. Бұл бір топ мұсылман өздерінің артында ислам жайлы еш дерек қалдырған жоқ және Кореяда исламның дамуында олардың аттары аталмайды.

Қазіргі заманғы мұсылман қауымы мен исламның жаңа тарихы жиырмамыншы жүзжылдықтың ортасынан басталады. Тікелей Кореядағы исламдық миссионерліктің белсенді іс-әрекеттері *Корей соғысы (1950-1953)* кезеңіне жатады. Түркия үкіметі БҰҰ-ның Қауіпсіздік кеңесінің ұсынысымен Кореяға армия бригадасын жіберу жөнінде шешім қабылдаған болатын. Ол Кореяға 1950 ж. 17 қазанда келіп кірді. Құрамында 4500 адам бар. Дәл осы уақытты Кореядағы ислам тарихындағы шешуші сәт ретінде қабылдауға болады.

Сеулдегі әскери базада әр жұма сайын намаз оқылды. Көп ұзамай ислам дініне қызығушылық танытқан бір топ корейліктер намазға қатысуға ниет білдірді. Корейліктердің бұл тобы бір кездері Кореядан Маньчжурияға көшіп, кейін қайтадан отанына оралған корейліктердің ұрпақтары болатын. 1895-1928 жж. Маньчжурияға миллионға жуық корейліктер көшіп барған еді. Осы жерде кейбір корейліктер тұңғыш рет ислам дінімен жақын танысуға мүмкіндік алды. Алайда Маньчжуриядағы мұсылман тұрғындары жайлы қолда бар мәліметтер тым аз. Танымал ағылшын зерттеушісі *М. Брумхолл* Қытайдағы христиан миссионерлерінен исламды қолдаушылар туралы біраз мәлімет жинаған, бірақ олар дәл емес. Онда мұсылмандар саны 5,7 миллионнан 9,8-ға дейін делінген. Бұған қарағанда Маньчжурияның кейбір аймақтарында ислам аса маңызды және айтарлықтай беделге ие болған сияқты.

Қазір енді Қытайдағы Аллаға сенген корейліктердің санын анықтау қиынға соғады. Алайда имам *Ду Енг Юн*, қажы *Сабри Со Гил Жунг* және *Туан қажы Ким Ге Жиннің* дәлелдеуіне қарағанда, Маньчжурияда корей-мұсылмандар аз болмаған болса керек. Дәл осы маньчжурлік корейлерден шыққан ислам діни ілімін таратушылары болашақтағы Корея мұсылман қауымының негізін құраушылар болып табылады.

1950 ж. соңында түрік армиясының имамы *К. Зувейр* мен *Ким Гю Жин* екеуі кездесті. Соның нәтижесінде имам *Зувейрдің* өзі жүргізетін корейліктерге арналған арнайы жұма намаздары ұйымдастырылатын болды.

Кореяда исламның таралуының осы бір бастапқы кезеңінде қиындықтар да көп болды. Әсіресе, ең қиыны мүлдем жат діни ілімді корей тіліне лайықты аудару және түсіндіру еді. Дегенмен, имам *Зувейрдің*, *Юн Енг Ду*, *Ким Гю Жин* және басқалардың күш салуы арқасында үлкен жетістіктерге қол жетті. 1955 жылдың 15 қыркүйегінде Сеул агроәдениет колледжінде инаугурациялық (құрылтай) ислам жиналысы өткізілді. Онда *Юн Енг Ду* бірінші корейлік имам болып сайланды. Осы көрнекті оқиғаны есте қалдыру мақсатында ол өз есімін ресми түрде өзгертіп, бұдан былай *Мухаммед Юн Енг Ду* деп аталатын болды. Осы құрылтай кезінде тағы да он адам жанадан ұйымдасқан ислам қауымына кіруге тілектерін білдірді.

Осы оқиғадан кейін таяу арада корейлік мұсылмандардың намаз оқитын орны да өзгерді. Енді олар Сеул қаласының *Донгдэмеун* ауданындағы *Имундонг* кварталында «палаталық мешіт» деп аталатын жерде жиналатын болды. Намаздарды имам *Мухаммед Юн Енг Ду* жүргізді, ал *Зувейр* имам тұрақты түрде, аптасына екі рет «палаталық мешітке» келіп тұрды. 1957 жылдың шілдесінде корей-мұсылмандардың саны 208 адамға жетті.

1958 ж. қараша айында *Омар Ким Жин Гю* мен *Сабри Со Джунг Киль* ислам елдеріне, оның ішінде Сауд Арабиясы мен Пакистанға сапарға аттанды. Мұнда олар Кореяда исламды дамыту ісі үшін ынтымақтастық орнату мәселесін талқылады. Осы сапардың нәтижесінде 11 корейлік студент, араларында үш қыз бар, 1962 ж. алты айға Малайзияға жіберілді. Мұнда олар Кланг мұсылман колледжінде ислам дінін оқып үйренуге тиіс болды. Корейлік студенттердің жол және оқу қаражатының барлығын малайзиялық үкімет өз мойнына алды.

Малайзия үкіметінің Кореяда исламды дамыту ісіне қолдау көрсетуі кейінгі жылдары да жалғасты. 1962 және 1963 жж. Кореяда болып қайтқан осы елдің вице-премьерінің орынбасары мен парламент спикері, сондай-ақ көрнекті саясаткерлер де көп көмек көрсетті. Өздерінің Сеулге сапарында олар Малайзия үкіметі басшысының атынан мешіт құрылысына деп корейлік мұсылман қауымына 33 мың доллар тапсырды. Осы қаражатпен Ислам қоғамы 1964 ж. қазан айында Сеулде мешіт салу ісіне кірісіп кетті. Бірақ бұл жоба қаржы жетіспеушілігі салдарынан іске аспай қалды. Мешіт құрылысын көтеру ісінің сәтсіздігінен кейін Кореяның Ислам қоғамы бірнеше ұсақ топтарға ыдырап кетті.

1965 ж. сәуірінде Кореядағы ислам қауымының құрылуының он жылдығында дінге шын берілген бір топ корейлік мұсылмандар *Кореяның Мұсылмандар федерациясын* құрды. Ол Корейлік ислам қоғамының мұрагері ретінде ұсақ мұсылман топтарын біріктіруге мүмкіндік алды. Осы жылы Кореяға әртүрлі елдерден көптеген мұсылман қайраткерлері келіп қайтты және олар Кореяда исламды дамыту ісіне өз үлестерін қосты.

Кореяның мұсылман федерациясының алдына қойған негізгі мақсаты мектеп (кафедралық мешіт) құрылысын салу еді. Сол себепті федерация өз президенті қажы *Хабри Со* мен сыртқы қарым-қатынастар жөніндегі директор *Отман Кимді* қаржы көмегін алу үшін бірнеше ислам мемлекетіне арнайы жіберді. Жеті айға созылған осы сапар нәтижесінде олар бірқатар қаражат пен Кувейттегі «*Авакфа*» Ислам қоры берген 14 мың долларды алып келді.

Кореяда мұсылман ілімін таратуға орасан зор үлес қосқан тұлғалардың ішінде «*Қасиетті Құранның пакистандық Қоғамының*» президенті - *Әл-Фатил Маулан Сейит Мухаммед Жәмилдің* есімін ерекше атап өту қажет. Ол Пакистан үкіметіндегі жоғары беделді қызметін тастап, өз өмірін ислам дінін насихаттауға арнаған еді. Бүкіл дүние жүзін аралаған ұзаққа созылған сапарының соңында, яғни 1966 ж. 25 қазанда ол Кореяға келді және мұнда қырық күндей болды. «*Корея Ислам Геральд*» газеті хабарлағандай, оның Кореяда болған кезінде керемет нәтижелерге қол жеткен екен: 90 адам мұсылман дінін қабылдаған. Олардың арасында елге танымал адвокат *Квон Юнг Сун*, екі медицина ғылымының докторы, екі профессор, үш орта мектеп мұғалімі, үш журналист және 5 қызметкер бар.

Мухаммед Жәмил Кореяда болған күндерінің бәрінде қарапайым еңбекші корейліктердің арасында тұрған және оларға мұсылман дінінің негіздерін түсіндірумен айналысқан. Исламды тарату мақсатында ол сонымен бірге Кореяның әртүрлі ресми тұлғаларымен, қоғам қайраткерлерімен, журналистермен кездескен. *Мухаммед Жәмил* Сеулдегі жастардың Христиандық одағында үш лекция оқыған. Корей аудиториясы тұңғыш рет шетелдік мұсылманның аузынан исламның мән-мағынасы туралы академиялық түсінік алды. Дәріске қатысқандардың көпшілігі ислам діні жөнінде ештеңе білмейтін еді немесе білсе де, ол білімдер ақиқаттан аулақ болатын.

Дәрістер циклды түрде жалғасып отырды. Тағы бір маңызды лекция 1966 ж. қараша айында Сеулдегі Менгжи колледжінде оқылды. Дәрістің тақырыбы «Ислам деген не?» деп аталды және әрбір дәріке 500-ге дейін студент жиналды. Осы дәрістердің нәтижесінде колледждің қызығушылық танытқан бір топ студенттері «Менгжи мұсылман одағын» құрды. Бұл қоғам исламды насихаттауға және корейлік студент жастарды мұсылман іліміне тартуға арналды. «Корея Ислам Геральд» (1967 ж. 25 маусым) хабарлағандай, осы сапар кезінде Мухаммед Жамил корейлік студенттерді Пакистанда оқыту үшін алты стипендия тағайындады. Сонымен бірге корейлік мұсылман лидерлері Со Ги Жунг пен Ким Сун Джонгты Пакистанға келіп қайтуға шақыру тапсырды.

Мухаммед Жамил Кореяға екінші сапары кезінде (1969 ж. маусым) Жапония мен Корея мұсылмандары арасында байланыс орнатуға тырысты. Ал 1970 ж. ол тағы да Кореяға келді, алайда бұл сапар жөнінде ақпарат тым аз. Тек қана оны Менгжи колледжінің құрметті профессоры етіп сайлағаны жөнінде белгілі.

Жоғарыда аталған адамдардан өзге 1960-1970 жж. Кореяда мұсылмандық миссионерлікпен айналысқандардың ішінде араб елдерінің, сондай-ақ Түркия, Индонезия, Малайзия мен Тунистің бірқатар дипломатиялық тұлғалары мен бизнесмендері бар.

Мұсылман-корейліктер өз елінде исламды насихаттауға барлық күш-қуаттарын жұмсады. 1968 ж. сәуірінде Корея Мұсылмандар федерациясы Кореяда исламды насихаттауға арналған жеті негізгі қағиданы бекітті. Олар мынадай:

1. Әрбір мұсылман діни қызметке ай сайын өзімен бірге үш адамды бірге алып келуге міндетті;
2. Мұсылман ислам ілімін насихаттау және ағарту мақсатымен өзінің мұсылман емес достарының үйіне баруы тиіс. Мұның өзі түптеп келгенде ақиқат дінге жаңа адамдарды тартуға көмектеседі;
3. Мұсылмандар арасында Қасиетті Құран мен Хадис үзінділерін, сондай-ақ ислам әлеміндегі жаңалықтарды қайта басып шығару және тарату қажет;
4. Баванидің «Ислам: түсіндірілмеген дін» атты кітабы корей тіліне аударылуы және бүкіл елге таратылуы тиіс;
5. Әрбір жексенбі сайын мешітте шетелдік мұсылмандар жүргізетін пікірталастар мен бір сағаттық семинарлар ұйымдастырылуы қажет;
6. Араб тілі сабақтары мешітте әрбір жексенбіде өткізілуі тиіс;
7. Барлық бұқаралық ақпарат құралдарында ислам туралы ақпарат таратуға тырысу қажет.

Корейлік мұсылмандардың ең маңызды проблемасының бірі исламдық білімі бар діни көсемдерді даярлауға байланысты болды. Осы тұрғыда «Корея Ислам Геральд» газеті былай деп жазады: «Студенттер шетелде оқу арқылы мұсылман елдерінде исламдық білім алады, жеке тәжірибе жинақтайды. Сөйтіп Кореяға қайтып келген соң мұсылман лидерлеріне айналып, жақын келешекте бүкіл елде исламды насихаттайтын болады». Кореяның Мұсылмандар федерациясы бірқатар мұсылман елдерінен ислам университеттерінде оқу үшін корейлік студенттерге арнап үкіметтік стипендиялар бөлуін сұраған еді. 1967 ж. 10 корейлік студент-мұсылман Пакистанда, Біріккен Араб Республикасында, Йорданда және Иракта оқып келді. Келесі жылдың қазан айында КМФ аталған елдер мен Ливияға, Индонезияға 20-дан аса студентті жіберді. Тағы да он корейлік студент 60-жылдардың соңында әртүрлі ислам елдеріне оқуға аттанды. Исламдық білім алу мәселесіне аса үлкен маңыз берілгенін Осман Ким Сун Енг қажының тарихы айқын дәлелдейді. Ол Енсей университетінде саяси ғылымдар мен дипломатияны оқып жүрген кезінде-ақ болашағынан үлкен үміт күттірген болатын. 1967 ж. 28 қаңтарында ол Мекке қаласына қажылық жасауға аттанады. Одан кейін ол Каирге келіп, Біріккен Араб Республикасының стипендиясымен университетте білімін жалғастырады. Үш жыл бойы ислам тарихын оқиды және Каирден қайтып келген соң Хангуг университетінде араб тілі мен араб елдерінің тарихынан сабақ береді. Одан соң Каир университетінде докторлық диссертациясын қорғайды. Кореяға оралған соң Осман Ким қажы корейлік мұсылман қауымында үлкен беделге ие болады және КМФ-ның Атқарушы директоры қызметіне тағайындалады.

Мұсылман қауымы өз тарихының бастапқы кезеңінде қайырымдылық шараларымен де көзге түсті. Сондай бір көрнекті акцияның бірі Сеулде жетімдер үйін құруы болды. Баршаға белгілі, Корей соғысы (1950-1953 жж.) кезінде миллионнан астам адам опат болды және 2,5 миллионнан астамы баспанасыз қалды. Ондаған мың бала жетім қалды және көше кезіп кетті. Осы кезде 300-ден аса жетім бала Сеулдегі Мұсылман қауымы орталығынан пана тапты. Түрік армиясы азық-түлік және киім-кешек беріп көмектесті. Ал корейлік мұсылман-студенттер қоғамдық негізде балаларға тәрбиеші және мұғалім болып жұмыс істеді. Корейлік мұсылмандардың тағы да бір әлеуметтік акциясы жұмыссыз қалған білікті корей жұмысшыларын ислам елдерінде жұмысқа тұрғызу әрекеттерінен көрініс тапты.

Корейлік мұсылмандардың алғашқы кездегі қызметінің маңызды бір бағыты, бұған дейін айтылғандай, мұсылман әдебиетін аудару және тарату болатын. Бұл іске үлкен үлек қосқан сабри Со Гил Жунг болды, ол Құранның 37 сүресін және де бірнеше діни әдебиеттерді аударды. Олардың ішінде мынадай кітаптар бар: П. Ансари, «Ислам деген не? Исламның мәні жайлы кіріспе»; Ибраһим Ма қажының «Ислам қандай дін?» деген кітабы; Мухаммед Джамил, «Ислам деген не?»; А. Бавани, «Белгісіз дін». Бұл кітаптарды исламға қызығушылық білдірген барлық корейліктер кенінен пайдаланды.

Корея Мұсылмандар федерациясы апта сайын ақпараттық бюллетень шығарып отырды. Бұл іске ең алдымен Мухаммед Юн Енг имам көп еңбек сіңірді. Апталық екі бөлімнен тұрды, біріншісі Құран мен Хадистен үзінділерден құралды. Ал екіншісінде мұсылман қауымындағы жаңалықтар және алдағы аптада намаз кезінде бас қосатын діндес жамағатқа арналған сөздер жарияланды.

«Корея Ислам Геральд» газеті 1967 ж. 25 маусымынан 1969 ж. қыркүйегіне дейін 5000 дана тиражбен шығып тұрды. Оның ішінде 300 данасы шетелге жіберілді. Газет мүдделі адамдарға тегін таратылды, ал оны басып шығару мешіт құрылысына байланысты қаржы қиындықтары себебімен тоқтатылды.

Корея Мұсылмандар федерациясы өзінің кеңсесі орналасқан ғимаратта шағын кітапхана ұйымдастырды. Онда ислам елдерінен келіп түскен бүкіл әдебиет жинаталды және ол қалың жұртшылыққа ашық болды. Федерация сонымен қатар Кореяның отыздан астам кітапханасына, оның ішінде Сеул көпшілік кітапханасына да діни әдебиеттер жіберіп отырды.

Мухаммед Жамилдің миссионерлік қызметінің тағы бір үлкен жетістігі нәтижесінде профессор Әбу Бәкір Ким Сон Джон ислам дініне бет бұрды. Ол Сеулдегі Менгжи колледжінің сыртқы сауда кафедрасының меңгерушісі және студенттер мәселесі бойынша декан болатын, кейін ол тұңғыш корейлік мұсылман профессорына айналды. Әбу Бәкір Ким мен Мухаммед Жамилдің достығының нәтижесінде колледжде мұсылман студенттік ұйымы құрылды. Бұл Кореяда студент жастар арасында әрекет еткен бірінші ұйым болатын. Кейінірек бұл ұйым «Менгжи Мұсылман студенттер Одағы» деп атала бастады, ал профессор Әбу Бәкір Ким Одақ құрыла салысымен-ақ оның кеңесшісі болды.

Корей-мұсылмандардың тағы бір студенттік ұйымы 1967 ж. маусымда Хангуг университетінде ұйымдастырылды. Ол бір жылдан соң өз инальысында қайта құрылды және Араб және Ислам зерттеулері Ассоциациясы деп аталды. Бұл араб әлемінің тарихымен және мәдениетімен танысқысы келетін мұсылман емес студенттерді тартып, қызықтырады деген ойдан туды. Жетпісінші жылдардың басында оның жүзден аса мүшесі болды.

Кореяның мұсылман қауымының ісін екі ұйым жүргізіп отырды: «Корея Мұсылмандарының федерациясы» және «Корейлік ислам қоры». Біріншісі негізінен қауымның рухани өмірімен айналысты, ал екіншісі ұйым мүлік және қаржы мәселелеріне жауапты болды. 1967 ж. Корея Республикасының мәдениет министрлігі ислам дінін елдегі ресми діндердің бірі ретінде тіркеуден өткізді.

1969 ж. үкіметтік мәліметтерге сәйкес корейлік мұсылмандардың жалпы саны мен тұрғылықты мекенжайы мынадай болды.

Қала/Провинция	Ер адамдар	Әйелдер	Барлығы
Сеул	1 950	870	2 800
Пусан	5	2	7
Кёнгидо	1	1	2
Кангвондо	1	1	2
Чхунчхон Пукдо	1	-	1

Чхунчхон Намдо	2	-	2
Кёнгсан Пукдо	3	1	4
Кёнгсан Намдо	142	23	165
Қорытынды	2 105	898	3 003

Мұхаммед Ду Енг Юн имам осы мәліметтерге түсінік бере отырып, бұл тізімге мұсылман-корейліктер отбасының барлық мүшелері, оның ішінде көмелетке толмаған балалар да кіргенін мойындады. Оның пікірі бойынша, осының арасында тек 500 адамды ғана қауымның белсенді мүшесі деп санауға болады, ал қалғандары діни жоралғыға жылына бірнеше мәрте ғана барады.

1970 ж. Корея үкіметі *Мұсылмандар федерациясына* Сеул қаласынан орталық мешіт құрылысына деп қайтымсыз бес мың шаршы метр жер бөліп берді. Дәл осы кезеңде Федерация осы мешіт құрылысы үшін Таяу Шығыс пен Азияның басқа да ислам мемлекеттерінен бірнеше рет қаражат жинау науқандарын жүргізді. Осы істердің нәтижесінде мешіт құрылысы аяқталды және 1976 ж. мамыр айында ол салтанатты түрде ашылды. Бұл шараға жиырма бір мұсылман елінен келген 51 өкіл қатысты. Бұдан қоса, сондай-ақ Кореядағы миссионерлік қызмет пен исламдық білім алу мәселелерін шешу үшін орталық мешіт жанынан Ислам орталығы құрылды.

1976 ж. *Рабит (Бүкіләлемдік ислам ұйымы)* және Сауд Арабиясы үкіметінің қолдауымен мешіт жанында мұсылман миссиясы тағайындалды. 1978 ж. наурыз айында *Корея Мұсылмандар федерациясы* Жидда қаласында (Сауд Арабиясы) өзінің филиалын құрды. Ол осы елде тұрып жатқан корейлік жұмысшы-құрылысшылар арасында Аллаға сенімді насихаттауға арналды. Нәтижесінде көптеген корейлік жұмысшылар мұсылман дінін қабылдады.

1976 ж. сәуірінде Кёнги провинциясы, Кванджу уезі, Сангенги мекеніндегі бір топ корейліктер мұсылман дінін қабылдады және паталаты мешітте ислам дінінің парыздарын орындауға кірісіп кетті. Біраз уақыт өткен соң осы паталаты мешіттің орнынан 1980 ж. жаңа мешіт салынды. Одан кейін дәл сол жылы Пусанда, Кореяның тағы бір үлкен қаласында үшінші мешіт ашылды. 1980 ж. күзінде Кореяда ислам тарихында тұңғыш рет 132 корейлік мұсылман бүкіл мұсылман үшін қасиетті Мекке қаласына қажылыққа аттанды. Қажылық аяқталған соң корейлік мұсылмандарды Сауд Арабиясының ханзадасы Фахд қабылдады, ол кейіннен осы елдің королі болды. Сол жылдың мамыр айында Корея Республикасының президенті Чхе Гю Ха Сауд Арабиясына барды. Осы кезеңнен бастап Кореяның ислам мемлекеттерімен байланысы нығая түсті. Ол әсіресе экономика, саясат пен мәдениет салаларында серпінді дамыды.

1980 жж. Кореядағы ислам үлкен қайғыға душар болды, яғни мұсылман қауымының негізін қалаушылар *Омар Ким, Сабри Со, Мұхаммед Юн, Жүсіп Юн және Мұхаммед Сүлеймен Ли* бірінен соң бірі өмірден өтті. Дәл осы жылдары Кореяда жыл сайын жас корейліктерге арналған *«жаттығу лагерлері»* ұйымдастырылды, оған *«Мұсылман жастарының Бүкіләлемдік ассоциациясы»* демеушілік көрсетті.

Кореядағы исламның жарты ғасырлық тарихы бар. Және де *Кореяның Мұсылман федерациясы* ислам дінін насихаттау, әлемдегі ислам елдерімен қарым-қатынасты нығайту және дамыту жөнінде сан-салалы әрі орасан зор жұмыс істеді. XX ғ. аяғына қарай Кореяның мұсылман қауымында 35-40 мыңға жуық адам болды, сондай-ақ кәзіргі уақытта елде тұрып жатқан ислам елдерінен келген 70 мың мұсылман бар.

Дегенмен, соның өзінде де қазіргі заманғы Кореядағы исламды «экзотикалық» дін деуге болады. Оған себеп мұсылман қауымының саны аздығында ғана емес. Ең басты себеп, корейліктер мен ислам дүниесі арасында дәстүрлі мәдениет, менталитет, мінез-құлқ нормаларының терең айырмашылығы бар. Оған мысалы, мұсылман күнтізбесі бойынша тоғызыншы ай Рамазан айын айтуға болады. Бұл айда мұсылмандар күн шыққаннан бастап батқанға дейінгі уақытта тамақ ішуден бас тартуы тиіс. Рамазан - мұсылман адамның өміріндегі маңызды оқиғаның бірі. Сондықтан да ислам елдерінің үкіметтері бұған үлкен мән береді және діндарлардың діни парызын орындауына көмектесіп отырады. Адамдар ораза тұту кезінде жеңілдетілген режимде жұмыс істейді. Ал Кореяда, исламды қолдаушыларды айтпағанда, қалың көпшіліктің Рамазан айы туралы ешқандай түсінігі жоқ. Сол себепті ұлы мұсылман оразасына мән берілмейді. Ораза ұстау міндеті оңай емес екендігі белгілі, бұл әсіресе корейлік мұсылмандар үшін тым қатал сынға айналатыны түсінікті. Оған қоса айналадағылардың ислам негіздерін білмеуі немесе дұрыс түсінбеуі діндарларға біраз қиындықтар туғызады. Осы тұрғыда мешітке келушілердің бірі, Шет тілдер университетінің студенті *Ли Чжун Хан* былай дейді: *«Менің неге тамақ ішпейтінімді өзгелерге түсіндіру тым қиын. Егер де мен мұсылман екенімді айтсам, онда мен жайлы пікірлер өзгереді. Адамдар мені күдікті бір сектаның мүшесі деп ойлайтын болады»*. Осыған ұқсас наразылықты өзге де жас корейлік мұсылмандардан естуге болады. *«Өз сенімім жайлы мен тек ең жақын достарыма ғана айтамын, - дейді тағы бір студент. - Бірақ соның өзінде менің бір христиан досым бір кездері мені осы діннен бас тартуға көндірмек болды. Бұл түсінікті де, өйткені менің өзім ешқашан оны исламға шақыруға тырысқан емеспін»*. *«Менің ойымша, корей қоғамы - өте конформисті. Мұнда адамдар өздеріне бейтаныс нәрсеге теріс көзқараспен қарайды, - дейді Ли Чжун Хан. - Бәлкім, содан да шығар, бұл жерде мұсылмандарды жат санайды»*.

Көптеген жылдар бойы Корея батыстық идеялар мен батыс мәдениетінің күшті ықпалында болып келеді. Ал ислам әлемімен қарым-қатынас тым шектеулі, сол себепті мұнда мұсылмандарға қатысты таптаурын көзқарас пен түсінбеушілік орын алған. *«Кореяда мұсылмандар террористер мен қару кезенген әскерлер сияқты қабылданады. Бірақ бұл дұрыс түсінік емес. Ислам - бұл ең бейбіт, адамгершілікке толы діннің бірі. Дәл сол себепті ол бүкіл дүние жүзінде мұсылман емес елдерде барған сайын кең таралып келе жатыр»*- деп санайды Сеул Ислам студенттер ассоциациясының төрағасы *Син Сан Хо*.

Аңыяндағы мешіт

Қазіргі уақытта Кореяда мұсылман болу - бұл эксцентрик болып көріну деген сөз, яғни үнемі азшылықтың қатарында болу. Ал корейліктердің оларға көзқарасы нашар. Корейліктер аз халықтарға ерекше төзімділікпен қарайтын ұлттардың қатарына жатпайтыны белгілі. Мысалы, мұсылман күніне бес рет намаз оқуы тиіс. Алайда жұмыс орнында бұл парызды орындау тым қиын. Міндетті саналатын дәрет алу мүмкіндігі туралы айтпағанның өзінде, тіпті намазға арналған арнайы орын да жоқ. Егер де мұның бәрі бар болса да, намаз оқытын қызметкер офисте көзге оғаш, шектен шыққан болып көрінер еді.

Ал таза, *«халаһ»* азық-түлікті Кореяда дүкеннен сатып алу өте қиын. Мұсылманның жеуіне лайық ет Ханнамдон мешітінің жанында орналасқан бүкіл елдегі жалғыз дүкенде сатылады. Исламның тағы да бірқатар тыйымдары (мысалы, қайтыс болған туыстарына зиярат жасауға тыйым салу) корей дәстүріне тікелей қарама-қайшы келеді. Көптеген корейлік мұсылмандар осындай салт-жораларға отбасында жанжал туудан қорыққаннан ғана қатысуға мәжбүр. Исламға қарсы қоғамдық ой-пікір салдарынан көптеген мұсылмандар осы конфессияға жататынын жасыруға мәжбүр. Әсіресе жұмысқа орналасу кезінде осылай болады.

Дегенмен, *Корея Мұсылмандар ассоциациясының* бірінші хатшысының көмекшісі *Ли Чжу Хваның* пікірінше, қазіргі кездегі осындай қиындықтарға қарамастан, жағдай әйтеуір бір жақсаруы тиіс. Оның бұл оптимизмі жастар арасында исламға деген қызығушылықтың артып отырғанына байланысты. *«Мәдени және аймақтық зерттеулерге маманданған студенттер ислам жөніндегі лекцияларымыз бен семинарларымызға көптеп келіп жатыр, - дейді Ли. - Бұл академиялық ортадағы саналуан қызығушылықтың барған сайын өсіп отырғанына дәлел. Және бұл үрдіс таяу жылдары одан әрі дами түсетін болады».*

Расымен де, көптеген студенттер соңғы жылдары бұрын корейліктерге бейтаныс болған Таяу және Орта Шығыс, Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріне сапар шегіп жүр. Сеулдегі орталық мешітке келетін студенттердің көбі араб тілін үйренеді. Сөйтіп олар аймақтық зерттеулер жүргізуге маманданбақ. Олар мұнда алғаш келген кезде жай ғана ислам елдері туралы көбірек біліп, тіл үйренгілері келетін. Алайда көп ұзамай-ақ олардың көпшілігі қасиетті Құранға және мұсылман дініне қызыға бастады.

Дінді жаңа қабылдағандардың кейбіреуінің айтуынша, олар мұсылман елдерін аралап, сондағы адамдармен тілдескен соң ислам дінін қабылдау туралы ойға келген. Сондағы жергілікті тұрғындардың жан дүниесіндегі тыныштық сезімі, уайымсыздық және адамдар арасындағы тығыз туыстық жас корейліктердің көңілін аудармай қоймады. Себебі олар өзгелерден қалмай, үнемі бәсекелестікке сай болуды қажет ететін корей қоғамының қыспағында өскен. *«Егер де сіз олардың тілінде сөйлеп, мұсылман екеніңізді айтсаңыз, - дейді Син Сан Хо, - онда сізді бірден «бауырым» деп атайды және сізбен отбасының бір мүшесі сияқты қарым-қатынас жасайды. Мен сонда болған кезімде адамдармен ортақ тіл таптым және өзімді тым жайлы сезіндім».* Соңғы жылдары *Мұсылмандар ассоциациясы* корей қоғамының исламға көзқарасын өзгерту үшін бар күш-жігерін жұмсап, бірқатар әрекеттерді жүзеге асырды. Ассоциация оқу орындары мен баспасөздің бұл діннің шын мән-мағынасын ұғынбастан, назардан тыс қалдыруын лайықсыз деп санайды. Бұл тұрғыда қол жеткен жетістіктер де аз емес. Мектеп оқулықтарында христиан діні мен буддизмге қанша орын берілсе, енді ислам дініне де сонша назар аударылатын болды.

Сұрақтар мен тапсырмалар

1. Ортағасырларда Кореяның мұсылман әлемімен байланыстары қалай болды?
2. Кореяда исламның дамуына қай мемлекеттер өз көмегін берді?
3. Корей мұсылман федерациясы қызметі мен міндеті қандай?
4. Кореяда мешіттер қалай салынды?
5. Оңтүстік Кореяда ислам дінінің кеңінен таралуына қандай кедергілер бар?

ЖАҢА ДІНДЕР

Жалпы мәліметтер

Қазіргі уақытта Кореяда "жаңа діндер" деген ортақ атаумен аталатын түрлі қозғалыстар мен ілімдер бар. Мұндай жаңа діндердің саны шамамен 250-ге жетеді, алайда олардың көпшілігінің құрамы өте аз және елдің конфессиялық өмірінде айтарлықтай рөл атқармайды. Бұл жаңа шіркеулер мен қауымдарды олардың негізіне қандай әлемдік дін алынғанына қарай шығу тегі бойынша топтастыруға болады. Бұл діндердің басым бөлігінің идеологиясын *синкретті* (біріккен, бөлінбейтін) немесе *электикалық* (аралас) сипатқа ие деуге келеді. Өйткені олардың құрамында буддизм, христиан, конфуцийшілдік, даосизм және басқа да сенімдердің элементтері кездеседі.

Олардың көпшілігі XIX ғ-дың 60-жылдары пайда болған *Тонхак* ілімінен өсіп шыққандар. Ең ірі сектаның 600 мыңға тарта мүшесі бар, ал ең азы – 10 адамнан тұрады. Кейінірек пайда болған осы секталарды қолдаушылардың жалпы саны 1 млн 600 мың адамды құрайды.

Тонхак қозғалысы XIX ғ. ортасында қоғамда тұтас бір әлеуметтік-экономикалық мәселелердің туындауы себепті пайда болды. Оның пайда болуы сонымен бірге елдегі саяси құлдырау және қалалық аксүйектер мен тоғышарлықпен өмір сүрген ауқатты жер иеленушілердің тонауына ұшыраған шаруалардың ауыр жағдайына да тығыз байланысты еді. Бұл жағдайда *Тонхак* қозғалысын Кореяға іштен де, сырттан да қауіп төндірген шетелдіктердің ықпалына қарсы бағытталған реформаторлық қадам деп санауға болады. Бір жағынан, бұл қозғалыс сол кезде корейлер "*Батыс ілімі*" деп атаған католик дініне, соның ішінде христиандықты енгізуге қарсылықтан туды, ал *Тонхак «Шығыс ілімі»* дегенді білдіреді.

Жаңа ілімнің негізін салушы *Чхве Чже У* синкретті жолды таңдады және *«Біздің жолымыз конфуцийшілдік те, буддизм де, даосизм де емес, біздің жол – үш дінді бірдей ұштастыру»*, деді. Чхве ілімі оның жолына түскендерді өзінің оптимизмімен және жарқын болашаққа деген сенімімен қызықтырды. Өздерінің ауыр жағдайы мен биліктің саясатына қарсы шаруалардың наразылығы көтеріліске ұласты, олар күш жинай келе тұтас бір қозғалысқа айналды.

1862-1864 жылдар аралығында Кореяның оңтүстіктегі кейбір аудандары *Тонхак* әскерінің бақылауында болды, алайда 1864 ж. үкімет әскері шешуші жеңіске жетті. *Чхве* қолға түсіп, ересь деген жаламен өлім жазасына кесілді. Бұдан кейін қозғалыс басқа бір жетекші тандап, соның басшылығымен өмір сүруін жалғастыра берді. Сөйтіп өз атын *Чхондогэ* деп өзгертті және саясылықтан ұлттық-діни қозғалысқа айналды. 1919 ж. көктемде жапон отаршылдарына қарсы корейнің *Ұлттық Тәуелсіздік Декларациясын* шығарды. Ол жария етілгеннен бастап *Бірінші наурыз азат ету қозғалысы* қуат алды. Декларацияға 33 ұлт лидері қол қойды. Оның қатарында көптеген христиандар, бірнеше буддалықтар болды, бірақ топты *Чхондогэ* жетекшісі *Сон Бен Хи* басқарды.

Чхондогэнің негізі болған ілім өзін-өзі тәрбиелеу мен өзін-өзі жетілдіру арқылы жоғарғы игіліктерге жетуге және саналы іс-әрекет жұмсамай-ақ барлығына ықпал ете аламыз деп есептейді. Жұмақ дегеніміз басқа әлемде емес, дәл осы дүниеде дейді ол.

Жаңадан пайда болған өзге де корей діндерінің көпшілігі осы көзқарасты қабылдаған, дегенмен әрқайсысы өзінің құдіретті жетекшісіне немесе аспаннан әлемді құтқару үшін түсірілген құтқарушыға табынады. Бұл басшылардың кейбірі осы уақытта да өмір сүреді, ал кейбір жетекшілер, мысалы *Таңсун* сияқты тұлғалар аңызға айналған. Азаптап өлтірілген *Чхве* сияқты қайтыс болғандарға да табынады.

Кейбір секталар ультраұлтшыл сипатта және олар Корея келешекте жаңа әлемдік держава болады, ал корей тілі халықаралық тілге айналып, Жер бетіне бүкіл адамзатты құтқару үшін құдіретті күштер таңдаған корейлік жіберіледі деп сенеді.

Дегенмен *синкретизм* бірнеше ғасырлар бойы корей діндеріне тән сипат болғанымен, *Тонхак* қозғалысы осы тенденцияны түсінуге бірінші болып қадам жасады. Оның негізін салушы Чхве сөзінде келтірілгендей, ол өзінің діни жүйесіне *«конфуцийшілдік этикасы, буддизм үйрететін табиғатты қабылдау қасиетін және энергияны қолданудағы даолық жетістіктерді»* үйлестіре отырып енгізді. Католиктер дінінен ол өзі өмір бойы күресіп өткен Құдайдың тұлғалық идеясын алған.

Синкретизмді қандай да бір дәрежеде *Тонхактың* және *Чынсанның* барлық сектасынан байқауға болады. Мұндай тенденция *Ильсимге, Тэчжонге, Мурен Чхондо, Тодокхве* және *Чонильхве* сияқты кейінгі жаңа діндердің барлығында бар. Бұл діндердің көпшілігі конфуцийшілдік этика көзқарастарын, буддизм ритуалдарын және діни практикада даолық әдістерді қолданады.

Жаңа діндер негізінен әлеуметтік тұрақсыздық кезінде кең таралды. Ал соңғы жылдары корей қоғамы бекіген сайын олардың саны азайып, тиісінше ықпалы да кеміп бара жатқаны байқалады. Атақты корей ұлтының негізін қалаушы *Таңсунге* табыну немесе танымал конфессияларда уағыздалатын ілімдерге ұқсас нәрселерді ұсына отырып, жаңа діни бағыттар – *Чхондоге, Уон Бульге - Уон буддизм, Тэчжонге және Бірігу Шіркеуі* – мұн қозғалысы сияқты нығая түсті, ал кейбірін басқа діндер жұтып қойды. Кореяда бірнеше жапондық бағыттағы діндер де бар. Сондай-ақ христиан догмасының негізіне сүйенген бағыттар бар және олар шетелдік діни топтардың көмегімен тарайды. Жаңа діндердің көпшілігі ауылдық мекендерде пайда болды, кейін олар қалаларға енді. Осылайша дәстүрлі діндер сияқты индустриалды қоғам адамдарының сұранысына икемделуге тырыса бастады.

1. Уон буддизм

20-ғасырдың басында бүкіл әлем дағдарыс және экономикалық, әлеуметтік сілкіністер мен өзгерістердің жаңа дәуіріне аяқ басты. Көп ғасырлар бойы сырт әлемнен оқшау, томаға-тұйық дамып келген Корея ұлттық тәуелсіздігінен айрылып, 1910 жылы толығымен Жапонияның отарына айналды. Дәл осы уақытта Кореяда жаңа дін – *уон (вон) буддизм* пайда болды, ал кейін ол елден тыс жерлерге де тарайды. Бұл дін *Уон буддизмнің* негізін салушы *Пак Чун Бинге* «аян берілуінің» нәтижесінде дүниеге келді, ол *Садэсан* есімімен белгілі (1891-1943 жж.). Оны басқаша *Садэсан Тэджонса (Ұлы Мұрагер Ұстаз)* деп атайды және оны тіпті вон буддалықтар «*жаңа дәуірдің Буддасы*» ретінде құрметтейді, өйткені ол қиналған адамзаттың қайғы-қасіреттерінен құтылуына жәрдемдесетін жаңа ілім құрды.

Садэсан (1891-1943 жж.)

*Садэсан*ның діни қызмет жолы жас кезінен басталып, Ұлы ақиқатқа жеткенге дейін ол 20 жыл тоқтаусыз ізденген. *Садэсан* өзінің рухани *идеяларында* адамзат тіршілігі материалдық өркеніет үстемдігіне тәуелді екенін, одан құтылу үшін адамзаттың рухани қуатын күшейту қажет екенін ұғындырады. Бүкіл әлем ауыр азап пен қайғыға душар болғандықтан ендігі уақытта жер жұмақ бола алмайды, ал адамзат болмысының нағыз рухани қуаты ашылмай тұрып оған жету мүмкін емес. Рухани қуатты ашудың жалғыз жолы – шынайы діни сенімді ұстану, адамгершілікті насихаттау болып табылады. *Садэсан уон буддизмнің* доктринасын, интституционалды жүйесін құрды. *Иксан* қаласында *Уон буддизмнің* штаб-квартирасы құрылып, буддистік қауымның негізі қаланды.

Уон буддизмнің құрылу тарихы. Садэсанның көкірек көзі ашылып, аян берілгенге дейін ол буддизмнің, конфуцийшілдіктің, даосизмнің және христиандықтың қасиетті жазбаларын оқып танысты және өз діни ілімінің табиғатын ежелгі данышпандар мен діни көсемдердің идеяларымен салыстырып, тексерді. Алмазды Сутраларды оқыған *Садэсан* «*Будда Шакьямуни – данышпандардың данышпаны*» деп жариялап, Будда ілімін өзі құрмақ болған жаңа діннің негізгі догматы етіп бекітті. Өйткені, Будда ілімі ғаламның басты ақиқатын бәрінен де анық жеткізуші деп қабылдады. Алайда буддизм Кореяда 500 жыл билеген Ли әулетінің ресми идеологиясы болған конфуцийшілдердің тарапынан қуғынға ұшырап, будда тақуалары корей қоғамының ең төменгі тобының бірі саналған еді. Сондықтан буддизмді жаңа дәуірдің рухани күш-қуатын ашады деп сенуге болмайтын еді. *Садэсан*: «*Әлемде тыныш заман орнына тек ұрыс-керіс пен кескілескен соғыстар болатын дәуір басталған кезде шынайы доктринасы бар ұлы құтқарушы келеді. Оның көмегімен әлемді басқаруға, оны түзеуге, Жер мен Аспанның ғаламат күш-қуатын жұмсай отырып, адамзат рухын үйлесімге жеткізуге болады... Өйткені ұзақ уақыт өте келе данышпандардың ойларының жарығы күңгірттенді, енді олардың жарығы жаңа дәуірдің рухани қараңғылығын жоюға жетпейді. Рухани қараңғылық әлемді басып тұр, себебі данышпандық пен қайырымдылықты қызғаныш, жеккөрушілік пен адасушылықтың қара бұлтты тұмшалап алды*» деп сендіреді. *Садэсан* өзінің жаңа дініне бірқатар ежелгі данышпандардың доктриналарынан алынған біраз тұжырымдарды енгізді. Айталық, ол буддалық дхармалар концепциясын өз ілімінің негізі етіп алды, себебі ол жеткілікті түрде қарапайым әрі мұнда буддизм мен нирвананың мән-мағынасын оңай ұғынуға болады.

Вон буддистер медитация жасау үстінде

Садэсанға ақиқат *Ирвон* шеңбері түрінде, яғни бүкіләлемдік теңдік, шексіздік және аяқталуды білдіретін символ түрінде көрінді. Сондықтан уон буддизмде басқа культтік бейнелер немесе құдайлардың бейнесі жоқ. *Садэсан* өз ортасынан 9 шәкіртті таңдап алды, олар *Уон буддизм* қауымының ядросын құрды. Ол жаңа орденнің рухани және қаржылық негізін қалап берді.

1919 ж. *Садэсан* бірнеше шәкірттерімен бірге Солтүстік Чолла провинциясындағы *Поиннэ* монастырына барды. Ол жерде 5 жыл уақыт елден оқшауланып, жаңа діннің доктринасы мен жүйесін құрды. Ал 1920 ж. жаңа дін доктринасының негізгі принциптері жарияланды. Ол екі жолды атап көрсетті: біріншісі адамның адам ретінде жүруі тиіс жолы және моральдық культивация жолы. Әрбір адам жүруі тиіс адамгершілік жолы *4 игілікті орындауға негізделген*: Аспанды, Жерді, Ата-анасын және Заңды құрметтеу. Адам әлеуметтік қайта құрулар барысында өзіне деген сенімділік, ақыл-ой саналылығы, балаларды оқыту, қоғам үшін өз өмірін құрбан еткендерді құрметтеу сияқты төрт мызғымас ережені сақтауы керек. Адамгершілік жолын дәріптеу үш аспектіден тұрады: рухты дәріптеу, принциптер мен фактілерді зерттеу, қарманы дұрыс құру (жақсы мінез-құлық тәртібі). Адам сенімін, ұмтылысын, күмәндануын, адалдығын әрдайым сақтауы тиіс және сенімсіздіктен, сарандықтан, жалқаулықтан, адасудан бас тартуға міндетті.

Уон буддизмнің канондық әдебиеттері. Ғибадатханада болған кезінде Садэсан будда тақуаларымен буддизмді реновациялау (лат. *renovatio* – жанарту, қайта жаңғырту) идеялары жайлы пікір алмасты. Осылайша ол «*Чосон бұлге хексиллон*» (Корея буддизмінің реновациясы) және «*Саянг энгоерон*» («*Рухты культивациялау негіздері және фактілер мен принциптерді зерттеу*») атты кітаптарын жазды. Алғашқы трактаттың негізгі мазмұны бүкіл әлемді құтқаруға тиімді болу үшін ескірген және ортодоксалды буддизмді модернизациялауға (жанартуға) арналды. Екінші трактатта рухты дәріптеу, дұрыс өмір сүру тәртіптерін зерттеудің оңтайлы әдіс- тәсілдері берілді.

1943 ж. *Садэсан «Бұлге чонджон» (Буддизмнің жаңартылған канондары)* атты үш кітаптан тұратын еңбегін жазды. Бұл канон *Садэсан*ның нирванаға кетерінің алдында жарық көрді. Бірінші кітапта жаңа діннің доктринасы берілді, екінші және үшінші кітаптарда буддизмнің қасиетті жазбаларының таңдамалары жинақталған. 1962 ж. «*Уон бұлге кеджон*» («Уон буддизмнің қасиетті жазбасы») деген атпен буддизмнің жаңа каноны құрастырылды. Ол екі кітаптан құралды. Бірінші кітап 1943 ж. шығарылған нұсқаны қайта қарау негізінде жазылған, ал екінші кітап – *Садэсан* ілімінің хроникасы.

Уон буддизм миссиясы. 1924 ж. *Садэсан* өзіне жақын пікірлестерімен бірге *Погван Са* мұнарасын уақытша жалға алды. Ол құрған қауымның алғашқы аты «*Бұлбон энгу хве*» («*Буддалық дхармаларды зерттеу қоғамы*») болатын. Бұл атау 1947 жылға дейін қолданылып келді. Оны жалғастырушы мұрагер *Чонгсан* (1900-1962 жж.) қоғамның атауын өзгертіп, қазіргі – «*Уон Бұлге» (Уон буддизм)* атауын берді.

1924 ж. күзде Ири қаласында (Солтүстік Чолла провинциясы) болашақ штаб-пәтердің құрылуына негіз болған екі үй тұрғызылды. 1935 ж. бұл штаб-пәтерге қосымша «*Ағартудың (көкірек көзін ашудың) Ұлы Залы*» қосылды, онда діни құлшылықты және адамгершілікті (Руханиатты) дәріптеу үлгісінің символы ретінде «*Ирвин сон» (Бірыңғай Шеңбер Символы)* өз орнын тапты. Осымен *Садэсан* жаңа дінді қалыптастыруды аяқтады. *Садэсан* өзінің ізбасарларын Жаңа доктринаға сәйкес оқытып үйретті, осылайша көзі ашылған ізбасарлары, жаңа ілімді жақтаушылар көбейді және олар ғибадатханалардан көпшілік ортасына жаңа дінді тарату үшін жан-жаққа аттанып жатты.

Иксандагы штаб-пәтерге қосымша *Уон буддалық* орденнің бүкіл Корея бойынша көптеген храмдары мен басқа да ғимараттары бар. *Уон буддизмнің* штаб-пәтері - көркем табиғат аясында орналасқан әдемі орын. Бұл *уон буддалық* миссиялар мен әкімшіліктің орталығы. Сондай-ақ *уон буддалықтардың* үйі, мұнда олардың ақыл-ойы кемелденеді және жүрегіне сенім берік ұялайды деп саналады. Кореяда шамамен 400-ге жуық *уон буддизм* храмдары бар. *Уон буддалық* миссия әлемнің бірнеше елінде, оның ішінде АҚШ-та қызмет жасайды. Әлемде *Уон буддалықтардың* өз миссиясын белсенді түрде орындап келе жатқан 30-ға таяу храмдары бар. Сондай-ақ оқытуға арналған, қайырымдылық іс-шараларды өткізетін, медициналық, өндірістік, білім беру және басқа да жобалар үшін салынған ғимараттар мен үй-жайлар бар. Бұл жобалардың бәрі *Уон буддизм* миссиясының мақсатты шаралары бойынша дамиды.

Уон буддизмнің мақсаты. *Уон буддалықтардың ордені* өзінің мақсаты – адамзаттың жалпы игілігіне қол жеткізу, ал негізгі міндеттері – діни-рухани миссионерлік, білім беру және қайырымдылық деп жариялады. Діни миссиялары негізінен *Уон буддалық* храмдарда орындалады. Оның мақсаты *Уон буддизм* ілімін ақиқат жолын білмейтіндерге үйрету. Ол сондай-ақ адамдардың ішкі жан дүниесінен құлдретті күшті табуға көмектеседі, ол күш Будда күшіне тең. Сыртқы кедергілерден еркін болу қажет, бұған тек оқыту бағдарламалары, ритуалдар, кеңестер, тұрақты қызмет көрсету және басқа әдіс-тәсілдердің көмегімен қол жеткізуге болады.

Уон буддизмнің білім берудегі негізгі міндеті білімсіздіктің қараңғылығы мен қыспағынан азат ету, нағыз біліммен ғана қол жететін көкірек көзі ашылу мен азаттыққа қол жеткізу болып табылады. Бұл міндеттер *Уон буддалық* Орденнің білім беретін мекемелерінде жүзеге асады. Сонымен бірге білім берудегі *Уон буддизмнің* мақсаты – адамның рухани қасиеттерін дамыту, кемел әлемді құру үшін әлемдік өркениетке көмек көрсету деп саналады.

Қайырымдылық жұмыстары соған мұқтаж адамдарды қорғау, яғни рухани, физикалық және материалдық жағынан мұқтаж жандарды қамтамасыз ету жоспарын қамтиды. Оларға өзінің дербес тірлігін қалыптастыруына көмектеседі. Сонымен бірге бұл шаралар толық жетілген қоғам құру, теңдік идеяларына бағдарланған. Осындай мақсаттар үшін *Уон буддалықтар* үйсіздер, жетімдер, мүгедектер, кәрілер, ауру жандар мен қоғамның басқа да қорғаусыз жандары үшін көптеген қайырымдылық орындарын құрды.

Уон буддизм бір ұлтпен немесе нәсілмен ғана шектелмейді. *Уон буддизм* барлық адамдарды біріктіруге арналған. *Уон буддизмнің* негізін салушы «*Ирвонизмді*» уағыздады, өйткені барлық діндердің ақырғы мақсаты біреу. *Чонгсан* ұстаз *Самдонг* – тепе-теңдік құрудың үш қағидасына негізделген моральды уағыздады. Тепе-теңдіктің бірінші қағидасы – барлық доктриналардың шығу тегі бірдей, әр дін өзінің шекарасын кеңейтуі тиіс және басқа діндер үшін ашық болу керек. Себебі барлық діндер бір ғана ақиқат пен бір мақсатты көздейді.

Екінші қағида – барлық тірі жан бір ғана күш (өмір, тіршілік) арқылы өзара байланысты, және де барлық адамдар кекшілдіктен, жанжалдар мен соғыстардан арылып туыс, бауыр сияқты өмір сүруі керек, өйткені бүкіл адамзат – бір отбасы.

Тепе-теңдіктің үшінші қағидасы – барлық әрекеттің бір ғана мақсаты бар деп ұғынып, адамдардың барлық іс-әрекеттері мен ақыл-ойы бір-бірін жоққа шығармай, керісінше өзара ықпалдастыққа жетуі тиіс, осылайша жақсы өмір сүруге мүмкіндік беретін әлем құруға қол жеткізуге болады.

Діни ынтымақтастық мақсаттарын жүзеге асыру үшін *вон буддистер* қауымы этникалық шығу тегіне, нәсіліне, өмір сүретін мекеніне қарамастан құрамына әлемдегі барлық діндер кіретін халықаралық ұйым құруды ұсынады.

2. МУНИЗМ

«*Бірігу Шіркеуі*» (Мун қозғалысы)Басқа атаулары: *Әлем христиандарын біріктірудегі Киелі Рух Ассоциациясы (ӘХБ-КРА – ресми атауы), Мун Сан Меннің бірігу Шіркеуі, Бірігу қозғалысы.*

«*Бірігу Шіркеуінде*» діни көсем, «ұстаз» немесе «әке» ретінде Мун шексіз беделге ие. Дегенмен көшбасшылық принципі оны құрайтын ұйымдардың кез-келгенінде және жалпы қозғалыстың барлық деңгейінде әрекет етеді. Мунмен бірге қазіргі уақытта көшбасшылық құрылымда Мунның әйелі де бар, ал үлкен ұлы *Мун Эн Ин* «екінші ұрпақтың басты тұлғасы» саналады. Мун өлген соң да бүкіл басшылық Мун отбасының қолында қалатыны белгілі.

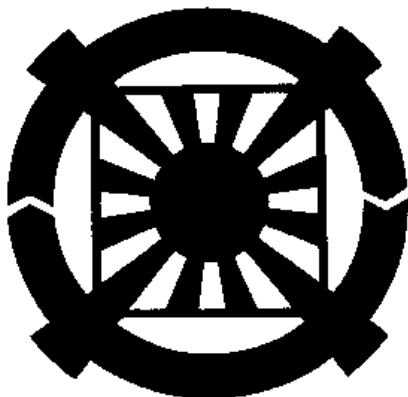
Тарихы. «*Бірігу шіркеуінің*» негізін салушы *Мун Сан Мен* 1920 жылы Солтүстік Кореяда христиандықты ұстанатын діни отбасында дүниеге келген. Аңызға ұқсас әңгімелер бойынша Пасха күні он алты жастағы Мунға елес көрінеді: оған Ғайса пайғамбардың (Иисус Христостың) өзі келіп, екі мың жыл бұрын өзі бастаған миссияны аяқтауға шақырады. Бұл оқиғаны сипаттайтын тағы бір нұсқада аспаннан бір дауыс шығып: «*Сен адамдарды құтқаруды аяқтайсың, Ғайсаның екінші келуі боласың*» депті-мыс. *Мун* ілімін жақтайтындардың айтуынша Жапонияда Васеда университетінде оқып жүрген болашақ пайғамбар өзінің ерекше қабілетінің арқасында инженер мамандығын алуына мүмкіндігі бар еді, алайда ол «құдай жолымен» жүруді түбегейлі қалаған деп сендіреді. Ал шындығында, ол өзінің жаңа дінін жария етпей тұрып-ақ, неше түрлі ерсі қылықтар көрсетіп үлгерген. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталған соң *Мун* 1948 ж. Кореяда «қоғамдық тәртіпті бұзғаны» үшін 100 күнге қамалды, кейін екі әйел алғаны үшін тағы да 5 жыл лагерде қамауда болды. Ал 1950 ж. Оңтүстік Кореяға өтіп, 1954 жылдың мамыр айында «*Бірігу Шіркеуі*» – бүкіл әлемнің христиандарын біріктіруге арналған Қасиетті Рух Ассоциациясының негізін қалайды, сәл кейінірек (1957 ж.) өз атынан Инжілге «*Қасиетті қағидалар*» атты қосымша енгізді. 1955 ж. *Мун* тағы да қамауға алынады. Бұл жолы көп некелік пен жыныстық азғындыққа барғаны үшін оған қарсы оннан астам әйел куәлік келтіріп, түрмеге отырады. Соның бірі Сеулдегі «Ихва» университетінің 18 жастағы студенті *Хак Хок Джа* еді, бұл жанжалды басу үшін оның осы қызға үйленуіне тура келді. «*Агнецтердің некесі*» деп *Мунның* өзі атау берген бұл неке 1960 ж. қиылды (агнец – символдық сөз, ол адамзаттың күнәсі үшін өзін құрбандыққа шалған Иисус Христосқа берілген атау, *агнец* – қозы. Яғни, мұнда күнәдан пәктік, рухани тазалық туралы айтылып тұр). Неке сыйы ретінде «пайғамбар» қалыңдығына «*Әлем анасы*» титулы мен «*Қасиетті қағидалар*» трактатын сыйға тартты.

1972 ж. 1 қаңтарда «Құдай» тағы да *Мунга «аян беріп»*, халықты Екінші келуге дайындауды тапсырған-мыс. 1974 жылдың басында *Мун* АҚШ-қа келіп, бүкіл елді аралап шығады. Ол өзінше «Құдай Америкаға сенетінін» түсіндіре бастаған. Бірнеше конгресмендер *Мунды* АҚШ-тың конгресс өкілдерінің палатасында ресми емес кездесуде сөз сөйлеуге шақырды. 1976 жылдан бастап «*Бірігу Шіркеуінің*» түрлі жемқорлықпен, салық төлемеген қулық-сұмдықтармен байланысы бар деген айқай-шуы көп оқиғалар аз болған жоқ.

Дегенмен *Мун* өз миссиясын орындауда айтарлықтай жетістікке жетіп, қолына үлкен байлықты шоғырландыра білді. 80-жылдардың басында «*Бірігу Шіркеуі*» көптеген елде түрлі өндіріс орындарына ие болды. Оған 150 корпорация қарады, түрлі саладағы өндірістер мен қызмет көрсету орындарын біріктірген *Мун* өз байлығын қанша жасыруға тырысса да, оған табысын жасырып, салық төлеуден қашты деген айып тағылды. 1982 ж. шілдеде оны 18 айға түрмеге жауып, 25 000 мың америка доллары көлемінде айыппұл салынды. *Мун* бұл шешіммен келіспей, федералдық апелляциялық сотқа жүгінді және оның ұлтының, дінінің басқа болғандығы үшін осындай үкім шығарылды деп сендірді. Ақыр аяғында адвокаттар *Мунның* ақшасын оның «Шіркеуінікі», яғни ол діни ұйым ретінде американдық заң бойынша салықтан босатылуға жатады деп дәлелдеді. *Мун* түрмеде 1 жыл ғана отырды және «өзінің үлгілі тәртібі үшін» мерзімінен бұрын босатылды.

1992 ж. *Мун* өзін жаңа адамзаттың «*Шынайы әкесі*» деп атап, 1993 жылдан бастап «*Әсиетті аяқтау дәуірін*» келесі «*Жаңа әсиет дәуіріне*» ауыстырғанын, яғни *Мун* ілімі бойынша әлемге *мунизм* заманы келді деп жариялады. *Мун* ілімі жолындағылар толық және соңғы ақиқат олардың «*Шынайы әкесі*» арқылы ашылған дегенге иланады. Сондықтан олар *Мунды*, оның «*Қасиетті қағидаларын*» насихаттауға және «*Бірігу Шіркеуіне*» куәлік етуге кез-келген бар мүмкіндікті пайдаланады.

Мун доктринасы. «*Бірігу Шіркеуінің*» «*Бүкіл дүние жүзінің христиандарын біріктіретін Қасиетті Рух Ассоциациясы*» деген ресми атауы адамдарды адастыруы әбден мүмкін. *Мун* жолындағылар христиандардың терминін иеленіп, оны өз іліміне бейімдеп алды. Алайда *мундықтар* христиандарды біріктіруге ұмтылғанымен олардың өздері дәстүрлі канондық түсініктегі христиандар емес. *Мунның* артынан ерушілер Қасиетті Үштікті уағыздамайды, Христостың құдайлығына, оның қайта тірілетініне сенбейді. Оның ағашқа керіліп өлуін – оның миссиясының күйреуі, орындалмағаны деп санайды. Құдай аның құнасыздығына шек келтіреді. *Мун Сан Мен* тұлғасының «*Бірігу Шіркеуінің*» діни ілімінде басты орынды иеленуі, оған осы діннің негізін салушы ретінде аян берілуі, осы жағдайға қарап *Мун* ілімін мунизм, ал *Мунның* ізін қуушыларды *мундықтар* деп атауға болады. *Мун* еңбектерінің көпшілігі корей тілінен Еуропа тілдеріне аударылмаған, сондықтан оның көзқарасын зерттеу қиындық туғызады. *Мун* ілімінің негіздері екі кітапта ішінара баяндалған. Қосымша мәліметтер оның сансыз сөйлеген сөздері мен уағыздарында бар. *ӘХБ – ҚРА* мүшелері үшін *Мун* Мессия, осымен-ақ әрбір мундықтың өмірі мен қызметі, жалпы оның қозғалысының мәні анықталады. Адамзат тарихы *Мун* ілімі бойынша үш кезеңге бөлінеді: *Ибраһим дәуірі* – адамзаттың қалыптасуы, *Ғайса дәуірі* – адамзаттың дамуы, ақырында *Мунның дәуірі* – ол жердегі қасиетті миссияны аяқтау және адамдарды ібілістен азат ету кезеңі саналады.

Мун шіркеуінің символы

Мундықтар Құдайдың тірі тұлғасына сенеді әрі оны ішкі және сыртқы әлем, сонымен бір уақытта ер мен әйел бастауы сияқты екі қасиетке ие деп санайды. *Мундықтардың* ілімі бойынша, Құдайдың жалғыз әрі толық құқылы елшісі – жердегі *Мун*. Құдай өзінің махаббатын адамдарға тікелей көрсете алмайды, сондықтан оған жету үшін *Мунмен* қандас болып, қарым-қатынас орнату қажет.

Мун сенімі бойынша, индивидуалды (дара) негіз құру қажет, бұл өзінің және адамзаттың күнәсін ішінара жуу үшін белгілі бір әрекеттерді орындаушы және әлемді

құтқарушы ретінде *Мунға* шексіз сенуді талап етеді. Бұл *мундықтарды* күнәларды жуу әрекеттерін үздіксіз орындап отыруға мәжбүрлейді. *Мундық* бата алу шарты «*Бірігу Шіркеуі*» мүшелерінің қаржы жинау және «*Қасиетті қағидалар*» жайлы куәлік айту сияқты белсенді қызметінің міндетті шарты болып табылады. Бұларға үш жарым жыл жұмсалады.

Мун қауымы. «*Бірігу Шіркеуінің*» жас мүшелері лазерлік картиналар, ашықхаттар, гүл, шырақ, женишень және т.б. заттарды жоғары бағамен сату немесе қайырымдылық жасауға шақыру арқылы қаржы жинайды. Олардың көпшілігі көп жағдайда *Мунның* жолын қуушы екенін жасырып айтпайды, белгісіз бір ұйымның атын жамылып, соның атынан (Бірігу қозғалысындағы аса танымал емес) «қайырымдылық мақсатқа», студенттер мен мектеп оқушыларын «рухани дамыту мен ізгілікке тәрбиелеу» жөніндегі семинарлар өткізуге немесе экологиялық мәселелерді шешуге көмек деп ақша сұрайды. Бұл жиналған қаржы «*Киелі Мунның қасиетті қағидалары*» бойынша семинарлар өткізуге, мундық орталықтарда тұру үшін ақы төлеуге немесе жаңа орталықтар үшін пәтерлер сатып алуға жұмсалады. «*Бірігу Шіркеуінің*» көптеген мүшесі көшпелі командада қаржы жинайды. Әдетте оншақты адам кіретін мұндай команда өте қатаң тәртіппен ерекшеленеді – өте ерте тұру, ұзақ жұмыс күні, ауыр физикалық және психикалық ауыртпалыққа шыдау, кітап оқуға, музыка тыңдауға, туыстарымен телефон арқылы сөйлесуге қатаң тыйым салынады. Олар «*Капитанды*» ғана тыңдап, әрдайым *Қағидаларды* жаттаумен айналысуы тиіс.

Мун ілімінде «*идеалды отбасы культі*» басты орын иеленеді. *Мун* бойынша идеал дегеніміз адамның жеке басын дамытуға қол жеткізуі болып табылады, содан кейін идеалды отбасын құру, ақыр соңында қалған жаратылыс иелеріне билік етуге кірісу. Осының бәрін *Адам ата* мен *Хауа ана* орындауы тиіс еді, олар сонда идеалды мейірімділік әлемінде өмір сүретін адамзаттың «нағыз ата-анасын» айнала еді. Ал бүкіл адамзат ақыр соңында біртұтас идеалды отбасы болып қалыптасар еді. Бірақ олар күнәға батты. *Хауа Ана* жылдан кейініне енген сайтанның тіліне еріп, (тура мағынасында) Адамды да күнәһарлыққа итермеледі. Осылайша адамзат ұрпағын мезгілінен тым ерте әрі ұзаққа созылатын қиыншылыққа душар етті.

Мун ілімі бойынша, *Адам ата* мен *Хауа ана* ібілістің жалған махаббатын қабылдады, жалған отбасын құрды, мейірімділіктің орнына зұлымдық таратып, кейінгі ұрпақтарына жалған өмір мен жалған ататек қалдырды. Тарих дами келе жалған халықтар, жалған ұлттар әлемге тарайды. Адамзатты құтқару үшін жаңа адамзатты тәрбиелеу керек, ол үшін «*иынайы ата-аналардың*» күнәһарлық жолын ұстану нәтижесінде жоғалтқандарын қайта қалпына келтіру қажет. Осыдан келіп *Мунизмді* мессия ретінде дәл биологиялық мағынасында жаңа адамдардың рубасы ретінде түсініп, мойындау қажет. Ғайса («екінші Адам»), біздің арғы ата-бабамыз – Адам ата мен Хауа Ана сияқты күнәдан пәк болып туылған, бірақ өз миссиясын орындап үлгермеді, яғни жер бетіндегі идеалды әйелмен некелесуге және өмір сүруге талпынып, күнәдан таза, толық жетілген балаларды өмірге әкелуі тиіс еді. Екі мың жыл өткен соң Христос *Мунға* келіп, оның адамзатты құтқаруды аяқтауын өтінген, *Мун* бұл миссияны табысты түрде жүзеге асыруға қабылетті.

Жаппай некеге тұру. *Мун* күнәдан пәк болғандықтан өзінің әйелімен бірге олар «*иынайы отбасын*» құрайды. Оның отбасына қосылу арқылы адамдар құтқарылуға мүмкіндік алады. *Мунның* өзі «*кемел*» ұрпақты жасауға тікелей қатыспаса да, ол жастардың өзара (жыныстық) сәйкес келетінін анықтап, бұқаралық неке кию рәсімін өткізеді, кейбір жаңадан некесі қиылғандар тіпті тойға екі-үш күн қалғанда ғана танысып жатады. Ал кейбір өзге ұлттар аудармашы арқылы (интернационалды неке кеңінен тараған) тілдеседі.

Жаппай неке қию рәсімі

«Нағыз отбасына» қабылдануға шақыру жас жігіттер мен қыздарды ғана емес, жалғызбасты кәрі адамдарды да қызықтырады. «*Бірігу Шіркеуіне*» кірген адамға *мунизмді ұнатпайтындармен қарым-қатынасты шектеуге*, соның ішінде ата-анасымен, бұрынғы достарымен араласуға тыйым салынады. Дегенмен, Батыс Еуропада орын алған ірі қактығыстардан тәжірибе жинақтаған *мундықтар* бұл мәселеге аса сақтықпен қарай бастады, ал негізгі идея өзгеріссіз қалды.

Діни тәжірибе бойынша *мунизмде маңызды орынды «бата алу» дәстүрі иемденеді*. Оған «*қасиетті шарап иіу салтанатты рәсімі*» және «*қасиетті неке қию*» кіреді, бұл алғашқы күндан тазару арқылы жаңадан өмірге келу және сонымен бірге «*бата алу*» арқылы некеге тұру деп түсіндіріледі. «*Бата алу*» рәсімі көптеген жұпка бір уақытта жүргізілетін болғандықтан бұқаралық көрініске айналған. Некеге тұрудың алдында атастыру дәстүрі орындалады. Ереже бойынша *мундықтар* өзінің болашақ жарын таңдауда Мунға сенеді, дегенмен оны көбінесе «*Бірігу Шіркеуінің*» тәжірибелі мүшелері және аймақтық көсемдер атқарады.

«*Бата беру*» үйлену тойы деп саналатынына қарамастан, «*қасиетті неке қиюдың*» алдында өтетін «*қасиетті шарап иіу*» салтанатты рәсімінің немесе «*ататекті өзгерту гұрпының*» маңызы неғұрлым жоғарылау. Оған қатысушы жас жұбайлар арнайы дайындалған сусыннан дәм тату арқылы Мунмен және оның отбасымен қандық байланыс орнатады. Яғни, шарап рәсімінің мәні шайтанның ықпалындағы «*бұзылған қаннан*» тазарып, Мун жолын қуушыға айналуына ықпал етуге негізделеді. Шарап «*живырма бір түрлі зат тегінен және Әке мен Ананың қанынан құралған*». Бұл шарапты қабылдаған адам іштей өз ата-бабасынан бас тартып, олармен туыстығын жоққа шығарады да олардың орнына Мунды таңдайды. «*Бата беру*» гұрпынан өткен соң ғана Мун жолын қуушылар осы отбасының және Бірігу Шіркеуінің нағыз мүшелеріне айналады. Ал Мун Сан Меннің батасы – *мундықтар үшін баға жетпес сыйлық, «Шынайы әкенің»* оған әрдайым лайық емес «*балаларына*» көрсеткен қайырымдылығы. 1990 жылдардың аяғынан бастап *мундықтар* көптеген елдерде «*бата беру*» гұрпын жасырын түрде өткізе бастады. «*Қасиетті шарапты*» жеміс шырынына ауыстырып, оған конфет, тәтті тоқаштар қосты, шоколадқа шприцпен енгізіп, оны көшедегі жүргіншілерге, офистегі қызметкерлерге және қоғамдық шаралар кезінде таратты.

«*Бірігу Шіркеуі*» ресми түрде ешқандай дінге қарсы емес, олардың әрқайсысын «*Шынайы ата-аналарына*» қосылуға дайындық үстінде деп есептейді. Алайда бұл түсініктің астарында анағұрлым тереңде жасырынып жатқан басқа діндерді жоққа шығару, олардан бас тарту бар. Мун жолындағылар кез-келген сенімдегі өз идеологиясымен мүлде сәйкес келмейтін тұсын алып тастауға тырысады, сол арқылы оның жалған бейнесін жасайды. *Мундықтар* шыдамдылық, төзімділік көрсету туралы қанша айтқанымен де өздері ең төзімсіз діни топ болып табылады. Басқа сенімдерді «*Қасиетті Қағидаларды*» қабылдауға дайындық қадамын жасауда деп сипаттап мойындайды, «*Бірігу Шіркеуі*» олармен тек осы жағынан ғана қарым-қатынас орнатады. Олардың пікірі бойынша, Христиандықты *Мунизмге* ауыстыру бүкіл адамзаттың, әсіресе христиандардың қасиетті мақсаты болып табылады. *Мундықтар* өздеріне белгіленген тағдырды өте жоғары бағалайды, өздерін Құдайдың өзінен де артық киелі сезінеді. Шіркеу басшылары ресми сөз сөйлегенде басқа сенімге төзушілік, конфессияаралық диалог қажеттігін және түрлі діндер өкілдерінің арасында түсінушілік болуы керек екендігі жайлы көп айтады. *Мундықтардың* діндер арасындағы қайшылықтарды шешуге арналған өз ұсыныстары бар. Яғни, «*Дәстүрлі діндердің шектеуін алып тастау үшін барлық діндерді бірізуге әкелетін дін туу керек. Бұл – «Бірігу шіркеуі»*.

Құрылымы және ұйымдары. *Бірігу қозғалысы* – бұл түрлі діндердің, қоғамдық-саяси және мәдени ұйымдардың, одақтардың (*Мун Сан Мен* негізін қалаған) бірлестігі, олар оның идеясын таратуы тиіс. *Бірігу қозғалысының* ядросы – *Әлемдік христиандардың бірлескен Киелі Рух ассоциациясы* немесе *Бірігу Шіркеуі* деген атпен белгілі. Қозғалыстың қалған төменгі құрылымдары «*Бірігу Шіркеуі*» арқасында ғана өмір сүреді – *ӘХБ-КРА* олардың жобасын қаржыландырады, қызметін ұйымдастырады. *Мунның* бірігу қозғалысына көптеген ұйымдар мен мекемелер кіреді. Мысалы: принциптерді оқып үйренудегі Студенттік Ассоциация, «*Менің әлемім және мен*» атты оқу құралдарын шығаратын Білім берудің халықаралық қоры; Халықаралық діни қор; Профессорлардың Бүкіл әлемдегі бейбітшілік үшін Ассоциациясы; Бүкіләлемдегі бейбітшілік дінаралық федерациясы; Халықаралық әйелдер Ассоциациясы, Халықаралық мәдени қор; Бұқаралық ақпарат құралдары қызметкерлерінің бүкіләлемдік Ассоциациясы; «*Ғылымның бірігуі үшін*» халықаралық конференциясы. Бұл аты аталғандардан басқа сандаған түрлі жанама қорлар, федерация мен ассоциациялар бар, соның ішінде спорттық (*воихво до* – қаратәнің мундық нұсқасы) арнайы құрылымдармен де байланысы бар (алайда бұл байланыс құпия).

Мунның сендіруі бойынша 80-жылдардың басында оның шіркеуінің қатарына АҚШ-тың 40 мың және жүздеген басқа да елдердің 3 млн. азаматы кірген. «*Бірігу Шіркеуіне*» тән ерекшелік – нақты иерархиялық құрылым, Мунға толықтай бағыну. «*Бірігу Шіркеуінің*» қандай да бір қызметін басқаратын «орталық тұлғаларға» одан «кішілер» сөзсіз бағынып, «сүйіспеншілікпен қызмет ету» талап етіледі. Осылайша біртұтастық, сенімділік қамтамасыз етіледі.

Мундықтар қоғамдағы белгілі тұлғалардан, «*күрескерлерден*» маман іздемейді. Олардың орнына тәртіпті, тұйық, өздеріне сенімсіз жас жігіттер мен қыздарды таңдайды. «*Бірігу Шіркеуінің*» көптеген жас мүшелері «*ібіліс*» әлемінен аулақтану мақсатымен арнайы жатақхана орталықтарында тұрады. Олар өздерін «*шынайы ата-анасына*» толығымен қызмет етуге арнайды. Қозғалыс адамның тұлға ретінде мүлдем өзгеруіне әсер етеді және орталықта тұратын *мундықтар* ешқашан өзімен-өзі, жалғыз болмайды, олардың өтіп жатқан оқиғаларға сын көзбен қарап, ойлануға мүмкіндіктері жоқ. Жастар «*Бірігу шіркеуіне*» келген соң өздерін батыл түрде өзгертеді, бұрынғы әдеттерінен және үйренген қылық-дағдыларының бәрінен бас тартады.

Шетелдердегі миссиясы. Бірігу қозғалысының сонымен бірге шет елдегі миссиясы да дамыды. Алдымен Жапониядағы және АҚШ-тағы корей эмигранттарының ортасында тарайды. Чой Сан Ик – тұңғыш мундық миссионер 1958 ж. Жапонияға аттанды. АҚШ-тағы мундық миссионерлік қызметтің басшысы *Ким Ен Он* 1959 ж. Калифорнияда өз қызметін бастады. 60-жылдардың басында миссионер *Чой* Жапонияда үлкен жетістікке жетіп, Сан-Францискоға келді. Мун қозғалысының мүшелері *Дэвид С. Ким* – Нью-Йоркта, *Пак Бо Хи* 1957 ж. Вашингтонда оңтүстік корейлік елшіліктің әскери аттасөсі болды. *Пак Бо Хи* Мун қозғалысын белсенді түрде уағыздап, қауымға жаңа мүшелер енгізді. 1961 ж. *Ким* ханым ағылшын тілінде «*Қасиетті Қағидаларды*» шығарды, ол бұған дейін Кореяда катехизис, яғни «*ілімнің жол көрсеткіші*» деген атаумен жарық көріп жүрді. 1961 ж. қыркүйекте Калифорнияда алғашқы мундық ұйымның негізі қаланды. Оның артынан барлық штаттарда осындай ұйымдар құрылды. Сондай-ақ оларға бағынатын ұйымдар

арқылы Мун жолындағыларды басқа елдерге де жәберуге болатын еді, бірақ 1971 жылға дейін қозғалыс қатты қарқын ала қойған жоқ. 1971 жылдан бастап атауы «Унификация (Бірігу) Шіркеуі» деп өзгертілді. 1971 ж. желтоқсанда Мун АҚШ-қа келіп, өз дінін тарату қызметін үлкен ауқымда бастады, қомақты қаржы жинаудың арқасында Мун қозғалысының атағы шықты. АҚШ-қа, сонымен бірге Жапонияға жүздеген жас мундықтар қаржы жинау үшін құрылған топтармен барды.

ФРГ-да қозғалыс 60-шы жылдардың басында қанат жайды. Оның сол кездегі жетекшісі *Петер Кох* Германиядағы Мун қозғалысының миссионері ретінде әрекет етуші еді, өзі бұл қозғалысқа 1963 ж. АҚШ-та кірген. Ол «Қасиетті қағидаларды» неміс тіліне аударды. 1964 ж. Франкфуртте «Бүкіләлемдік христиандардың бірігу қоғамы» деген атпен ұйым тіркелді.

1973 ж. Германияда осы қоғамның дамуының жаңа кезеңі басталды. Немістік Мун қозғалысы өз орталығын Эссен қаласында ашты. Алғашқы жылы дінге тартудың нәтижесінде кейбір немістер өз үйлерін екі күннен жеті күнге дейінгі курстар және жиырма бір күндік курс ашып оқытуға берді. Екі оқу орталығы құрылды. 1973-1974 жж. ұйымға жаңадан кірген мундық немістер мен австриялықтар АҚШ-та «Бір тұтас әлем үшін халықаралық крест жорығы» атты ірі акцияны күшейтуге қолданылды. Американдық агрессивті әдіспен дінге тарту арқылы рухтанған Мун қозғалысының насихаты Германияда 70-жылдардың ортасында өзінің гүлдену кезеңін бастан кешті.

1985 жылдағы «Діни ұйымдардың анықтамасында» Германиядағы «Бірігу Шіркеуінің» 1200-ден 1800-ге дейін белсенді мүшесі болғаны жазылған, сол уақыттағы қозғалыстың ішкі жарияланымдарында шамамен жүздеген белсенді мүшесі болғаны айтылады. 1993 ж. Мун қозғалысы «Бірігу Шіркеуінің» Германияда 2500 мүшесі бар деп келтірді, шындығында бұл сандар іс жүзінде он есе аз. Қозғалыстың өз мәліметтері бойынша 1992 ж. қарашада «Бірігу Шіркеуінің» қауымы Германияның 11 қаласында болған, кейіннен Германияның тағы да алты қаласында құрылған, сонымен қоса үйдегі үйірмелер бар. 1992 ж. қарашадан бастап немістердің мундарын *Дитер Шмидт* басқарды.

Австрияда Мун қозғалысы «Бүкіләлемдік христиандықтың бірігу қозғалысы» деген атпен 1966 жылдан қызмет етеді. 1974 ж. бұл қоғамға тыйым салынды. Алайда қоғам «Жаңа орталық» деген атпен әрекетін жалғастыра берді. Тыйым салғаннан кейін «Жаңа қызмет» «Коммунизмді жеңудің халықаралық федерациясы» деген атпен қайта құрылды. Мун топтары басқа да Батыс және Шығыс Еуропа елдерінде, сондай-ақ Ресейде әрекет етеді.

Мунизм, саясат және бизнес. Шіркеу ұйымдарымен қатар түрлі елдерде тәуелсіз халықаралық басшылыққа бағынатын «майдангер» ұйымдардың филиалдары мен шаруашылық кәсіпорындары бар. Санақ бойынша бүгінгі таңда Мун қозғалысының бүкіл әлемдегі қозғалмайтын мүлгі мен инвестициясы кем дегенде бес миллиард доллар салуға жететін мүмкіндігі бар деп бағаланды, дегенмен қозғалыстың жылдық табысы бұл қаржыдан әлдеқайда жоғары екені түсінікті.

Мун мен оның қозғалысына станок құрылысы, кеме жасау, балық өңдеуші және басқа да көптеген кәсіпорындар, соның ішінде әскери техника бөлшектерін, қару-жарақ шығаратын, екі университет, газет және журналдар, соның ішінде «*Вашингтон таймс*» басылымы, «*Кішкентай періштелер*» атты өнер мектебі және т.б. тиесілі.

Мунизмді сынаушы оппоненттер оның басты қаупі – саяси билікті және экономика тетіктерін басып алып, Кореяда және басқа шет елдерде басқару билігін қолға алу деп көрсетеді.

Мун қозғалысы бастапқы кезден-ақ АҚШ-та саяси қызметпен де айналысты. Кез-келген шағын бір акцияның ұйымдастырылуынан-ақ оған оңтүстіккореялық құпия қызметтің қаржы төлегені көрініп тұрды. Бұл уақытта басқа да «мәдени» және «бейбіт» ұйымдар мен қорлар пайда болды. Бастапқыда олардың барлығы Оңтүстік Кореяның және *Пак Чжон Хи* диктатурасының мүддесін қорғады. Сонымен қатар бұл акциялар Оңтүстік Кореяның өзінде Мун қозғалысының ролін бекітуге бағытталды.

3. Тэчжонге

Кореядағы діни-ұлттық ағымдардың ішіндегі ең белгілісі – *Тэчжонге* және ол мемлекеттің қолдауына ие. Оның догмасының негізінде корейлердің арғы ата-бабасы *Тангун* жайлы миф жатыр. Зерттеушілер *Тангун* есімі алғашқы қауымдық құрылыстағы көсемнің немесе сиқыршының жалқы есімін (атағын) тұлғаландыру болуы мүмкін дейді және ол монғол тіліндегі *тәңірі* (шаман) сөзімен туыс болуы да ғажап емес. Бірақ корейлер өздерінің ең тұңғыш бабасының шын өмірде болғанына және нақты тұлға екеніне ешқашан күмән келтірген емес. Оған дәлел – *Тангунның* сансыз портреттері, онда ол құлағының сырғалығы үлкен (Буддаға ұқсас), қалың ұзын қара сақалды және шошақ басты (Конфуций сияқты) ер тұлғалы адам бейнесінде көрсетіледі.

Алғаш рет *Тангун* Кореяда XIII ғ. аяғындағы моңғол шапқыншылығы тұсында табыну нысанына айналды. XIX ғасырдың аяғы мен XX басындағы ұлттық жаңғыру кезеңі осы культті қайта қолға алу мақсатын көздеген бірқатар секталардың пайда болуына негіз қалап берді. Олардың бүгінгі мұрагері Тэчжонге қозғалысы, ондағы басты құдайлар «қасиетті үштік» (олар ресми түрде осылай аталады): *Хванин* – *Хванун* – *Хвангом* (Тангун). Жапон отаршылығы кезінде *Тангун* катал қуғынға ұшырады, және отыз төрт жылдан кейін оның санаулы ізашарлары өз табынушыларына үш храм тұрғызып берді. Корея бостандық алғаннан кейін *Тэчжонге* дүниеге қайта келгендей болды. Соғыстан кейінгі кезеңде оның адептерінің және сондай-ақ түрлі қоғамдық ұйымдардың, ғылыми қоғамдардың және буддалық қауымдардың қаржысына *Тангунге* арнап отызға жуық храмдар мен сыйынатын орындар салынды.

1948 ж. мемлекет *тэджонгёнің* ұсынысы бойынша елге – «нағыз корейлік жылсанау» - «*Тангун дәуірін*» енгізуді қолдады. Корея оған Республика жарияланған кезден бір уақытта өтті, алайда қолайсыз болуы себепті 1962 ж. одан бас тартты. Мемлекеттің іргесі қаланған күнді атап өту 1984 ж. тэджонгё жетекшілерінің ұсынысымен қабылданды. Мерекенің басты салтанатты рәсімі – Сеулдегі тэджонгёнің бас штаб-квартирасындағы Тангун портретіне табыну, оны патриарх (қазіргі кезде он үшінші) мемлекеттік шенеуніктердің қатысуымен өткізеді. Мемлекет *Тэчжонгени* қолдайды және оның жетекшілерінің пікірлерін тыңдайды. Оның ең маңызды діни қызметтеріне мемлекеттік шенеуніктер мен ресми тұлғалар қатысады.

Тангун Корей түбегінің солтүстігінде де үлкен құрметке ие. Бірнеше жыл бұрын Пхеньянда атақты бабаның моласы табылды-мыс деп жарияланды. Солтүстіккореялық астанаға жақын орналасқан осы жерге ғаламат сағана тұрғызылды, мұның өзі дәл осы Солтүстік Корея корей ұлтының бесігі екенін білдіруі тиіс.

Солтүстік Кореядағы Тангун мемориалы

4. Чхонджок (Муджук Тэдо)

Чхонджок (Муджук Тэдо) *Ким Ильбу* шығармалары және Қытайдың «*Өзгерістер кітабы*» және эзотерикалық әдебиеттердің негізінде қалыптасқан синкретті секта. 1884 ж. негізі қаланды. Секта доктринасы конфуцийшілдік, буддизм және христиан дінінің элементтерінен тұрады, бірақ бұл діндердің негізгі догмалары мойындалмайды. *Ким Ильбу* ұлы пайғамбар саналады. Оған сенушілер Ким Ильбу өмірге келген соң ғана мүмкін болған «*аспаннан кейінгі дәуірдің*» күнә мен қайғыдан азат жұмағының келуін күтеді. Сектаның әрбір мүшесі жарқын өмірге жетуді мақсат тұтады, оған тек *йокхакты* (әулиелікке жету туралы ғылым) игеру және «*оумджуды*» (бес қасиетті дыбыстар жиынтығы, Жердің бес құрамдас бөліктеріне сәйкес: ағаш, от, жер, металл, су) есту арқылы жетеді. Барлық сектанттарға алдағы уақытта «*аспаннан кейінгі дәуірде*» болатын сотқа дайындалу тапсырылған, оны күту жүріп дұрыс өмір сүру қажет. Оған сенетіндердің саны негізінен Оңтүстік Кореяда шамамен 100 мың адамды құрайды.

5. Какседо

Корейлік синкретті секта. Оның негізін 1915 ж. *Ли Сон Пхун* қалаған. Азып бара жатқан ғасыр адамзатын құтқарушы саналатын оған Аспан тура жол көрсеткен. *Какседоның* діни ілімі Ли Сон Пхунның «*Каксе Хонса*» шығармасы мен бірқатар кітаптардың негізінде қалыптасқан. *Какседоның* негізгі мақсаты – буддизм, даосизм, конфуцийшілдік, христиан діндерінен ақиқатты іздеу. Секта жақтаушылары адам өмірінің мән-мағынасы өзінің ішкі жан-дүниесін терең түсініп, соның нәтижесінде кемелдікке жету деп санайды. Кемелдікке жету үшін 16 сөзден тұратын сиқырлы формуланы әрдайым қайталап отырса болғаны. XX ғасырдың аяғында Какседо жолындағылардың жалпы саны 100 мың адамға жетті.

6. Чхунсанг (Чхунсан идеясын зерттеушілер Ассоциациясы)

Чхунсанг синкретті секталар тобының негізін 1901ж. (Чхунсан идеясын зерттеу Ассоциациясы) кейіннен Чхунсан есімін қабылдаған *Кан Ильсун* қалады. Оның діни ілімі *Кан Ильсунның «Тэсун Кенджон»* және «*Чхонджи конса*» шығармаларына сүйенеді. Бұл сектада конфуцийшілдік, буддизм, *чхондоге*, *чхонджак* ілімдерінің элементтері бар. Чхунсангенің негізгі мақсаты жалпыкорейлік құдайды жариялау, түрлі діни конфессияларға жататын халықты біріктіру. Әрбір адам өмірінің мәні «*ұлы мораль принципі*» идеяларын ұстану, адами және құдай сөздерімен басқарылатын «аспаннан кейінгі дәуірде» бақытты өмір сүруге дайындалу арқылы анықталады. Чхунсанг секталарының саны XX ғ. аяғында 70-тен асты, ең ірісі – *Тэсун Синири-со*, ал осы дінді ұстанушылар шамамен 1 млн адам.

Баяндамалар мен рефераттардың тақырыбы

1. Кореядағы діни сенімдердің әлеуметтік қызметі
2. Кореядағы XX ғ. дін жағдай.
3. Дін және корей отбасы.
4. Діни мейрамдар және олардың қоғамдағы орны.
5. Корей және қазақ халқының ұқсас кейбір наным-сенімдері.
6. Ата-баба культі және қазақ халқының ата-баба аруағын сыйлау ғұрпы.
7. Кореядағы шаманизм және діни сенкретизм.
8. Корей шаманизмі
9. Кореядағы діни әдет-ғұрыптар.
10. Кореядағы мемлекет және биліктегі конфуций ілімінің рөлі.
11. Конфуций ілімі және оның Кореядағы ағарту саласындағы рөлі.
12. Конфуций ілімінің Кореяның саяси билігіне әсері.
13. Конфуций ілімі және корей отбасы.
14. Конфуций іліміндегі Көк Тәңірі және билеуші.
15. Чосондағы білім беру және мемлекеттік емтихан тапсыру жүйесі.
16. Чосон мемлекетінің қалыптасуындағы конфуций ілімінің тарихи рөлі.
17. Кореядағы мемлекетті басқару ісіндегі конфуций ілімінің рөлі мен эволюциясы.
18. Қазіргі индустриалды Оңтүстік Корея қоғамы және конфуцийшілдік дәстүр.
19. Кореядағы буддизмнің дамуы және ортағасырлық Корей қоғамындағы саяси рөлі.
20. Кореядағы конфуцийшілдік тәртіп пен білім беру жүйесі.
21. Үш мемлекет кезіндегі буддизм.
22. Біріккен Силла кезіндегі буддизм философиясының дамуы.
23. Корей мәдениетіндегі буддалық сәулет өнерінің дамуы.
24. Буддизм және мүсін өнері.
25. Буддизм және кескіндеме өнері.
26. Буддизм ілімінің Корей мәдениетіне әсері.
27. Даосизм және мәңгілік өмір туралы ілім.
28. Кореядағы мұсылман мешіттерінің қызметі.
29. Протестанттық ағымдарды таратушы корейлік миссионерлердің Қазақстандағы қызметі.
30. Мун шіркеуі және оның Қазақстандағы қызметі.

Дін туралы не оқу керек?

1. Анисимов А. Ф. Этапы развития первобытной религии. М.-Л., 1967.
2. Баранов И.Г. Верования и обычаи китайцев. М., Издательский дом "Муравей-Гайд", 1999.
3. Берндт Р.М., Берндт К.Х. Мир первых австралийцев, М., 1981.
4. Будда. Истории о перерождениях. М., 1991.
5. Будда. Конфуций. Магомет. Франциск Ассизский. Савонарола: Биограф. очерки. - М.: Республика, 1995.
6. Буддизм и средневековая культура народов Центральной Азии. Новосибирск, 1980.
7. Васильев Л.С. История религий Востока: Учебное пособие для студ. вузов. - 2-е изд., перераб. и доп. - М.: Высш. шк., 1988.
8. Вебер Макс. Избранное. Образ общества ("Юрист", Москва, 1994).
9. Дао и даосизм в Китае. М., 1982
10. Золотарев А. М., Родовой строй и первобытная мифология, М.,1964.
11. Иллюстрированная история религий в 2-х тт./ Ред. Проф. Д.Л. Шантепи де ля Соссей. Изд. 2-е. М.: Изд. отдел Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1992.
12. Ислам. Краткий справочник. М.: Наука, 1983
13. Ковалев С. Основные вопросы происхождения христианства. М., 1964.
14. Кочетов А.Н. Буддизм. М., 1983.
15. Крывелев И.А. История религий. Очерки в 2-х томах. Т.1., М.,1975;Т.2, М.,1976

16. Леви-Строс Клод. Мифологика. В 4-х тт. Том 1. Сырое и приготовленное. М.; СПб.: Университетская книга, 1999.
17. Леви-Брюль Люсьен. Психология мышления. Под ред. Ю.Б. Гиппенрейтер и В.В. Петухова. М.: Изд-во МГУ, 1980.
18. Леви-Брюль Люсьен. Сверхъестественное в первобытном мышлении. М., "Педагогика-пресс", 1994.
19. Ленцман Я.А. Происхождение христианства. М., 1960.
20. Лосев А.Ф. Античная мифология и ее историческое развитие, М., 1957.
21. Лукьянов А.Е. Лаоцзы. М., 1991
22. Малявин В. Конфуций. ЖЗЛ М.: Молодая гвардия, 1992.
23. Мелетинский Е.М. Поэтика мифа. М., 1976.
24. Мистика. Религия. Наука. Классики мирового религиоведения. Антология. /Пер. с англ., нем., фр. Сост. и общ. ред. А.Н. Красникова. - М.: Канон+, 1998. - (История философии в памятниках).
25. Миркина З.А., Померанц Г.С. Великие религии мира. М., 1995
26. Мифы народов мира. Энциклопедия в 2-х томах. М., 1988
27. Переломов Л.С. Конфуций: жизнь, учение, судьба. М., 1993
28. Религиоведение: Учебное пособие и учебный словарь-минимум по религиоведению (Под ред. проф. И.Н. Яблокова). - М.: Гардарики, 1998.
29. Религиозные верования: Свод этнографических понятий и терминов. Вып. 5. - М., Наука, 1993.
30. Соколова З. П. Культ животных в религиях. М., 1972.
31. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. М., 1976
32. Токарев С.А. Ранние формы религии. М.: Политиздат, 1990.
33. Торчинов Е.А. Даосизм: Опыт историко-религиоведческого описания. СПб, 1993
34. Фрэнгер Дж. Золотая ветвь. М., 1980.
35. Шпажников Г.А. Религии стран Африки: Справочник. - 2-е изд., доп. и перераб. - М., Гл. ред. вост. лит-ры изд-ва "Наука", 1981.
36. Элиаде Мирча. "Трактат по истории религий" (серия "Миф, религия, культура"). Перевод с фр. А.А. Васильева. - СПб, "Алетейя", 1999.
37. Элиаде М., Кулиано И. Словарь религий, обрядов и верований (серия "Миф, религия, культура"). - М.: ВГБИЛ, "Рудомино", СПб: "Университетская книга", 1997.

Кореядагы діндер

38. Бог и мы. Учение преподобного Муна. М.: Известия, 1992
39. Болтач Ю.В. Очерк современного состояния корейского буддизма.- Вестник корейского языка и культуры, вып. 3-4, 1999, с. 149-167.
40. Бутин Ю. М. Древний Чосон. Новосибирск: Наука, 1982
41. Бутин Ю. М. Корея от Чосона к трем государствам. Новосибирск: Наука 1984г.
42. Ванин Ю. В. Аграрный строй феодальной Кореи XV—XVI вв. М., 1981.
43. Васильев Л. С. Культурно-религиозные традиции стран Востока. М., 1976.
44. Васильев Л. С. Культы, религии, традиции в Китае. М., 1970.
45. Волков С.В. Ранняя история буддизма в Корее. М., 1985
46. Глухарева О.Н. Искусство Кореи с древнейших времен до конца XIX века. М.: Искусство, 1982
47. Джарылгасинова Р.Ш. Древние когурёсцы. М., 1972.
48. Джарылгасинова Р. Ш. Заметки по эпиграфике Когуре.-Эпиграфика Восточной и Южной Азии. М., 1972.
49. Джарылгасинова Р. Ш. Этногенез и этническая история корейцев по данным эпиграфики. М., 1979.
50. Джарылгасинова Р. Ш. Корейские мифы о культурных героях. - Религия и мифология народов Восточной и Южной Азии. М., 1970, с. 66.
51. Джарылгасинова Р. Ш. Корейцы.- Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Новый год. М, 1985, с. 79-116.
52. Джарылгасинова Р. Ш. Корейцы.- Календарные обычаи и обряды народов Восточной Азии. Годовой цикл. М, 1985, с. 105-159.
53. Ионова Ю. В. К вопросу о культе медведя, пещер и гор у корейцев.-«Страны и народы Востока». Вып. 6. М., 1967.
54. Ионова Ю. В. Представления корейцев о душе. - Мифология и верования народов Восточной и Южной Азии. М., 1973.
55. Ионова Ю. В. Религиозные воззрения корейцев (по материалам МАЭ).-Культура народов зарубежной Азии и Океании. Л., 1969.
56. Ионова Ю.В. Пережитки тотемизма в религиозных обрядах корейцев.- Религия и мифология народов Восточной и Южной Азии. М., 1970
57. Ионова Ю.В. Обряды, обычаи и их социальные функции в Корее в 19-20 вв. М., 1980
58. Ионова Ю.В. О культе деревьев в Корее.-Мифы, культы, обряды народов зарубежной Азии. М., 1986
59. История Кореи. Т. 1-2. М., 1974.
60. История российской духовной миссии в Корее. Сборник статей. М.: Издательство Свято-Владимирского братства. 1999.
61. Ким Бусик. Самгук саги, изд. текста, пер., вступит. ст. и ком-мент. М. Н. Пака, М., 1959, стр. 81.
62. Корейские народные изречения. Пер. и сост. Лим Су. М., 1982.
63. Корейское классическое искусство. М., 1972
64. Корея. Справочник. Корейская служба информации для зарубежных стран. Сеул, 1993
65. Кузнецова Т.Н. Церковь объединения как ядро движения объединения Сан-Мен Муна. – Москва. Народы и религии. М., 1997, с. 185-201.
66. Курбанов С. История Кореи. М.,
67. Курьер ЮНЕСКО. Корея – Страна утренней свежести. Спец. Выпуск. М., № 1.
68. Ланьков А.Н. Корея: будни и праздники. М.: Международные отношения. 2000.
69. Ли Ги Бэк. История Кореи: новая трактовка. М.: Первое марта, 2000.
70. Марков В.М. Республика Корея: традиции и современность в культуре второй половины XX века. Взгляд из России. Владивосток, 1999.
71. Никитина М. И. Древняя корейская поэзия в связи с ритуалом и мифом. М., 1982.
72. Описание Кореи. Ч. 1-3. СПб., 1900.
73. Пак М. Н. Очерки ранней истории Кореи. Москва: МГУ, 1979.
74. Пак М. Н.
75. Республика Корея. Карманная энциклопедия. М., Муравей-Гайд, 2000. Сост. С.В. Волков, Т.М. Симбирцева.
76. Симбирцева Т.М. Корея на перекрестке эпох.М.: Муравей-Гайд, 2000.
77. Тихонов В. История Кореи

78. Ткачев Т.О. Конфуцианство в Корее: прошлое и настоящее. – Голос минувшего. Краснодар, №1-2, 1998.
79. Толстокулаков И.А. Конфуцианские традиции и формирование гражданского общества в Корее. - Материалы 5-ой Дальневосточной конференции молодых ученых. Владивосток: Институт истории, археологии и этнографии народов Дальнего Востока (Дальневосточный филиал РАН), 1998, с. 106-112.
80. Троцевич А. Ф. Корейские легенды о предках-основателях государств Таймене и Чумоне. -«Народы Азии и Африки». 1968, № 2.
81. Тягай Г. Д. Общественная мысль Кореи в эпоху позднего феодализма. М., 1971.
82. Тягай Г.Д., Пак В.П. Национальная идея и просветительство в Корее в начале XX века. М.: Восточная литература, 1996.
83. Чан Джэён. Первомартовское движение 1919 г. и корейская протестантская церковь. М.: Восточная литература, 1997.
84. Чо Чжонг Хван. Русская православная миссия в Корее. М.:Диалог, 1997.

Шет тіліндегі қосымша әдебиеттер

85. Covell, Allan Carter. Folk Art and Magic: Shamanism in Korea. Seoul, 1986
86. Hong Jung-shik, et al. Buddhist Culture in Korea. Seoul, 1982
87. Huan Ruiz de Medina S.J. The Catholic Church in Korea. Its Origin 1566-1784. Roma, 1991
88. Huhm, Halla Pai. Kut. Korean Shamanist Rituals. Seoul, 1980
89. Huntley, Martha. To Start a Work: the Foundations of the Protestant Mission in Korea (1884-1919). Seoul, 1987
90. Kendall, Laurel. Shamans, Housewives, and Other Restless Spirits. Honolulu,
91. Kim Duk-hwang. A History of Religion in Korea. Seoul, 1988
92. Kim Tae-kon. (ed.) Korean Shamanism-Muism. Seoul, 1998
93. Religious Culture in Korea. Seoul, 1996
94. Palmer, Spencer J. Confucian Rituals in Korea. Seoul, 1984
95. Palmer, Spencer J. Korea and Christianity. Seoul, 1986
96. Park Lak-geon George. The History of Protestant Mission in Korea, (1832-1910). Seoul, 1980
97. Yu, Chai-Shin (ed.). Korea and Christianity. Seoul, Berkeley, Toronto, 1996